

НАСИЉЕ У СРБИЈИ: ОБЛИЦИ, ЧИНИОЦИ, КОНТРОЛА

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

Први део

НАСИЉЕ У СРБИЈИ

ОБЛИЦИ, ЧИНИОЦИ, КОНТРОЛА

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

Први део

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2015

НАСИЉЕ У СРБИЈИ: ОБЛИЦИ, ЧИНИОЦИ, КОНТРОЛА
ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

Први део

Издавач

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, Цара Душана 196 (Земун)

За издавача

проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ
вршилац дужности декана Академије

Рецензенти

проф. др НАТАША МРВИЋ ПЕТРОВИЋ
проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ
др ЈОВАН ЂИРИЋ

Уредник

проф. др БИЉАНА СИМЕУНОВИЋ ПАТИЋ

Лектор

ЈАСМИНА МИЛЕТИЋ

Компјутерска припрема слога
МИЛОШ ИВОВИЋ

Тираж

200 примерака

Штампа

ЈП „Службени гласник“
Београд

©2015 Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ISBN 978-86-7020-313-6

САДРЖАЈ

Биљана Симеуновић Патић

О НАСИЉУ И ТЕОРИЈСКИМ ПРИСТУПИМА
ЊЕГОВОМ ОБЈАШЊЕЊУ 1-55

Ивана Радовановић

НЕКА ПСИХОЛОШКА СХВАТАЊА
АГРЕСИВНОГ ПОНАШАЊА 57-87

Данијела Спасић

ПРИЛОГ ОБЈАШЊЕЊУ УЗРОКА ИНТЕРПЕРСОНАЛНОГ
НАСИЉА У ШКОЛСКОЈ СРЕДИНИ 89-104

Ивана Радовановић

ВИКТИМИЗАЦИЈА КАО РИЗИЧАН ФАКТОР
НАСИЛНОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА 105-125

Драгана Анђелковић

ПОРОДИЧНО НАСИЉЕ У СРБИЈИ 127-149

Сузана Талијан, Марта Томић

ПРИКАЗ ПОЈАВЕ ФИЗИЧКОГ НАСИЉА
КРОЗ ПОЈЕДИНА КРИВИЧНА ДЕЛА 151-164

Божидар Оташевић

СОЦИОДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА
ФУДБАЛСКИХ НАВИЈАЧА У СРБИЈИ 165-186

Ђурица Амановић, Жељко Никач

НАПАД НА ПОЛИЦИЈСКЕ СЛУЖБЕНИКЕ
И ПРИМЕНА СИЛЕ СА СТАНОВИШТА
СПЕЦИЈАЛНОГ ФИЗИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА 187-203

ПРЕДГОВОР

Тема насиља је дубоко емотивна. Шок, страх, жаљење, саосећање, констернираност, револтираност, импулс за одмаздом, згражавање и очај чине мозаик интензивних емоција повезаних са темом и догађајима насиља. Уопште, насиље се пре снажно осећа него што се у потпуности разуме. Просечан човек о насиљу има став и пре него што успе да о њему промисли. Верује да о њему све зна и онда када је много чиме шокиран, онда када га се гнуша и згражава због непојмљиве бруталности, одсуства емпатије учиниоца и ужасне патње жртава, али и у оним ређим случајевима када му се чини да га може разумети и у одређеној мери саосећати чак и са оним ко га је извршио.

Агресија је накарадан облик комуникације, а насиље деструктиван и опасан начин решавања проблема или постизања циљева који производи иреверзибилне последице. Светска здравствена организација процењује да годишње у свету 1,5 милиона људи буде убијено, а далеко више претрпи телесне повреде и хроничне здравствене последице. Насиље је широм света један од водећих узрока смрти особа старих између 15 и 44 године. У исто време, оно производи социјални и економски терет за заједнице који се огледа у паду продуктивности, оптерећености система здравствене заштите, повећању економске неједнакости, слабљењу социјалне кохезије и повећању трошкова спровођења закона. Насиље производи дуготрајну патњу жртава и њихових породица услед ненадокнадивих губитака и трајног нарушавања квалитета живота. Агресивни бихевиорални образац је вишедимензионално деструктиван и од њега пре или касније претрпи штету свако ко је на овај или онај начин у додиру с њим.

О насиљу као феномену наука још увек није дала последњу реч. Истина, већ сада се зна довољно да се може доста тога смисленог чинити на његовој редуцији. Идентификовано је много његових интраперсоналних, интерперсоналних, унутаргрупних, социјалних и ситуационих фактора, зна се довољно о ризицима виктимизације, много о последицама насиља над женама и децом у породици, довољно о утицају сиромаштва, девијантних вршњачких група, социјалне маргинализације, злоупотребе психоактивних супстанци. Знамо и у којим

контекстима и ситуацијама људи најчешће испољавају агресију, с каквом афективном позадином и мотивацијом. Познато нам је скоро све о окидачима леталних исхода у случајевима ситуационих и хроничних релационих конфликта. Предочени су нам значај и могућности ране интервенције у превенцији агресивног понашања. Познат нам је значај културалних норми, као и утицај медија. Заправо, знамо доста о идентификованим факторима ризика, али још увек недовољно о њиховом поретку и критичним констелацијама. Другим речима, још увек немамо јасну слику о томе на које динамичке факторе можемо деловати, у којој мери, на који начин и са коликом ефективношћу. Та сазнања су темељ обухватних и амбициозних програма превенције.

Држава има дужност да штити сваког од насиља – не само кроз репресивне механизме и системе заштите жртава, већ много више кроз превенцију. Све док не буде значајнијег напретка у области превенције, насиље и друштвени одговори на њега остати неисцрпне теме и проблеми вредни сваког истраживачког напора.

Ова двотомна публикација представља зборник текстова који су настали као резултат рада истраживача ангажованих на пројекту Криминалистичко-полицијске академије под називом: Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвена реакција, који је реализован у периоду од 2012–2014. године. Пројектом је руководила проф. др Биљана Симеуновић Патић, а у саставу истраживачког тима били су наставници и сарадници Криминалистичко-полицијске академије: проф. др Драгана Коларић, проф. др Жељко Никач, проф. др Славиша Вуковић, проф. др Стево Јаћимовски, др Ђурица Амановић, доц. др Ненад Коропановски, др Данијела Спасић, мр Ивана Радовановић и наставници криминалистичко-полицијских и безбедносних вештина Сузана Талијан и Драгана Анђелковић, као и припадници Министарства унутрашњих послова Републике Србије: др Божидар Оташевић из Управе за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку, генерал Младен Курибак и Голуб Гачевић из Управе полиције и Оливера Зечевић из Управе криминалистичке полиције. Посао секретара Пројекта обављале су др Данијела Спасић и Драгана Анђелковић.

Реализујући пројектни задатак, чланови истраживачког тима су настојали да проблем насиља у нашој земљи сагледају из различитих перспектива. Њихова истраживања су се односила на феноменолошка обележја насилничког криминалитета, насиља малолетника и неке

посебне контексте испољавања групног насиља, затим на казнене аспекте заштите од насилних деликата, последице виктимизације, заштиту посебно вулнерабилних категорија жртава, као и различита питања у домену стратешког одговора на проблем насиља.

Амбиције пројектног тима који се упустио у истраживачки рад на овако сложеној и разуђеној проблематици, у контексту расположивог времена и ресурса, нису могле бити високе, али су ипак јасне. Настојали смо да својим радом допринесемо континуитету научног бављења проблемом насиља кроз теоријско промишљање, емпиријско истраживање и трагање за значајним констелацијама фактора, као и правим индивидуалним и друштвеним, неформалним и формалним одговорима на њега – парцијалним тамо где такви одговори могу дати резултат, а системским тамо где другачији одговори не би имали смисла. Јер, не треба губити из вида да насиље има најмање лица – једно је силовито, импулсивно и ексцесно, а друго је заразно, али тихо преливајуће из једног контекста у други.

Овај зборник представља мали али, верујемо, опипљив допринос разумевању насиља и његових разноликих манифестација у нашем друштву, као и промишљању о путевима и моделима његове контроле. Ако потакне понеку нову идеју и ново истраживање у овој области, а стручна јавност је оцени корисном, њена примарна сврха ће бити остварена. Уколико, пак, успе да подигне свест о различитим аспектима проблема насиља у широј стручној јавности и допринесе учвршћивању воље доносилаца одлука да унапреде системски стратешки приступ у одговору на њега, биће испуњене и наше наде, а наш рад ће добити пуни смисао.

Резултати и искуства са овог пројекта биће коришћени и на пројектима из програма Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У Београду, 26. новембра 2014. године

Уредник
проф. др Биљана Симеуновић Патић

О НАСИЉУ И ТЕОРИЈСКИМ ПРИСТУПИМА ЊЕГОВОМ ОБЈАШЊЕЊУ

Проф. др Биљана Симеуновић Патић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду се разматрају концептуална питања везана за феномен насиља, као и савремени приступи његовом објашњењу. Изнета је аргументација у прилог рестриктивнијег приступа у дефинисању појма насиља, посебно у научној и стручној литератури. Прешироке дефиниције су ограничено употребљиве у научном дискурсу будући да доводе до парцијализације феномена насиља као предмета истраживања и фрагментације емпиријске грађе о насиљу. У крајњој линији, оне могу допринети сасвим супротном од оног чему се тежило – до нормализације насиља. Савремена научна сазнања о агесији, насиљу и насилничком криминалитету обимна су, премда још увек није задовољавајуће елаборирано питање значаја, хијерархије и констелације идентификованих биолошких, психичких, интерперсоналних, унутаргрупних, социоструктурних, културалних и ситуационих фактора. Више него икада, шансу имају обухватни, интегративни приступи, у оквиру којих ће многи концепти постојећих теорија наћи своје место. Задатак теорије о насиљу сада је да до краја објасни механизам деловања екстрахованих унутрашњих и спољних фактора ризика, као и да поуздано упути на које од њих је могуће деловати и на који начин. Даљи развитак науке и значајно унапређење праксе превенције у овој области биће могући само ако се избегне идеологизација и некритичко неговање емпиријски слабо утемељених парадигми.

¹ biljasp@hotmail.com

Сада није потребно толико истраживачке имагинације, колико је неопходан интензиван рад на емпиријским про-верама теоријских модела о агресији и насиљу.

Кључне речи: *насиље, агресија, насилнички криминалитет, теорије о насиљу.*

Увод: о појму насиља и његовим конструкцијама

Насиље је феномен који је, како се то обично и с разлогом каже, тешко дефинисати. То је појава која се лакше и потпуније опажа и доживљава него појми. И док су малобројни они који не би могли препознати насиље, још је мање оних који би га могли без муке задовољавајуће одредити. Шта је кључно у дефиницији насиља, шта је окосница тог појма: природа самог чина, начин и средства којима се врши, мотивација и циљ учиниоца или сфера жртвиног интегритета на чије је нарушавање чин усмерен? Или све то заједно?

Ко се у данашње време информише о насиљу увидом у медијске садржаје, извештаје разних институција и организација или стручну и научну литературу, неретко има прилику да упознаје нове његове облике. Класични облици интерперсоналног насиља – физичко, психичко и сексуално, као да су превазиђени и недовољни да покрију све грозне манифестације и метаморфозе тог злоћудног феномена, па се указала потреба за изразима попут „економског“, „духовног“, „социјалног“, „електронског“ и других насиља, при чему се неки од наведених појмова у литератури веома шаролико дефинишу (нпр. социјално насиље).² Можемо се запитати не само да ли употреба ових појмова има сврху у научном и стручном дискурсу, већ и због чега,

² Социјално насиље се одређује као „напад на појединце и њихову имовину због њиховог припадања одређеној социјалној категорији“ (A. D. Grimshaw, *Interpreting collective violence: An argument for the importance of social structure*, *Annals*, 1970, стр. 9–20), али и као свако насиље појединаца или група које остварује социјалне последице, укључујући ратове, насиље банди, физичко насиље родитеља над децом, тероризам и сегрегацију. R. E. Tremblay, *Social violence*, *Encyclopedia on Early Childhood Development CEECD/SKC-ECD*, 2012, доступно на: www.child-encyclopedia.com/pages/PDF/social_violence.pdf. У неким дефиницијама се као облици социјалног насиља наводе побуне, штрајкови и вигилинтизам. Као облик насиља у школи, *социјално насиље и злостављање је понашање којим се искључује дете и ученик из групе вршњака и различитих облика социјалних активности, одвајањем од других, неприхватањем по основу различитости, ускраћивањем информација, изоловањем од заједнице, ускраћивањем задовољавања социјалних потреба*. Правилник о Протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (Службени гласник РС, бр. 30/2010).

наслућујући логику њихових креатора, једнака пажња није посвећена и бројним другим облицима (или контекстима) насиља.

Ако, рецимо, пођемо од онога што сазнајемо из обилате литературе, да *економско насиље у партнерском односу* укључује не само оно што би се у први мах очекивало при помену насиља – нпр. разбојнички напад на партнера, изнуду, уцену, уништење и оштећење ствари, већ ту спада и „онемогућавање партнера манипулативним радњама да се запосли, напредује у послу или да се школује“, „трошење новца искључиво ради задовољавања властитих потреба“, и много сличних контролних тактика или, тек, себичног и несолидарног поступања партнера. Питање је има ли основа и смисла све наведено назвати насиљем, ма колико да је племенити циљ који нас води, а несумњиво је реч о поступању којим се крше одређене дужности и повређују права другог.³ Учиниочева намера да себи прибави имовинску корист повређујући права партнера може бити несумњива, но, ако није применио принуду, односно радње злостављања, тешко је говорити о „насиљу“. Ако насиља има, каква је његова природа? Партнеру се применом насиља (или без њега) може наносити (и) имовинска штета, али, одређује ли она природу самог насиља у мери да заслужије крштење? Економски су можебити мотиви и циљеви, а насиље је у овом случају физичко или психичко. Оно што се означава економским насиљем у партнерском односу у реалности најчешће има облик психичког злостављања (или занемаривања) удруженог са nanoшењем жртви имовинске штете, економском злоупотребом, односно искоришћавањем. Злостављање је то што је кључно за појам „економског насиља“ – без те намерно изазване патње чином уништавања, оштећивања, отимања, активног спречавања приступа материјалним ресурсима или конзистентним ускраћивањем финансијских средстава неопходних за задовољавање основних људских потреба тешко да се може говорити о насиљу, већ само о повреди имовинских или неких других права партнера.⁴

3 Према Националној стратегији за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима (Службени гласник РС, бр. 27/2011), економско насиље представља: *неједнаку доступност заједничким средствима, ускраћивање, односно контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивање права на власништво, присиљавање на одрицање власништва или тражење власништва од којег се жртва насиља одрекла, односно намеравала да се одрекне, продају ствари без сагласности власника/це – продају под принудом, али не искључује и друге манифестације.*

4 Ако збиља постоје оправдани разлози и ако је неизбежно коришћење појма економског насиља у партнерском односу, онда је боље одредити га као специфичну манифестацију психичког злостављања. Тако је и учињено у неким домаћим стра-

Може се затим поставити питање треба ли означити посебним обликом насиља и посебним термином и друге случајеве злостављања, контроле, односно друга (зло)намерна ускраћивања или онемогућавања другог, рецимо истог тог брачног или ванбрачног партнера, у било чему на шта он/она има право. Другим речима, питање је не само идемо ли ка томе да свако недопуштено поступање које производи штету за другог, сваку злоупотребу и занемаривање називамо „насиљем“, већ и треба ли да сваки контекст, сваки сценарио у коме се физичко или психичко насиље врши добије појмовну аутономију, зависно час од тога шта је учинилац хтео за себе, час од тога какву је штету хтео да нанесе другом, а каткад од тога на који је начин то учинио. Чиме ћемо бранити став да не би било сувисло издвојити као посебан облик партнерског насиља и насиље над кућним љубимцима (познати су случајеви садистичког мучења партнерке убијањем њој драге животиње), па ни „културно“ (не мање значајно од „духовног“), или какво друго насиље. Да ли, у слободном размаху овог резона, муж који применом принуде спречи супругу да учествује у политичким дешавањима (зато што не жели да она подржава њему мрску политичку опцију) врши „политичко насиље“? Очување јасноће појмова је важно. То је задатак и сврха дефиниција. Оне, уз максимално поштовање принципа парсимоније, омогућавају да појам буде препознатљив, разговетан и прецизан у свом садржају, обиму, облицима и манифестацијама.

Истини за вољу, појам насиља је социјални конструкт. Да то није, не би га ни било – појам агресије би био довољан. Има (још увек) оправданих разлога за неутапање појма насиља у појам агресије, да постоје таква агресивна поступања, повреде и штете које су у критичној мери у супротности са етичким стандардима у датом цивилизацијском тренутку и да као такве заслужују посебно име. Директан напад на телесни или душевни интегритет другог применом физичке силе, претње и радњама злостављања, насртај који изазива драматичну физиолошку

тешким документима у овој области. Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима усвојен Закључком Владе Републике Србије 24. новембра 2011. године (као и посебни протоколи донети на основу њега) дефинише економско насиље као облик психичког насиља које подразумева неједнаку доступност заједничким средствима, ускраћивање или контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивање права на власништво, присиљавање да се одрекне власништва, отуђење ствари без сагласности, али не искључује и друге манифестације.

реакцију код нападнутог и посматрача, завређује да се појмовно демаркира од индиректних и „невидљивих“ форми агресије.

Као социјални конструкт, појам насиља је у развоју. Отуда и мноштво „насиља² попут социјалног, економског, електронског, структурног, симболичког и других. Ови појавни облици индивидуалне или колективне директне или индиректне агресије се не темеље на јединственом критеријуму класификације,⁵ а њихови називи су описни изрази за разнолике манифестације дискриминације или пак психичког злостављања или занемаривања удруженог са неком злоупотребом или повредом неког другог права мимо права на телесни и душевни интегритет у ужем смислу, изван појма насиља.⁶ ⁷ Мада у научном дискурсу ове појмовне конструкције имају ограничену употребну вредност, претпоставља се да се њихов значај и смисао огледа у практичној равни – домену подизања свести, јачања социјалног прекора, превентивних активности и заштите оштећених. Овде треба рећи, међутим, да с овом претпоставком треба бити опрезан, јер постоји опасност да се оваквим описним конструкцијама појава удаљи од властите суштине, а да се последично, друштвене мере спречавања задрже на њеним маргиналним обележјима или заснују на погрешним, каткад непотребно драматичним, прескупим и у суштини промашеним приступима услед грубог занемаривања чињеница које се тичу природе и хетерогености појаве, што у крајњој

⁵ Тако, рецимо, социјално насиље се обично разуме као агресија усмерена на *произвођене негативних социјалних последица*; економско насиље *карактерише* ускраћивање приступа новцу и слободног располагања имовином; електронско насиље *укључује* сваки облик слања порука путем интернета или мобилних телефона који има за циљ повређивање, узнемиравање или какво друго nanoшење штете жртви, док је структурно *индиректно, невидљиво* насиље оно које социјално привилеговани системски врше над непривилегованим слојевима у друштву.

⁶ Чињеница је да је насиље уперено против једног или више човекових права. Чини се да нема довољно оправдања да се оно, макар у научној литератури, класификује сходно свим правима које учинилац чином агресије директно или индиректно, примарно или секундарно нарушава. Поставља се питање сврсисходности и целисходности такве класификације, тим пре што сва људска права директно или индиректно реферирају на компоненте човековог физичког и психичког интегритета. Човек је по својој природи социјално биће, па је издвајање социјалног, односно моралног интегритета из психичког артифицијелно и практично немогуће.

⁷ Разматрајући појмовно одређење насиља Љубиша Лазаревић је својевремено приметио да *ако би се пошло од једног најширег схватања насиља као напада управљених против добара који су од значаја за појединца или друштво у целини, онда би се за кривично право могло рећи да је оно у основи 'антинасилничко' право*. Љ Лазаревић, Деликти насиља – кривичноправни аспект, у: Д. Радовановић (ур.) *Деликти насиља – кривичноправни и криминолошки аспект*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002, стр. 11

линији може водити погубној тривијализацији, симплификацији, на крају и нормализацији насиља.⁸

1. Научно дефинисање насиља: перспективе и изазови

У данашњој светској и домаћој криминолошкој и сродној литератури среће се више различитих, ужих и ширих одређења насиља.⁹ При његовом дефинисању, једни аутори акценат стављају на примену силе, односно силе и претње физичким нападом, док други овај појам одређују последично, као „сваки чин“ којим се наноси телесна повреда другоме. Трећи појам насиља одређују према природи последица и проширују га на сваку физичку и психичку повреду или угрожавање. Неки се, пак, критички осврћу на фокусираност традиционалних криминолошких дефиниција на интерперсонално насиље извршено од стране појединца, при чему се занемарује насиље које се врши од стране или у име државе и њених институција. И док се у оквиру традиционалне криминологије инсистира на „криминалности“ као битном обележју које омеђује насиље које је предмет њеног интересовања, савремена „лева“ оријентација пропагира холистички приступ насиљу као јединственом феномену који се културолошки или политички обрађује и одређује као „криминално“ или „некриминално“, уз основну тезу да су сви облици насиља повезани и да се међусобно амплификују.¹⁰ Разуме се, правне дефиниције насиља

8 На пример, треба имати у виду да спречавање „електронског насиља“ значи пре примену мера сузбијања високотехнолошког криминала него превенције насиља као таквог. С друге стране, супротстављање социјалном и структурном насиљу мало ће моћи да се ослони на типичне мере спречавања насиља, већ ће подразумевати мере шире социјалне политике и успостављање институција и друштва социјалне правде.

9 Према једној од најширих дефиниција у домаћој литератури, насиље подразумева *различите акте, поступке и понашања појединаца, група, друштвених институција, организација или друштва у односима према људима, који укључују примену физичке, психичке, политичке или неке друге силе којима се угрожава физички, психички или социјални интегритет човека и изазивају различита физичка и психичка оштећења и друге неповољне последице*. М. Милосављевић, Друштвени контекст насиља над децом, у: М. Милосављевић (ред.) *Насиље над децом*. Факултет политичких наука и Чигоја штампа, Београд, 1998, стр. 33.

10 Б. Симеуновић Патић, Могућности превенције насилничког криминалитета. У: Д. Радовановић (ур.) *Стратегија државног реаговања против криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Виша школа унутрашњих послова, Удружење за криминологију и кривично право Србије и Црне Горе, Београд, стр. 143–179.

су нужно рестриктивне. Криминолошке и социолошке дефиниције, међутим, имају нешто другачији смисао и сврху и није оправдано да се задовоље одређивањем насиља као „противправне примене силе и претње“. Њихов задатак је да што јасније и прецизније одреде појмове идентификујући њихове кључне атрибуте и различите реалне манифестације, с полазном претпоставком да културолошко и социјално вредновање није дефинишући атрибут појаве која је предмет посматрања, већ управо супротно – последица хетерогености њених (дисфункционалних и функционалних) манифестација.

Опште је место да је дефинисање насиља тежак подухват и све је више оних који су скептични у погледу постизања консензуса око било које дефиниције. Агресија, као супстрат насиља, има разна лица и за сада се најдаље отишло управо у њиховом идентификовању: физичка, вербална и невербална, отворена и прикривена, индивидуална и колективна, интерперсонална и институционална, симболичка и структурна – само су нека од њих. С обзиром на мотивацију учиниоца, о насиљу се говори као о хостилном, импулсивном, експресивном, инструменталном и предаторском. Насиље се може вршити у приватној и јавној сфери, према члановима породице, у радном колективу, на улици, између особа које се познају или не познају. Поврх свега, насиље је дубоко емотивна тема и, као што је већ речено, социјални је конструкт: то шта ће се све третирати као насиље и да ли ће се оно сматрати антисоцијалним или функционалним понашањем, да ли ће се осуђивати или држати за оправдано зависи и од историјских и социокултурних прилика.¹¹

Насиље је наизглед лако појмљива појава: у бити, реч је о насртају на физички или психички интегритет другог ради остваривања неког циља, односно задовољавања неке потребе. Међутим, дилеме покреће скоро све сем неспорне агресије учиниоца: шта је то што учинилац чини, која поступања чин насиља обухвата; ко/шта може бити објект радње; да ли и у којој мери намера учиниоца и природа последице конституишу појам „насиља“, а најзад ту је и питање легитимности примене силе и циља њене примене. Академске дилеме су пукотине кроз које упливавају идеологије у лоше научно брањени простор, па не чуди постојеће мноштво дефиниција насиља.

11 W. de Haan, Violence as an Essentially Contested Concept. У: S. Body-Gendrot, P. Spierenburg (eds.) *Violence in Europe* (с. 27–40). Springer, 2008, стр. 28–29.

Док се рестриктивним дефиницијама може пребацити редукционизам јер насиље углавном ограничавају на физички напад, дотле широке, инклузивне дефиниције разводњавају појам насиља до неразговорности, укључујући у њега различите облике произвођења штете у оквиру интерперсоналних и разних друштвених односа и услова.¹² Стјуарт Хенри се, рецимо, заложио за замену појма „силе“ појмом „моћи“, при чему је насиље одредио као употребу моћи да би се на ма који начин нанела повреда другом. По својој природи, те повреде могу бити физичке, психичке, емоционалне, материјалне, економске, социјалне, повреде идентитета, моралне или етичке повреде, а све оне се испољавају у два основна вида: као *повреда редукције* (жртва трпи губитак неког добра) и *повреда репресије* (жртви се систематски нарушавају потенцијали за развој и напредак).¹³ Коментаришући концепт „тихог насиља“ које се испољава као институционално насиље, Томас Плет се иронично запитао није ли откриће „ненасилног насиља“ следећи корак у овом процесу.¹⁴

Код насиља није спорно да учинилац повређује права жртве вођен уверењем или осећањем да она то „заслужује“, или да му оно што од ње жели заправо следује или би требало да припада. Насиље је по дефиницији дискриминаторски чин – право другог на неповредивост физичког и психичког интегритета и аутономију је укинута и подређено неком „праву“ оног који га врши. Оно што насиље као феномен разликује од сличних појава јесте реализација жеље да жртва буде „кажњена“, лишена неког добра или да јој се укине право на избор и над њеним поступањем успостави контрола, али и начин на који се она кажњава, лишава или контролише. То је директни насртај на жртвин живот, телесни и душевни интегритет и подразумева непосредност у произвођењу повреде, депривације и бола. Специфичност насиља огледа се у *начину* на који учинилац долази до оног што жели или сматра да му, према жељеном поретку ствари, припада, односно начину на који остварује властите потребе и деградира друго биће. У тој перспективи, тзв. „невидљиве форме насиља“ представљају оксиморон. Ако нема директног насртаја на психофизички интегритет,

12 Према једној од таквих дефиниција, насиље представља „сваки акт или структурни поредак који резултује произвођењем физичке или нефизичке повреде једног или више лица“. P. Iadicola, A. D. Shupe, *Violence, Inequality, and Human Freedom* (2nd ed.). Oxford: Rowman & Littlefield, 2003, стр. 23.

13 S. Henry, What Is School Violence?: An Integrated Definition, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2000, 567, стр. 19–20.

14 T. Platt, 1992, према: W. de Haan, 2008, *op. cit.*, стр. 34.

онда нема насиља, без обзира на то што може бити речи о неком другом недозвољеном понашању или појави која је с њим у блиској вези. Нема основа да се верује да су насиље и дискриминација као људска поступања међусобно ближи по својим крајњим или апстрактним циљевима него што су удаљени с обзиром на непосредност контакта/размене са жртвом, или начин и средство које се примењује према оном ко се деградира и депривира.

Сваку постојећу дефиницију насиља, како примењује Де Хан, била она рестриктивна или инклузивна, треба третирати као привремени резултат теоријске дебате – резултат који ће се можда, а можда и неће, показати као користан за будуће изучавање.¹⁵ Резултат теоријске дебате данас изгледа да нагиње ширим одређењима.

Једна од широко прихваћених јесте дефиниција насиља коју је дала Светска здравствена организација у свом *Извештају о насиљу и здрављу* из 2002. године, а која насиље одређује инклузивно, обухватајући занемаривање, злоупотребу моћи и структурно насиље. Према овој дефиницији, насиље подразумева „намерну примену физичке силе или моћи према себи, другом појединцу, групи или заједници, или претњу њиховом применом, која резултује или је врло вероватно да може резултовати повредом, смрћу, психичком патњом, нарушавањем развоја или депривацијом“.¹⁶ Насиље се, даље, с обзиром на однос између жртве и учиниоца, класификује у три категорије: *насиље усмерено према себи; интерперсонално насиље и колективно насиље*, са више поткатегорија (видети слику *Типологија насиља према СЗО*).

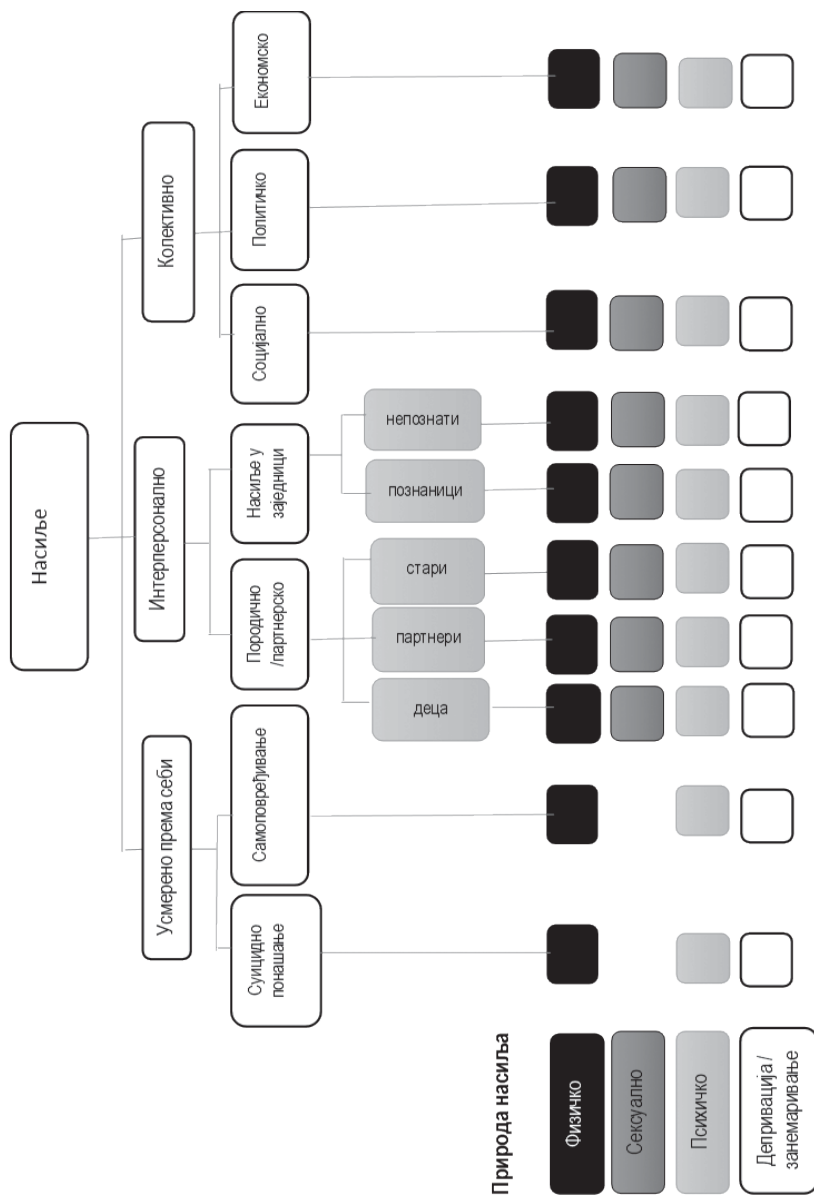
1.1. Агресија, агресивност, насиље и насилнички криминалитет

Разуме се, за одређење насиља¹⁷ од кључног значаја је појам *агресије*. Премда врло блиски, појмови агресије и насиља се не поклапају

¹⁵ W. de Haan, 2008, *op. cit.*, стр. 30.

¹⁶ E. Krug et al., *World report on violence and health*, World Health Organization, Geneva, 2002.

¹⁷ Разматрајући дефиниције појма насиља, норвешки аутор Ларс Свендсен је указао на три приступа у његовом дефинисању: широке (које обухватају различите манифестације индиректне агресије укључујући и „структурно насиље“), уже (које подразумевају намерно наношење физичких и психичких повреда човеку) и дефиниције које појам насиља ограничавају на наношење повреда које је противправно. Аутор се zaloжио за прихватање другонаведених дефиниција насиља. Наведено према: Ђ. Игњатовић, Појам и етиологија насилничког криминалитета, *Crimen*, II, 2011, 2, стр. 182.

Типологија насиља према
 Светској здравственој организацији
 (адаптирано према: E. Krug et al., 2002, стр. 7)

потпуно по свом садржају и оквиру.¹⁸ Агресија се у литератури одређује на различите начине, а најједноставније као *свако понашање које се предузима с намером повређивања другог лица, које не жели да буде повређено*,¹⁹ или као физичко или вербално понашање управљено на nanoшење повреде неком лицу, предузето било из непријатељства, или као прорачунат начин остваривања неког циља.²⁰ Међу разним класификацијама појма агресије свакако су најзначајније оне које разликују *директну и индиректну, афективну* (непријатељску) и *инструменталну*, као и *проактивну и реактивну* агресију. Директна агресија је отворена и испољава се у непосредном контакту, као физичка или вербална, изузетно и невербална. Индиректна агресија је прикривенија и подразумева nanoшење штете жртви нарушавањем њеног друштвеног статуса унутар групе.²¹ Афективна или непријатељска агресија се покреће интензивним негативним емоцијама: срџбом, бесом, мржњом, презиром, љубомором или завишћу, и њена је сврха кажњавање жртве и емоционално пражњење. До њеног испољавања обично долази импулсивно, под снажним афективним притиском и у околностима које појединац доживљава као провоцирајуће, а које није у стању или не жели да превазиђе без реаговања хостилним нападом. С друге стране, инструментална агресија представља прорачунато предузимање напада ради постизања неког другог, индиректног циља. Проактивна агресија је она која се испољава у одсуству провокације и обично је реч о инструменталној агресији, док реактивна агресија представља одговор на провокацију.²²

*Агресивност представља особину личности да се мање-више доследно према својој околини односи непријатељски и разорно.*²³ Агре-

18 О односу појмова агресије и насиља види: Ђ. Игњатовић, Појам и етиологија насилничког криминалитета, *op. cit.*, стр. 180–182.

19 C. N. DeWall, C. A. Anderson, B. J. Bushman, The General Aggression Model: Theoretical Extensions to Violence, *Psychology of Violence*, 2011, 1(3): 245–258.

20 D. G. Myers, 1996, наведено према: М. М. Rahmati, О. Momtaz, Does Frustration Cause Aggression? Case study: soccer fans in Iran, *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 2013, 4 (10): 3028–3035, доступно на: www.irjabs.com

21 Испољава се као ширење гласина, оговарање, искључујуће понашање, анонимно узнемиравање итд.

22 Занимљиво је да истраживања указују на асиметричан однос између проактивне и реактивне агресије: деца са високим положајем на скали проактивне агресије високо су позиционирана и на скали реактивне агресије, док многа деца са високим положајем на скали реактивне агресије нису склона проактивној агресији. С. А. Anderson, Violence and Aggression. In: А. Е. Kazdin (ed.) *Encyclopedia of psychology*, 8, стр. 162–169. New York & Washington D.C.: Oxford University Press and the American Psychological Association, 2000, стр. 163.

23 Д. Крстић, *Психолошки речник*, ИРО „Вук Караџић“, Београд, 1988, стр. 28.

сивност није увек удружена са насиљем, премда су учиниоци насиља по правилу особе са високим положајима на димензији агресивности.²⁴ Агресивност која се вентилира у зони злих мисли и лоших жеља није агесија, па ни насиље. Са насиљем није удружена ни агресивност чије се испољавање задржава на различитим социјално манипулативним поступањима, односно индиректној агесији.

Насиље по природи ствари подразумева чин агесије, док агесија неће увек представљати насиље, јер нема оправдања растезати појам насиља у мери да обухвати и пасивну и индиректну агесију, иако је неспорно да се ради о поступањима која су с насиљем у вези.²⁵ Дакле, одређени облици агесије и агресивног понашања не могу се изједначити са појмом насиља – насиље је подтип агесије и генерално се користи за означавање њених екстремних и ексцесивних облика.²⁶

Иначе, опредељење у погледу инклузивности дефиниције појма насиља је значајно, будући да се њиме одржава потребни ниво академске пажње у овој области. Усвајање рестриктивне дефиниције интерперсоналног насиља (као напада на живот или телесни интегритет другог или претње таквим нападом) темељи се или на тези о посебности начина ком учинилац прибегава када жели да нанесе штету другоме или себи прибави корист и/или на тези да је подела човековог интегритета и хијерархија вредности сегмената људског интегритета оправдана, било с обзиром на тежину последица које се нападом могу произвести или нешто друго. Тако би рестриктивне дефиниције насиља за последицу имале и то да се поред *насиља* – као појма којим се означава физички напад на другог и/или сваки чин којим се врши напад или прети нападом на живот и телесни интегритет другог, у научном и јавном дискурсу користе и други термини, нпр. *злостављање*, за означавање, рецимо, вербалних напада, односно тактика којима се деструктивно делује на психички интегритет другог (понижавање, уцењивање итд.), с циљем да се жртви нанесе штета (душевна патња) и/или да се себи прибави каква добит (нпр. успостављање контроле над понашањем другог). Нема, наравно, никакве сметње да се гово-

24 У психолошкој литератури се обично наглашава разлика између агресивног понашања које је усмерено на доношење штете и *асертивности*, као понашања којим се не иде за тим да се нанесе штета другоме.

25 Индиректна агесија наноси знатну социјалну штету жртвама и несумњиво је у снажној вези са емоцијама које покрећу насиље и самим насиљем. Ипак, чини се да нема довољно оправдања да се она подведе под ужи појам насиља, премда неизоставно треба да буде предмет истраживања и изучавања појава повезаних са насиљем.

26 С. А. Anderson, 2000, *op. cit.*, стр. 163.

ри о *насиљу* и *злостављању* као две по нечему различите, а по много чему сродне појаве. Остаје дилема има ли довољно оправдања за такво опредељење у научном дискурсу, чак и ако занемаримо то што се појам психичког насиља већ увелико и нашироко одомаћио. Избори учиниоца у погледу начина на који ће остварити неки циљ не морају нужно одређивати природу и суштину феномена. То, чини се, нарочито важи за феномен насиља. Да ли је „физичко“ – било као обележје радње учиниоца, објекта радње или последице, тј. повреде која је наступила или је могла наступити, кључни атрибут онога што бисмо могли означити као насиље? Или је за појаву коју бисмо означили насиљем кључно хтење учиниоца да с неким циљем деструктивно делује на интегритет другог – да га лиши живота, нанесе му телесну повреду, душевну патњу, наруши му здравље или да му укине слободу и аутономију и успостави контролу над њим, уз избор да то оствари применом физичке силе, претње или радњама злостављања, свесно и вољно нападајући на личност, односно телесни, психички интегритет и аутономију другог.

С друге стране, широка одређења појма насиља отварају различита, данас спорна питања у литератури, о којима је већ било речи. Додајмо да не постоји консензус о томе да ли појам насиља треба да обухвати и напад на властити живот и тело, као и примену силе према стварима с циљем наношења штете другоме њиховим уништавањем или оштећењем. Када је о првом реч, треба подсетити да Светска здравствена организација једним од облика насиља сматра и насиље управљено према себи – самоубиство и самоповређивање. Разуме се да се ради о сасвим посебном облику агресије чије разматрање дотиче низ специфичних питања везаних за психички статус извршилаца, као и „права на смрт“. Чини се бољим решењем да се самоубиство и самоповређивање третирају као облици аутоагресивног понашања које не улази стриктно у појам насиља, не губећи из вида емпиријски потврђену повезаност ових феномена. У погледу другог, чини се да има основа да се и примена силе којом се малициозно уништава и оштећује туђа имовина обухвати ширим појмом насиља, посебно ако се деструкција врши с циљем одмазде или застрашивања појединца, групе или заједнице.

Појам насиља у најширем смислу могао би се практично изједначити с појмом директне агресије: насиље подразумева намерни активни насртај на психофизички интегритет или аутономију другог

употребом силе, претње или радњама злостављања. Ако се отргнемо антропоцентризму и погледамо у суштину феномена насиља одређеним пре свега начином на који учинилац задовољава своје потребе и последицом коју производи на објекту агресије, тешко да се нећемо сложити да се оно може вршити према сваком живом бићу способном да доживљава телесни бол, егзистенцијални страх до ужаса и стрепњу, односно менталну патњу услед злостављања, тако да би најшире дефиниције насиља подразумевале да пасивни субјект/објект може бити свако такво биће (тј. човек и припадници неких животињских врста). За очекивати је да ће појам насиља, као социјални конструкт, у неком тренутку у будућности бити проширен у погледу оквира пасивних субјеката. Не умањујући значај и не негирајући потребу најширег одређивања насиља, већ искључиво у настојању да се избегну расправе које нису стриктно предмет овог рада, у наставку ће се говорити преваходно о насиљу између људи.

Под појмом насиља у ширем смислу подразумевају се акти директне агресије који обухватају недозвољену примену силе или претње, грубо или хронично деградирање или успостављање и одржавање недозвољене контроле над другим, а који резултују или могу резултовати смрћу, повредом, депривацијом или патњом другог. Директна агресија обухвата акте физичке или вербалне, изузетно и невербалне агресије. Учинилац врши насиље с одређеним циљем који је по правилу нелегитиман и противправан, па тако природа тог циља није стриктно релевантна за појам насиља и он не мора нужно бити садржан у његовом одређењу. Насиље је увек управљено на личност и лична добра другог; оно увек подразумева директну усмереност учиниоца према жртви као конкретној индивидуи или живом симболу. Подразумева се да применом принуде или радњи злостављања учинилац хоће да произведе повреду или на њу пристаје, било да се циљ његовог поступања испуњава самим наношењем патње или штете жртви, или је оно у функцији неког другог циља. Но, неприхватљивост насиља не темељи се преваходно на мотивацији и циљу учиниоца, већ на *начину* на који он реализује своје жеље и потребе. Он је вољан и спреман да оно што жели и чему тежи остварује не само на недозвољен начин, већ и применом насиља, дакле безобзирно, по цену уништења, повређивања и патње другог лица, коју директно производи, а најчешће и посматра. У основи, циљ учиниоца насиља своди се на „кажњавање“ жртве (одмазду), уклањање жртве као сметње, или пак на њену контролу, тј. моћ над њом. Контрола може

бити физичка или психичка, а учинилац је спроводи ради сламања отпора при остваривању неког противправног циља или непосредног задовољавања неке своје потребе.

Узимајући у обзир мотивацију учиниоца, насиље се може одредити као чин директне хостилне или инструменталне агресије према другом, односно *поступање којим се применом силе, претње, грубим или поновљеним чином деградирања или успостављања контроле над другим напада на интегритет или слободу одлучивања другог ради лишавања живота, наношења телесне повреде или произвођења душевне патње или друге штете другоме, недозвољене принуде, застрашивања појединца, групе или заједнице, властитог афективног растерећења, остваривања противправне користи или неког другог нелегитимног циља.*

Чин деградације представља радњу злостављања којом се жртва омаловажава, понижава или се грубо нарушава њено достојанство. Премда није реткост да се у литератури не прави појмовна разлика између насиља и злостављања, злостављање би ваљало разумети као појам који обухвата различите манифестације директне физичке или вербалне агресије које не морају резултовати наношењем лаких или тешких телесних повреда, али су директно управљене на нарушавање психофизичког интегритета или слободе одлучивања другог; злостављање подразумева нехумано поступање којим се наноси физички бол или душевна патња или се други застрашује, деградира или контролише.²⁷ По правилу, реч је о малициозном поступању, често у контексту злоупотребе моћи и односа зависности које карактерише конзистентност и хроничитет.

Посматрано из перспективе учиниоца, он је одређеном констелацијом фактора покренут на хостилну или инструменталну агресију коју испољава било као физичку или вербалну, директно атакујући на жртвин интегритет. Пођемо ли од сфере интегритета жртве који је директно на мети агресије, у првом реду можемо разликовати психичко и физичко насиље, при чему је физичко насиље по правилу удружено са психичким, будући да напад на живот и тело по природи ствари производи интензиван страх услед виталне угрожености. Постоји разумљиво оправдање за третирање сексуалног као посебног

²⁷ Радње психичког злостављања најчешће имају облик застрашивања и поновљеног грубог понижавања или омаловажавања, али могу укључивати и намерно истраљивање, ограничавање сна, слободе кретања, социјалних контаката и приступа економским ресурсима, убијање и злостављање животиња с циљем наношења душевне патње неком лицу итд.

облика насиља, узимајући у обзир да се агресијом усмереном на полну слободу напада специфични комплекс физичке и психичке компоненте интегритета.

Општи појам насиља, дакле, укључује три основна облика овог феномена у интерперсоналној равни: физичко, психичко и сексуално насиље.²⁸ Под *физичким насиљем* подразумева се намерна употреба физичке силе која изазива или може изазвати смрт жртве, повреду и телесну бол, а варира у распону од лакшег злостављања до убиства. *Психичко насиље* у најширем смислу обухвата намерни напад на психички интегритет другог: примену претње, емоционално злостављање (заstraшивање, емоционалне уцене и др.), психофизичко исцрпљивање, односно сваки чин управљен на изазивање психичке повреде, душевне патње, нарушавање слободе избора, самопоштовања, идентитета или социјалног интегритета жртве укључујући принуду, заstraшивање, вређање, понижавање, контролу кретања, понашања и располагања имовином и ограничавање одржавања социјалних веза. *Сексуално насиље* подразумева принуду неког лица на сексуални чин – обљубу, с њом изједначен чин или другу полну радњу,²⁹ као и сваку сексуалну злоупотребу свесним и вољним навођењем другог на учествовање у нежељеном сексуалном односу искоришћавањем позиције моћи у односу на жртву, жртвине немоћи или односа зависности.

Насиље је чин агресије – реч је о поступању које је по природи деструктивно и које се предузима *ради* наношења повреде, штете и патње другом уз евентуално остваривање и неког посредног циља на противправан начин, што само по себи треба да искључује случајеве у којима се примени силе прибегава легитимно, ради одбијања напада и заштите неког добра, односно у којима се сила законито примењује. Без обзира на то, употреба израза „криминално насиље“ у литератури није без основа не само зато што је у функцији ограничавања предмета на насилнички криминалитет или деликте са елементима насиља, већ и због тога што његова употреба имплицира на област „некриминалног“ (неинкриминисаног) насиља, која такође може бити значајан

28 Гледишта према којима се оквир појма насиља ограничава на примену физичке силе, односно на нападе на телесни интегритет другог лица све су ређа и све мање је упитно да ли појам насиља треба да укључи и психичко насиље, а може се очекивати да ће у будућности све мање бити спорно да он треба да обухвати и мучење и злостављање животиња.

29 Ђ. Игњатовић, Б. Симеуновић Патић, *Виктимологија*, Правни факултет и Досије студио, Београд, 2011, стр. 23–24.

сегмент изучавања феномена насиља, нарочито с циљем провере различитих теоријских концепција.

Насиље, односно чин агресије, најчешће је покренут негативним афектима према жртви – гневом, мржњом, презиром, завишћу, љубомором, нетрпељивошћу, премда може бити декланширан и другим негативним афектима, попут страха или очаја, на пример. Насиље се често манифестује у интерперсоналној равни и врши се према појединцу, али се може вршити и према групама и колективима. Насиље може вршити појединац, група или колектив.

Колективно насиље подразумева примену насиља од стране припадника једне групе или заједнице према припадницима других колектива и покренуто је специфичном мотивацијом усмереном на одређене економске, социјалне или политичке циљеве групе или заједнице. Према раније наведеној класификацији Светске здравствене организације, колективно насиље има три подтипа: *социјално*, *политичко* и *економско*. Колективно насиље укључује ратове, тероризам и друге насилне политичке конфликте који се одвијају унутар или између држава, злочине из мржње које врше организоване групе, као и државно насиље (насиље које врше представници власти), насиље криминалних банди и друге облике насиља које врше веће групе људи. Економско насиље обухвата нападе на колективитете који су мотивисани прибављањем економске добити, попут напада с циљем ометања економске активности, спречавања приступа основним услугама итд.³⁰

Казненоправна заштита од насиља је више или мање фрагментарна (нарочито у области заштите од психичког насиља) и претежно се односи на заштиту од противправних напада на живот и телесни интегритет, тежих напада на психички интегритет и нарушавања основних човекових слобода применом принуде. *Насилнички криминалитет* обухвата кривична дела код којих се ради постизања одређеног циља користи напад на жртву или се њиме прети.³¹ У литератури постоји шароликост у дефинисању насилничког криминалитета, при чему неки аутори из оквира појма искључују деликте који се не односе на случајеве интерперсоналног насиља, или пак одређена дела која подразумевају вршење инструменталног насиља ради постизања неког другог циља.³² Тако, појам насилничког криминалитета по прави-

30 E. Krug et al., *op. cit.*, стр. 6, 215–216.

31 Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Досије студио, Београд, 2011, стр. 105.

32 Више у: Ђ. Игњатовић, Појам и етиологија насилничког криминалитета, *op. cit.*, стр. 182–184.

лу подразумева кривична дела која укључују директни напад на *физички интегритет* у контексту интерперсоналног насиља, односно тзв. *деликте против личности*³³. *Деликти насиља*, пак, појмовно би требало да обухвате сва забрањена дела која се врше употребом силе или претње и она чија је радња извршења злостављање,³⁴ односно поступање на начин којим се вређа људско достојанство.³⁵ По природи ствари, појам деликата насиља обухвата и деликте који укључују намерно уништење или оштећење туђе имовине или разарање објеката ради принуђивања другог да нешто учини, не учини или трпи, или с циљем застрашивања појединца, групе или заједнице људи. Треба, међутим, имати у виду и чињеницу да уништење и оштећење имовине већег обима, уз произвођење штете, редовно повлачи и наношење душевне патње оштећеном. Најзад, нема оправдања да деликти који укључују убијање и злостављање животиња не буду обухваћени појмом деликата насиља. Зато би најчистије решење било да сва кажњива дела која се врше применом силе према лицима, животињама или стварима, применом претње или злостављањем, буду обухваћени најширим појмом деликата насиља.

1.2. Још неколико појмовних разграничења

Вршењем насиља производи се физичка, психичка, материјална или морална штета за жртву. Природа и обим те штете не морају бити прецизно антиципиране од стране учиниоца, нити штета мора наступити да би било речи о насиљу – битно је да је учинилац својим нападом ишао за тим да произведе штету или пристао на произвођење штете жртви у зони њеног психофизичког интегритета, било да је циљ његове агресије тиме исцрпљен, или је она била у функцији постизања другог циља. Разуме се, није сваки свесни и вољни чин услед

33 У оквир овог појма обично улазе убиство, телесне повреде, силовање, разбојништво и разбојничка крађа.

34 Злостављање се у кривичноправној литератури одређује као предузимање одређених радњи које код пасивног субјекта проузрокују одређене телесне или душевне патње слабијег интензитета, а које не представљају лаку телесну повреду. З. Стојановић, *Коментар кривичног законика*, ЈП Службени гласник, Београд, 2006, стр. 377.

35 У кривичним законцима ови деликти су обично разврстани у различите главе зависно од добра које се инкриминацијом примарно штити. У криминолошкој литератури, пак, многи аутори класификују типове криминалитета/деликте према мотивацији и циљу учиниоца, те је тако дошло до тога да је само део кривичних дела која се врше применом насиља сврстан у категорију насилничког криминалитета.

којег други доживи повреду или патњу агресија, још мање насиље. Насиље подразумева насртај усмерен на повређивање и произвођење патње другог и то применом силе, претње или радњама злостављања. Одбацивање од стране ближњих, пријатеља, партнера или групе и слична искуства у интерперсоналним и социјалним односима могу бити веома болна и произвести трауму налик оној која је последица виктимизације насиљем. Ипак, она сама по себи не представљају психичко насиље. Насиље подразумева деструктиван чин управљен на интегритет другог; жртва насиља није онај који пати зато што догађаји и туђи избори нису у складу са његовим жељама, потребама и очекивањима, већ онај који је на мети неког ко властите потребе, жеље и циљеве остварује силом, претњом или злостављањем.

Стигматизација, дискриминација и искључивање спадају у изразито негативне појаве које производе психичку патњу и социјалну штету како за појединца и његове ближње, тако и за групе, па и ширу друштвену заједницу. Премда социјално обележавање и неједнак третман људи имају значајне и вишеструке везе са агресијом и насиљем, не морају их нужно укључивати. Оне су каткад сигнал ризика, некад пратилац и прекурсор насиља или полазни основ процеса којима се поједине групе дехуманизују и друштвено означавају као „допуштене мете“; оне могу бити у функцији како рационализације, тако и неутрализације насиља и различитих злоупотреба над људима који су њима погођени: неки учиниоци на њих рачунају и користе их као изговор или оправдање свог чина. Но, било да их покреће агресивност и нетрпељивост, предрасуда и стереотип или интимно осећање одбојности, стигматизација, дискриминација и искључивање су посебни феномени у односу на насиље. У констелацијама њихових фактора хостилност може, али не мора играти никакву улогу. Значајну улогу могу имати незнање, апатија и површно конформирање. Недостатак заинтересованости, обавештења, социоемоционалне зрелости, личног додира и искуства људи надомешћују доступним знањима, непровереним информацијама и туђим ставовима које примењују по аутоматизму. Стигматизација, међутим, може бити нарочито погодан основ реактивне агресије у социјалним приликама које побуђују колективно осећање безбедносне или моралне претње, а којом се може релативно лако манипулисати. Имајући у виду да се колективно насиље може испољити као најужаснија манифестација људске агресије, сазнање да су стигматизација и дискриминација с

њим у вези на овај или онај начин, довољно је да ове појаве сврста у ред најозбиљнијих друштвених проблема.

Занемаривање и злоупотреба нису исто што и насиље нити су неминовно удружене с њим. Није то ни злоупотреба моћи, без обзира на то што се моћ може злоупотребити да би се вршило насиље и што се вршењем насиља може злоупотребити моћ.³⁶ Моћ подразумева одређене дужности, права и овлашћења и она су та која се могу занемарити и злоупотребити. У том смислу може се говорити о злоупотреби власти, грубом занемаривању дужности и злоупотреби родитељских и других права и односа. Немар је недопустив и у одређеним случајевима кажњив, али није насиље, док злоупотребе могу, али не морају укључивати вршење насиља.³⁷ Злоупотребом права, моћи и занемаривањем дужности се може допринети наступању несагледиве штете за другог у сфери здравља, социјалног и економског благостања и развоја. Реч је о изузетно штетним појавама, једнако погубним, ако не погубнијим од насиља – појавама које се ипак не могу изједначити са насиљем, премда могу бити и често јесу с њим удружене.³⁸

2. Објашњења насиља

Познато је да се људи упадљиво разликују с обзиром на положаје на димензији агресивности и склоност ка манифестовању директне агресије, односно вршењу насиља. Одавно су опажене конзистентне индивидуалне разлике с тим у вези, тј. да су особе са одређеним биолошким и психичким обележјима склонији испољавању агресије, пре свега фи-

36 Појмови злоупотребе моћи и насиља су интерферирајући.

37 Узгред, насиље није увек привилегија оних који имају или хоће да задрже какву „моћ“ у оквиру неког односа и познато је да се у реалности једнако често, ако не и чешће насиље појављује као прасак очајања услед немоћи и губитка контроле над једним или више аспеката властитог живота: извесно је да су у великим бројевима учиниоци насиља претежно губитници на личном, релационом и социјалном плану.

38 Већ на темељу властитог животног искуства, вероватно би се многи сложили да језиво хладан став „брига ме за друге“ неког ко има моћ може бити друштвено опаснији и кудикамо штетнији од става нарогушеног човека с примитивним поимањем света или слабијом контролом импулса спремног да услед ситуационе увреде насиљем брани „образ и част“, тим пре што је први управо типичан одраз застрашујуће аморалности. У претексту насиља каткад стоји став „брига ме за друге“, понекад „стало ми је, али не умам/не могу другачије“; у претексту злоупотребе и експлоатације без изузетка је макијавелистички став „брига ме за друге, бринем само о себи и не марим за начин“.

зичке. По правилу, то су особе мушког пола,³⁹ са тенденцијом да понашање других перципирају као непријатељско и које имају афирмативан став према испољавању агресије, тј. верују да је агресија поуздано средство за решавање конфликта. Конзистентност полних разлика у манифестовању физичке агресије нетакнута је историјским и културним разликама и снажно сведочи о биолошким основама насиља.

Једна од основних теоријских дилема у вези са етиологијом насиља јесте да ли је спремност на његово вршење урођена човекова особина или је стечена у специфичним социјалним условима. Да ли човек природно инклинира насилном одговору на одређене фрустрације на које, они са слабијом контролом импулса реагују насиљем чак и у одсуству нарочито снажне стимулације, или пак до манифестовања насиља долази само у изузетним околностима?

Природно, разумевање насиља се превасходно ослања на објашњење фактора људске агресије. Највећи број постојећих теорија о њеном пореклу припада једној од три школе мишљења које агресију објашњавају као урођену тенденцију, одговор на фрустрацију, или научено понашање. Ниједна од ових перспектива није успела да осигура апсолутну доминацију у криминолошком дискурсу о насиљу. Насупрот томе, оне данас све више живе кроз различите еклектичке и интегративне моделе објашњења агресије и насиља и објашњење појединих фактора агресивног понашања, који се обично траже како у равни непосредних, тако и дубинских чинилаца.

Ситуациони фактори укључују провокацију, фрустрацију, аверзивну стимулацију, стрес, конзумирање психоактивних супстанци и присуство „покретача“ агресије.⁴⁰ Провокације најчешће имају облик увреда или понашања и догађаја које учинилац опажа као напад на лични интегритет и част. Према заступницима тезе о фрустрационој основи агресивности, агресија представља генералну реакцију на фрустрацију, осујећење, односно препреку за остваривање неког циља; до агресије никада не долази без претходне фрустрације.⁴¹ Срџба је

39 Лабораторијска испитивања су показала да вероватноћа испољавања агресије више зависи од провокације него од пола, с тим што се мушкарци и жене разликују с обзиром на карактер провокације која изазива агресиван одговор. С. А. Anderson, 2000, *op. cit.*, стр. 164.

40 С. А. Anderson, 2000, *op. cit.*, стр. 164.

41 Тезу о повезаности између фрустрације и агресије првобитно је изнео Џон Долард са сарадницима, давних тридесетих година XX века. Према оригиналној тврдњи, сваки чин агресије резултат је претходне фрустрације и свака фрустрација води у агресију. J. Dollard et al., 1939, према: С. А. Anderson, 2000, *op. cit.*, стр. 164.

декланширајуће осећање за агресију: осећање срцебе и хостилност су њени директни прекурсори. Аверзивни стимулуси попут бола, буке, врућине и интерперсоналних проблема повећавају вероватноћу манифестовања агресије, најчешће према особи која се доживљава као њихов „изазивач“.⁴² Конзумирање депресора централног нервног система (нпр. алкохола) нарушава ефикасност инхибиције ризичног понашања. Најзад, објекти или догађаји који су у семантичкој меморији асоцирани са агресијом (нпр. присуство ватреног оружја) могу покренути мисли, афекте и бихевиоралне програме повезане са агресијом.⁴³ Слично важи и за социјалне амбијенте који пружају више прилика за испољавање агресије и где је она уобичајена – нпр. озлоглашени локали у којима се окупљају особе склоне агресији и ексцесивно конзумирају алкохол. Но, чак и онда када је присутан један или више ситуационих фактора, до манифестовања насиља најчешће ће доћи тек након одређеног периода ескалације конфликта кроз комуникацију и размену са жртвом. Ризик манифестовања насиља ће још упадљивије бити одређен присуством тзв. дубинских фактора агресије, односно различитих урођених или стечених обележја.

2.1. Биолошке основе агресивности

У крилу биолошких концепција агресивност се разматра као урођена диспозиција или последица стечених неуролошких, неурофизиолошких и биохемијских поремећаја. Око емпиријских налаза о постојању значајне везе између понашања и физичких или хемијских промена у аутономном и централном нервној систему,⁴⁴ развијено је више концепција о утицају генетских, неуролошких, биохемијских и неурофизиолошких фактора насилног понашања. Суфицит или дефицит неких минерала и хемијских једињења (содијума, потасијума, калцијума, аминокиселина, моноамина, пептида итд.), хипогликемија, хормонални поремећаји, дејство загађивача из околине, нека не-

42 С. А. Anderson, *op. cit.*, 2000, стр. 165.

43 *Ibid.*, стр. 165

44 Својевремено су велику пажњу у овој области побудили радови Ханса Ајзенка и Сарнофа Медника. Ајзенк је указао на ниску кортикалну побудљивост и њену везу са екстраверзијом, slabим условљавањем и контролом понашања, док је Медник упутио на слабу побудљивост аутономног нервног система која девастира развој механизма инхибиције антисоцијалног понашања Н. Eysenck, 1964, S. Mednick, 1977, према: R. J. Lilly et al., *Criminological Theory: Context and Consequences*, Thousand Oaks: Sage Publications, 2002.

урофизиолошка стања (минимална мождана дисфункција, дефицит пажње/хиперактивитет, поремећаји у секрецији неуротрансмитера, ниска побудљивост мозга) и генотипска обележја, доводе се у непосредну или посредну везу са антисоцијалним понашањем.

Аутори који агресију третирају као урођени бихевиорални програм проучавали су инстинктивну, еволутивну, генетску и неуробиолошку основу агресивности. Етолог Конрад Лоренц, родоначелник *инстинктивистичке тезе* о пореклу агресивности, указао је да људи, попут припадника других врста, имају инстинкт борбености који је у прошлости осигуравао опстанак. Агресивна енергија се непрестано гомила у индивидуи све док се у једном тренутку не ослободи кроз процес који се назива катарзом. Друштво мора осигурати прихватљиве начине за деловање катарзе (нпр. кроз спорт и игру), да би се спречило ослобађање агресије на друштвено штетан начин.⁴⁵

Генетски фактори укључују урођене механизме лучења неких хормона, неуротрансмитера и побудљивости централног нервног система. Генетску подлогу имају и неке црте личности које се повезују са склоношћу агресивном понашању – нпр. емпатија, бихевиорална инхибиција, екстраверзија, неуротицизам и психотицизам. Урођена обележја личности предодређују спремност за усклађивање понашања са социјалним нормама, као и способност за налажење легитимних начина адаптације. Склоност импулсивном насилном понашању⁴⁶ најчешће се везује за гене одговорне за продукцију и регулацију једног облика метаболичког ензима моноаминоксидазе – МАО-А (његов низак ниво повећава ризик од виолентног испољавања) и ниво секреције, регулацију и интеракцију неуротрансмитера допамина и норепинефрина (са ексцитирајућим дејством), и серотонина и гама-аминобутричне киселине (са инхибиторним дејством).

Велика истраживачка пажња је усмерена на *утицај неуротрансмитера серотонина, допамина и норепинефрина* на агресивно испољавање. Импулсивна агресивност се доводи најчешће у везу са сниженим нивоом серотонина⁴⁷ у мозгу који може довести и до дерегулације

45 K. Lorenz, *On Aggression*. Methuen & Co, London, 1966.

46 Иначе, импулсивна агресија се сматра психопатолошким симптомом који је повезан са поремећајима расположења, злоупотребом психоактивних супстанци и суицидношћу.

47 Истраживања на животињама указала су на инхибиторно дејство серотонина на агресивност, па је рођена хипотеза о истом ефекту секреције серотонина на агресивност људи. Паралелно опстаје и супротна хипотеза, да управо неповољни догађаји (и средински фактори) могу да утичу на измене секреције неуротрансмитера.

допаминског система. Допамин игра кључну улогу у систему одговорном за доживљај телесног задовољства,⁴⁸ делује као природни појачавач и посредује у учвршћивању одређених активности, укључујући и штетне (нпр. узимање психоактивних супстанци), па се претпоставља да ће до понављања и учвршћивања насилног понашања доћи ако се током његовог испољавања повишено излучује допамин. Резултати досадашњих студија нису конзистентни ни довољно убедљиви с тим у вези.⁴⁹ Норепинефрин је ексцитаторски неуротрансмитер одговоран за функционисање симпатичког нервног система. Његовим већим излучивањем долази до повишене побудљивости и спремности тела за одговор *борба-бекство*. Мада утицај нивоа норепинефрина на агресивно понашање није оспорен, још увек није ни до краја објашњен. Исто важи и за дејство гама-аминобутричне киселине.

Хормон чија се веза са насилним понашањем најчешће испитивала јесте *тестостерон*. Премда је његов утицај неспоран када је реч о понашању у вези са доминацијом и борбом за статус,⁵⁰ природа и степен његовог утицаја на антисоцијално понашање нису до краја расветљени.

Дезорганизовано и социјално неадекватно понашање, често је последица *дисфункције префронталног кортекса*, односно повреде ове мождане регије.⁵¹ Клиничке студије су показале високо присуство историје повреда главе, вербалних дефицита и дефицита код нижих извршних функција⁵² (попут инхибиције) код сексуалних преступника.⁵³ Генерално узев, веза између дезорганизације префронталног кортекса и агресивног понашања истраживана је пре свега испитивањем дисфункција у орбитофронталној, вентромедијалној и дорзолатералној регији код насилних преступника. Лезије и дезорганизација орбитофронталног кортекса доводе до изразито импулсивног понашања, тј. одсуства контроле и инхибиције, па су особе које од њих пате склоне вршењу крвних деликата и непланираних силовања. Асо-

48 Излучивање допамина прати интензивно еуфорично осећање, а стимулишу га одређене активности попут узимања хране, спавања, сексуалне активности и др.

49 К. М. Beaver, *The Biochemistry of Violent Crime* (с. 75–98). In: C. J. Ferguson (ed.) *Violent Crime: Clinical and Social Implications*. Sage Publications, Inc, 2010, стр. 84–85.

50 К. М. Beaver, 2010, *op. cit.*, стр. 89–92.

51 J. Leon-Carrion, F. J. Chacartegui-Ramos, *Brain Injuries and Violent Crime* (с. 99–118). У: C. J. Ferguson (ed.) *Violent Crime: Clinical and Social Implications*. Sage Publications, Inc, 2010, стр. 103–104.

52 Дефицити извршних способности могу бити генетског порекла, стечени током развоја или услед повреда, или ситуационо изазвани интензивним стресом или интоксикацијом.

53 *Ibid.*, стр. 104–105.

цијације на којима се темеље навике стварају се и одржавају у орбитофронталном кортексу, па особе са дефицитима у овој регији тешко прекидају навике. Вентромедијални префронтални кортекс одржава везу између сензорних области мозга и амигдале и контролише амигдалу.⁵⁴ Када она изостане, то се одражава на понашања повезана са страхом, укључујући и страх од последица, па је особа склонија тренутним реакцијама, ризичном и криминалном понашању. Оштећења дорсолатералног префронталног кортекса доводе до слабљења способности за доношење одлука. Заједно са орбиталним фронталним кортексом, ова зона организује и евалуира информације на темељу којих се одлучује о акцијама, а одговорна је и за самоконтролу. То се постиже помоћу интерних репрезентација које се организују у радној меморији, примарној функцији дорсолатералног префронталног кортекса. Особе са слабијим капацитетима радне меморије или нижом ефикасношћу процесирања могу превидети важна упозорења приликом одлучивања или отежано доносити одлуке у краткој временској секвенци.

Протагонисти *еволуционих приступа* указују на то да је агресија, посебно насиље младих мушкараца, део нашег еволуционог наслеђа. Агресија је у људској природи задржана процесом природне селекције због њене улоге коју је у прошлости имала за преношење гена на будуће генерације, али је обликована дејством различитих еволуционих и социјалних сила током дугог низа миленијума. Насиље је најчешће средство у борби мушкараца за ресурсе битне за одржање и бољи репродуктивни статус.⁵⁵ Како сматрају еволуционисти, добар део интерперсоналног насиља које врше мушкарци може се објаснити у светлу тактика борбе за партнерке и репродукцију.

54 Улога амигдале у произвођењу агресивних манифестација је значајна, будући да је ова субкортикална моздана структура игра значајну улогу у контроли емоција, укључујући контролу страха и регулацију негативних емоција. Особе са оштећењима ове регије имају тенденцију да догађаје у окружењу декодирају као угрожавајуће. С друге стране, може да постоји одсуство страха од негативних последица које за њих може произвести вршење насиља. J. Leon-Carrion, F. J. Chacartegui-Ramos, *op. cit.*, стр. 109.

55 Еволуционисти указују да је агресија у животињском свету подржана процесом природне селекције и у функцији је репродукције – она омогућава долажење до хране, борбу за приступ женкама и заштиту територије. Сличну функцију агресија има и код људи. Као што леопард предаторски насрће и дави импалу да би дошао до хране, као што се рогати папкари бесомучно боре за приступ женкама и као што армија мрава брани свој мравињак, тако младић насрће на улици на другог да би га оробило и дошао до његовог новчаника, тако се мушкарци у баровима надмећу, свађају и туку борећи се за наклоност жена, тако уличне банде реагују на појаву припадника ривалске групе који се мотају тамо „где не припадају“. L. Ellis, *Evolutionary and Genetic Explanations of Violent Crime* (с. 57–74). У: C. J. Ferguson (ed.) *Violent Crime: Clinical and Social Implications*. Sage Publications, Inc, 2010, стр. 57–59.

Флин и Лоу⁵⁶ указују да мушкарци у принципу следе неколико репродуктивних стратегија уобличених током еволуције: контролу над ресурсима којима ће привући жене; истицање фенотипских обележја (нпр. физичког изгледа, понашања итд.) који одражавају мање видљиве генетске квалитете; спречавање других мушкараца да приступе женама, и потрагу за приступачним женама. Истражујући хомицидно насиље у САД, Дели и Вилсон су показали да већина убистава између мушкараца кореспондира са наведеним категоријама, при чему су мушкарци без приступа ресурсима принуђени да стратегијама одржавања симболичног статуса привлаче партнерке.⁵⁷ Формулишући концепт „родитељског инвестирања“, Роберт Трајверс је указао на правилност да је пол који више времена и енергије инвестира у потомство (по правилу женски) дискриминативнији у одабиру партнера, док припадници пола који далеко мање инвестира у потомство (по правилу мушког) теже квантитету сексуалних контаката и интензивније се међусобно надмећу да би повећали шансе да буду одабрани.⁵⁸ Разматрајући овај концепт, Ли Елис примећује да се људи, поготову мушкарци, разликују с обзиром на спремност да инвестирају време и енергију за подизање потомства, при чему су те варијације делимично резултат генетских фактора: другим речима, неки мушкарци су биолошки мање спремни да посвете време и енергију ради осигуравања добробити и среће потомства. Мушкарци спремни да инвестирају у родитељство су тип који велика већина жена бира за очеве своје деце и Елис их у својој анализи означава „татама“ (енг. *dads*), док оне друге, незаинтересоване да инвестирају у потомство више од сексуалног контакта, означава „хуљама“ (енг. *cads*). Да би пренели своје гене, оба типа мушкараца морају пронаћи партнерке за стварање потомства. Док „тате“ у том настојању углавном не наилазе на проблеме, „хуље“ морају применити посебне тактике јер их жене заобилазе. Преостаје им неколико репродуктивних опција: коришћењем обмањивања током удварања и лагањем жене да ће остати уз њу; застрашивањем ривала и нападима на њих; предузимањем различитих активности, укључујући и нелегалне, ради долажења до материјалних и других ресурса како би нагласили своје способности „доносиоца“ и принудом жене на сексуални чин онда када закажу методи за обезбеђивање добровољности. У прилог тези да репродуктивна тактика има везе са склоношћу криминалном

56 M. V. Flinn, B. Low, 1986, према: M. Daly, M. Wilson, *Homicide*. A. de Gruyter, 1988.

57 M. Daly, M. Wilson, 1988, *op. cit.*, стр. 127.

58 R. Trivers, 1972, према: L. Ellis, 2010, *op. cit.*, стр. 64–65.

понашању и да су управо „хуље“ уплетеније у насилни криминалитет Елис подсећа да је антисоцијални поремећај личности (психопатија) скоро ексклузивно везан за мушкарце и да има генетску основу.⁵⁹

У складу са тврдњама еволуционе теорије су налази да деци прети далеко већи ризик хомицидне виктимизације од стране очуха и маћехи него од биолошких родитеља.⁶⁰ Даље, будући да је из еволуционе перспективе за мушкарце несврсисходно подизање туђег биолошког потомства и да је једини начин да осигурају одгајање свог биолошког потомства контрола сексуалног понашања партнерке, конзистентни налази да је велики број убистава које врше мушкарци над партнерком покренут сексуалном љубомором, подржавају еволуционистичке тезе о насиљу.

Еволуција је у свом дугом току опремила људе и механизмима контроле агресије, односно њене селективне примене.⁶¹ Развијање осећања припадности колективу, моралности, емпатије, способност за сарадњу, толеранцију и хармоничан социјални живот такође је резултат еволуције људске врсте. Неки еволуционисти последњих година настоје да развију интегративне приступе у оквиру којих насиље третирају као појаву чију распрострањеност одређује интеракција гена, физичког и социјалног окружења, укључујући обележја социјалне структуре (попут сиромаштва и неједнакости), институција социјалне контроле и културе.⁶²

2.2. Когнитивна обележја, морални развој и учење агресивног понашања

У литератури постоји доста емпиријских налаза о *повезаности интелигенције и криминалног понашања*.⁶³ Особе ниже интелигенције имају слабију способност манипулисања апстрактним концептима и нису у стању да предвиде последице свог преступничког понашања нити да разумеју осећања жртве.⁶⁴ Будући да негативна повезаност

59 L. Ellis, 2010, *op. cit.*, стр. 65–66.

60 M. Daly, M. Wilson, *The Truth About Cinderella: A Darwinian View of Parental Love*. New Haven: Yale University Press, 1999.

61 На пример, захваљујући еволуцији човеков мозак је опскрбљен широким префронталним режњем који му омогућава да промисли своје понашање.

62 B. M. Paciotti, P. J. Richerson, *Incorporating a Theory of Cultural Evolution into Explanations of Male Dispute-Related Violence*, University of California, Davis, 2002, доступно на: www.brianpaciotti.com/Aggression%20and%20Violent%20Behavior.pdf.

63 Налаз добијен у оквиру већине истраживања интелигенције преступника је да је она у просеку нешто нижа (за око 8 поена) од просечне.

64 D. Farrington, 1992, према: D. Farrington, 2007, *op. cit.*, стр. 608–609.

интелигенције и делинквенције опстаје и када се варијабла социоекономског статуса држи под контролом, неки аутори су сугерисали да у решавању проблема криминалитета пажњу треба преусмерити са сиромаштва и незапослености на ношење са когнитивним проблемима.⁶⁵

Обележја личности која се сматрају предикторима делинквенције су *импулсивност* и *слаба емпатија*. Импулсивност, односно слаба контрола понашања, конзистентно се потврђује као значајно повезана црта са преступништвом и насиљем.⁶⁶ Више студија, међу којима и она коју су спровели Џолиф и Фаринготн на узорку од 720 петнаестогодишњака у Великој Британији, упутило је на то да је слаба емпатија важан фактор ризика од делинквенције. Слаба афективна и когнитивна емпатија била је у вези са учешћем у тучама и вандализму код дечака и крађом код девојчица.⁶⁷

Теорија о моралном развоју личности Лоренса Колберга још увек је прилично утицајна. Слично претходнику Жану Пијажеу, Колберг полази од идеје о секвенцијалном развоју способности за морално расуђивање (од конкретнијих ка апстрактним облицима) и разликује три развојна нивоа: преморалност (норме се поштују због страха од казне или очекиване награде), конвенционални конформизам (норме се поштују услед потребе за прихваћеношћу) и ниво на којем се развијају „принципи аутономије“, када се моралне норме поштују зато што су схваћене и интернализоване као универзални етички принципи. Преступничко понашање је последица одложеног развоја моралног расуђивања: када оно још увек није формирано, довољна је прилика за вршење кривичног дела, јер индивидуа није кадра да контролише понашање и одоли изазову.⁶⁸

Когнитивистички приступ објашњењу насиља усредсређује се на менталне процесе, односно перцепцију и менталне представе о окружењу, као и начин на који људи доносе одлуке и решавају проблеме. Доношење одлуке подразумева неколико узастопних когнитивних процеса: најпре се информација декодира да би се могла тумачити, за-

65 R. J. Herrnstein, C. Murray, *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, New York: Symon & Schuster Inc., 1996.

66 Фаринготн упућује да су у литератури приступни различити концепти који се односе на исто, тј. слабу контролу понашања, укључујући: импулсивност, хиперактивност, неспособност предвиђања последица, слаба способност планирања, потрага за узбуђењима, упуштање у ризик, неспособност одлагања задовољства итд.

67 D. Farrington, 2007, *op. cit.*, стр. 610–611.

68 L. 1964, 1978, према: C. R. Hollin, *Criminological Psychology*. У: M. Maguire et al., *op. cit.*, стр. 58–59.

тим се тражи адекватан одговор и на крају се делује у складу са одлуком. Особе које информацијама баратају на адекватан начин и које су кадре да правилно и брзо просуђују имају више капацитета да избегну антисоцијалне одговоре; особе склоне преступништву пате од когнитивних дефицита и лоше обрађују информације пред доношење одлука. Објашњења за насилничко понашање траже се и у менталним скриптима усађеним у детињству, који касније одређују начин на који се интерпретирају догађаји: шта се може очекивати у одређеним ситуацијама, како треба реаговати, и какав ће бити исход интеракције.⁶⁹

Према *теорији о криминалном уму* коју је Стентон Сејмнов развио око тезе да преступници на сасвим другачији начин од просечних људи ментално функционишу, тј. да „мисле другачије“, особе склоне преступничком понашању су егоцентричне, импулсивне, лако западају у срџбу, манипулативне су и неосетљиве на патњу других. Оне екстернализују одговорност и пребацују је на друге, неутралишући осећање кривице. Преступници нису „жртве“ околине или околности, већ сами креирају проблематичне животне ситуације: родитељи их кажњавају зато што су непоправљиво непослушни и неподношљиви; улазе у делинквентне групе зато што сами бирају „лоше друштво“; неуспешни су у школи зато што имају отпор према учењу које им је досадно, а незапослени су зато што им више прија да не раде.⁷⁰

Многи су указали на *учење* као фактор који значајно детерминише хабитуално агресивно понашање. Као што је познато, теорија социјалног учења казује да се агресивно понашање усваја и учвршћује посредством одобравања и неодобравања, тј. награде и казне и, нарочито, опсервационим учењем. Посматрање агресивног понашања које је награђено доведиће до усвајања истог бихевиоралног обрасца код посматрача; супротно, ако је особа чије се понашање посматра кажњена за агресивне поступке, до усвајања агресивног обрасца понашања неће доћи. Од раног детињства, учењем и у интеракцији са другима у реалном и виртуалном окружењу људи усвајају и перцептуалне шеме које им помажу да се сналазе у различитим социјалним ситуацијама. Бихевиорални скрипти усмеравају интерпретације догађаја које особа доживљава, као и одговоре на те догађаје. Када одређене структуре постану утиснуте и међусобно повезане, веома их је тешко мењати. Често излагање агресивним моде-

69 E. Huesman, 1989, према: L. J. Siegel, *Criminology – the Core*. Second Edition. Wadsworth, Thomson Learning Inc, 2005, стр. 116–117.

70 S. Samenow, 1989, према: R. J. Lilly et al., 2002, *op. cit.*, стр. 218.

лима понашања у породици, суседству или медијима⁷¹ ефикасно развија хабитуалну агресивност код деце. Нарочито су рањива деца са слабијим интелектуалним капацитетима и слабијим академским постигнућем, јер се хронично суочавају са неуспесима и фрустрацијама које воде у агресију, а она повратно доводи до нових проблема и фрустрација у социјалном окружењу. На крају, ова деца све више времена проводе на улици, са себи сличнима, удружујући се у делинквентне групе у оквиру којих учвршћују антисоцијалне тенденције.⁷² Уопште узев, извесност агресивног испољавања одређена је следећим факторима: догађај који доводи до узбуђења (нпр. физички или вербални напад); научени агресивни одговори; очекивани исход (уверење да ће агресија бити на неки начин награђена); и конзистентност понашања са усвојеним вредностима, тј. уверење да је агресија оправдана и прихватљива као одговор у околностима дате ситуације. Истрајност у криминалном понашању резултат је његовог награђивања у социјалном окружењу: што су последице повољније, то је већа вероватноћа да ће се такво понашање понављати (феномен *диференцијалног социјалног појачавања*).⁷³

Времешном али и даље актуелном *теоријом неутрализације*, Дејвид Маца и Грешам Сајкс такође су означили учење као кључни процес. Оно што преступници морају научити јесте како да неутрализирају конвенционалне вредности и ставове. Учењем техника неутрализације особа успева да се привремено „пребади“ са конвенционалних образаца понашања на антисоцијална. Технике неутрализације укључују негирање одговорности, негирање повреде, негирање

71 Утицај медија на агресију и испољавање насиља данас је врло популарна тема, али и контраверзно питање. Генерално, доминира уверење да насилне обрасце понашања из медијских садржаја млади усвајају опсервационим учењем. Изазов за ово уверење представљају тврдње да је дејство медијских садржаја више катарзично него подстичуће, да они не могу „изазвати“ агресију већ да делују као „стилистички катализатори“ агресије, чији ризик испољавања зависи од присуства агресивних и антисоцијалних тенденција у личности. Инсистирање на узрочној вези између медија и насиља упркос постојању емпиријске грађе која је не потврђује, као и перзистентна пажња на дебати о утицају медија, може, како истиче Кристофер Фергусон, довести до тога да се из фокуса изгубе значајнији социјални фактори насиља, попут сиромаштва, социјалне неједнакости, насиља у породици, злоупотребе и промета дрога. С. J. Ferguson, *Media Violence Effects and Violent Crime – Good Science or Moral Panic?*. In: С. J. Ferguson (ed.) *Violent Crime: Clinical and Social Implications* (с. 37–56), Sage Publications, Inc, 2010. стр. 52.

72 С. А. Anderson, 2000, *op. cit.*, стр. 167.

73 R. L. Akers, A. L. Silverman, *Toward a Social Learning Model of Violence and Terrorism*. У: M. Zahn *et al.* (eds.), *Violence: From Theory to Research* (с. 19–35). Cincinnati: LexisNexis and Andersen Publishing, 2004.

постојања жртве, осуђивање оних који осуђују и позивање на лојалност вишег реда.⁷⁴

Општи модел агресије (General Aggression Model – GAM) који су формулисали Крег Андерсон и Бред Бушмен,⁷⁵ представља социјално-когнитивни модел агресивности. Социјално когнитивна парадигма упућује да у инервацији агресивности најважнију улогу имају когнитивне шеме и социјални скрипти који су научени по моделу, односно посматрањем насиља у реалном и виртуалном окружењу, док поновљено излагање насиљу снижава афективну аверзију према агресији посредством процеса десензитизације. Ова теорија, али и генерално преовлађујуће становиште да је насиље научено понашање, оштро је критикована од стране појединих аутора који су упутили да је реч о идеолошким тезама које немају задовољавајућу емпиријску потврду. Тако Кристофер Фергусон и Доминик Дајк указују да су експлицитне и имплицитне претпоставке општег модела агресије – „агресија је увек лоша“, „људски мозак не разликује стварност од фантастике“ и „агресивност је углавном научена и аутоматска“, паушалне.⁷⁶

2.3. Насиље као последица неефикасности контроле и етикетирања

Волтер Реклес, један од зачетника *контролне теорије*, указао је на то да до преступничког понашања долази тек онда када се сло-ме отпори како унутрашње, тако и спољашње контроле. Фактори спољашње контроле обухватају постављање разумних граница и варијабле попут појачавања унутар групе и значајних подржавајућих односа, прихватања, стварања осећања припадности и идентитета,⁷⁷ док фактори унутрашње контроле укључују *селф*-концепт, оријентисаност према постигнућу, фрустрациону толеранцију и интернализацију норми. Самопоштовање, тј. позитивна представа о себи, штити младе од притисака криминогених утицаја из околине.⁷⁸ Социјална

74 G. M. Sykes, D. Matza, Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 1957, 22(6): 664–670.

75 C. A. Anderson, B. J. Bushman, Human Aggression, *Annual Review of Psychology*, 2002, 53, 27–51; C. N. DeWalle, C. A. Anderson, B. J. Bushman, 2011, *op. cit.*, стр. 245–258.

76 C. J. Ferguson, D. Dyck, Paradigm change in aggression research: The time has come to retire the General Aggression Model *Aggression and Violent Behavior*, 2012, 17(3), стр. 220–228.

77 Према: R. J. Lilly et al., 2002, *op. cit.*, стр. 80.

78 Према: L. Siegel, 2005, *op. cit.*, стр. 165.

контрола је неефикасна када је реч о људима ниског самопоштовања и онима који немају шта да изгубе вршењем злочина.

Према Трејвису Хиршију, оно што већину држи на страни конформизма јесу елементи важних *социјалних веза*: приврженост, посвећеност, укљученост и уверења.⁷⁹ Људи без таквих веза и односа са члановима породице, пријатељима, колегама итд, слободни су да се упусте у криминалитет јер тиме немају шта да изгубе. Са Мајклом Готфредсоном Хирши развија *Општу теорију криминалитета* утемељену на постулатима: вршење деликата пружа краткотрајну гратификацију или олакшање; људи који врше деликте укључени су и у друге активности које пружају краткотрајну гратификацију, попут пушења, уживања психоактивних супстанци, коцкања, промискуитета; преступници не планирају своја злодела; њихова преступничка активност није специјализована нити софистицирана, већ пре представља одговор на прилике за лако долажење до циља; преступници доживљавају неуспех у ономе што захтева планирање и посвећеност и доноси одложену гратификацију, тј. у школи, на радном месту, у браку итд. Моћ *самоконтроле* директно зависи од квалитета родитељске неге током првих година живота, па занемарена и запуштена деца могу постати импулсивна, несензитивна, слабих вербалних способности и развити склоност ка ризичном и преступничком понашању. Готфредсон и Хирши указују да су многе „узрочнопоследичне“ везе између делинквенције и социјалних чинилаца на које се у литератури указује заправо привидне, будући узроковане заједничким фактором: слабом самоконтролом.⁸⁰

Заступници *теорије етикетирања* указују да етикета којом је преступник обележен као негативан утиче на начин на који се према њему поступа у породици, школи, на радном месту и у другим социјалним контекстима. Заједнички ефекат етикете и казне појачава осећање изолованости и отуђења, чиме се затвара зачарани круг етикетирања и преступништва. Они који су етикетирани теже међусобном удруживању у девијантне групе које им олакшавају ношење стигме и оснажују мотивацију за вршење кривичних дела. Примарна девијација, тј. првобитно кршење норми не оставља дубље трагове и може се брзо заборавити. Онда када такав чин изазове пажњу значајних других или носилаца друштвене контроле који актера означавају као негативца, означена особа реорганизује себе и своје понашање

⁷⁹ T. Hirschi, *Causes of Delinquency*. Transaction Publishers, 2009, стр. 16–34.

⁸⁰ M. R. Gottfredson, T. Hirschi, *A General Theory of Crime*, Stanford University Press, 1990.

прихватајући улогу делинквента (тзв. секундарна девијација). Учиниоци насиља нарочито су изложени ефекту етикете.⁸¹

Централни концепт теорије коју је развио Лоренс Шермен јесте *пркос*, који утиче на будуће преступничко понашање против друштва које кажњава. Онда када носиоци формалне контроле преступника третирају некоректно и без уважавања његовог достојанства, ризик пркосног понашања у будућности се увећава. У таквим случајевима, преступник не опажа кривичне санкције као легитимне, већ као одмазду друштва, уперену не према његовом делу, већ према њему лично. Тенденција ка развијању пркоса преступника не зависи само од обележја поступања носилаца формалне контроле, већ и од бројности и квалитета његових социјалних веза. Уз то, деца улице и адолесценти из маргинализованих породица у ризику су да буду третирана лоше од стране полиције и других носилаца формалне контроле, као и да развију склоност да провоцирају оштре одговоре полицајаца, будући већ укључена у преступничку поткултуру. Управо таква констелација увећава ризик за развијање пркоса код младих преступника, односно „самоостварујуће пророчанство“ на које су указивали сви представници школе етикетирања.⁸²

2.4. Утицај социјалне структуре и (пот)културе

Заступници мертоновске школе мишљења⁸³ указују да *напетост* (енг. *strain*) услед незадовољства статусом који је одређен класном структуром доводи до појаве поткултурних вредности које фаворизују делинквенцију. Оне се преносе са генерације на генерацију младих унутар структурног контекста у којем опстају статусни проблеми омладине у сиромашним и пренасељеним деловима града. Млади из сламова суочавају се са недостатком легитимних средстава за стицање статуса, што производи интензивну фрустрацију и нагони их да трагају за неконформистичким алтернативама. Делинквентне поткултуре могу да се појаве и опстану само у оним областима у који-

81 D. P. Farrington, J. Murray, Empirical tests of labeling theory in criminology. У: D. P. Farrington, J. Murray (eds.) *Labeling theory: Empirical tests (Advances in criminological theory, Volume 18)*, New Brunswick, NJ: Transaction, 2014, стр. 102.

82 L. W. Sherman, Defiance, deterrence, and irrelevance: A theory of the criminal sanction, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1993, 30: 445–473.

83 Парадигма Роберта Мертона да најјачи притисак ка девијантности долази услед недостатка легитимних могућности да се нађе решење за проблем статуса, и данас је једна од врло утицајних.

ма постоји довољна концентрација младих који се окупљају и међусобно подржавају алијенацију од конвенционалних вредности, и где има старијих делинквената који служе као модели и обучавају млађе за одређене криминалне активности. Млади који живе у заједницама у којима немају приступ обуци за лукративније облике криминалне делатности, окрећу се насиљу као средству достизања статуса. У таквим срединама се развија поткултура оријентисана на туче.⁸⁴

Роберт Егњу сматра да до напетости долази како онда када је појединац онемогућен у постизању позитивних друштвених циљева, тако и у ситуацијама у којима доживљава или очекује губитак.⁸⁵ Тада се може окренути конзумирању психоактивних супстанци или недозвољеним средствима којима ће покушати да надомести губитак, или да се освети онима који су напетост изазвали. Однос између напетости и криминалног одговора нема облик гвоздене законитости, па је за објашњење криминалитета од значаја не само знање о томе шта изазива напетост, већ и сазнања о факторима који доприносе томе да особа на стрес одговори вршењем злочина, а не на неки други начин. Фактори који умањују ризик криминалног одговора укључују, поред осталог, добре капацитете личности, подршку од других, страх од кажњавања, снажне социјалне везе и неприступачност нелегитимних средстава. Овај ризик че бити посебно висок уколико је напетост интензивна или се доживљава као неправична, ако је узрокована или удружена са ниском самоконтролом или се злочин види као једини могући одговор.

Као баштиник *теорије друштвене дезорганизације*, Елиот Кари указује на доминацију тржишне економије у савременим друштвима, која високе стопе криминалитета генерише на следеће начине: прогресивном редукацијом средстава за живот; увећавањем економске неједнакости; редуковањем услуга и подршке јавних служби породицама и деци; нагризањем неформалних веза узајамне подршке, надзора и бриге; ширењем материјалистичке културе; нерегулисаним тржиштем „технологије насиља“ (ватреног оружја итд.) и слабљењем друштвених и политичких алтернатива.⁸⁶ У контексту тржишне еко-

84 R. A. Cloward, L. E. Ohlin, 1960, према: J. P. Hoffmann, *Delinquency Theories – Appraisals and applications*. Routledge, Abingdon, Oxon, 2011, стр. 109–111.

85 R. Agnew, Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency, *Criminology*, 1992, 30(1): 47–88.

86 E. Currie, Market, crime, and community: Toward a mid-range theory of post-industrial violence, *Theoretical Criminology*, 1997, 1 (2), стр. 154.

номије грађани су натерани на компетитивни конзумеризам, где су губитници остављени да се сами, како знају и умеју носе са својим неуспесима, социјалном неадекватношћу и фрустрацијама, у окружењу у којем је лако доћи до ватреног оружја.

Из перспективе *теорије конфликта* улазак у делинквенцију је „нормалан“ избор социјално маргинализованих појединаца, заробљеника структурне неједнакости, без приступа механизмима вертикалне социјалне покретљивости и повишено изложених ризику од различитих облика виктимизације. Капитализам генерише вишак-популацију која се углавном састоји од (хронично незапослених) економских аутсајдера, који се понекад окрећу криминалитету.⁸⁷ Неизвесност за послења изазива страховање адолесцената да неће досећи сигуран социјални статус у одраслом добу. У таквим околностима, срџба и страх од неуспеха подстичу насилничко понашање. Херман и Џулија Швендингер капитализам посматрају као генератор економског индивидуализма који охрабрује конкуренцију и фаворизује личне интересе у односу на колективне, што води развоју етичких принципа базираних на индиферентности. Млади уче да своје потребе стављају изнад потреба других, растерећени анксиозности и етичких дилема. И делинквентне поткултуре су класно стратификоване (млади из више, средње и ниже класе манифестују различите облике преступничког понашања), при чему се насиље највише везује за младе из нижих друштвених слојева.⁸⁸

У крилу *теорије културалне девијантности* присутне су различите варијације на поставке Волтера Милера о факторима делинквенције, односно тврдњу да она није пуки продукт интергенерацијског сиромаштва, већ резултат посебне културе ниже класе која подстиче девијантност уместо конформизам.⁸⁹ Према Вулфгенговом и Феракутијевом концепту *поткултуре насиља*⁹⁰ у неким срединама и у одређеним социјалним околностима развијају се специфичне поткултуре које негују мачо и пронасилне вредности, односно одобравају примену насиља као адекватног и нужног средства за одбрану части и одржавање статуса. Појединци унутар поткултурног простора по

87 S. Spitzer, 1975, према: E. Currie, 1997, стр. 174.

88 H. Schwendinger, J. Schwendinger, 1985, према: Williams, McShane, 2004, *op. cit.*, стр. 292–293.

89 W. Miller, 1958, према: F. P. Williams, M. D. McShane, *Criminological Theory*. 4th ed. Pearson Prentice Hall, New Jersey, 2004, стр. 125–127.

90 Види: М. Волфганг, Ф. Феракути, *Поткултура насиља*. Правни факултет, Досије студио, Београд, 2012.

правилу су мушкарци из социјално маргинализованих слојева, без приступа легитимним начинима решавања статусне кризе. Они интернализују супкултурне вредности што обезбеђује да примењују насиље без осећања кривице. Вредности супкултуре делују и као механизам социјалне контроле њених припадника. Кршење пронасилних норми понашања супкултурна група оштро санкционише, чиме се штити њен особени идентитет. Један од изданака концепта супкултуре насиља је Андерсонова теза о кодексу улице.⁹¹ урбана мушка омладина која одраста у дисфункционалним породицама занемарена је, запуштена или злостављана, па се окреће улици где проводи дане и ноћи тежећи да потврди свој нарочити, улични статус специфичним начином одевања, мачо ставом и стичући репутацију „лоших момака“ са којима се не треба качити. Примена насиља је начин на који се чува част и поступа према оном ко не показује „поштовање“; она постаје део свакодневне рутине.

Разматрајући „мушко насиље“ и значајно ниже учешће жена у криминалитету, заступници *феминистичке перспективе* указују на утицај патријархата, односно социјалне структуре базиране на мушкој доминацији са надоградњом у виду родне социјализације, тј. традиционалних родних улога. У традиционалној култури мушко насиље се опажа и перпетуира као оправдано, штавише, као потврда социјалне/родне адекватности. Џејмс Месершмит указује на некомплетност објашњења утицаја патријархата и тенденцију да се мушкарци посматрају једнодимензионално и на стереотипан начин. Према овом аутору, мушкарци се социјализују за „хегемоничку мушкост“, тј. васпитавају се да достигну и потврђују мушки идентитет добро плаћеним послом, субординацијом жена, сексизмом, неконтролисаним сексуалношћу, компетитивним индивидуализмом, независношћу, агресивношћу и вршењем насиља.⁹² Потврђивање мушкости могу реализовати легитимним каналима, нпр. успехом у школи, спорту и на послу али, ако легитимне могућности нису доступне, мушкарци налазе друге начине, укључујући криминалне. Изазови зависе од социјалне припадности, па тако постоје различите „мушкости“ (*masculinities*). Вршење насиља над женама раширеније је међу мушкарцима из ни-

91 E. Anderson, *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*. W. W. Norton, New York, 1999.

92 J. Messerschmidt, *Masculinities and crime: Critique and reconceptualization of theory*. Totowa, NJ: Rowman and Littlefield, 1993, стр. 82.

жих слојева и незапосленима, будући да они немају на располагању одговарајуће ресурсе за конструкцију своје мушкости у јавној сфери.

2.5. Интеракционистичке, развојне и интегративне концепције

Појава интеракционистичких и развојних перспектива означила је квалитативан помак у развоју криминолошке мисли о насиљу, обогаћеној објашњењима која су динамичнија и мултидимензионална. Реч је мултифакторским концепцијама које означавају факторе ризика на индивидуалном, микросоцијалном и макросоцијалном плану, а механизмима учвршћивања насилних бихевиоралних образаца сматрају се социјално учење и деловање механизма контроле.

Заступници *интеракционистичке перспективе* постулирају да се људско понашање догађа у склопу социјалних интеракција, где су многе варијабле у међусобној вези, а узрочност је двосмерна.⁹³ У позадини антисоцијалног понашања су дисфункционалне породице које карактерише оштро и неконзистентно дисциплиновање деце, мањак позитивне укључености родитеља и слаб надзор над децом. У таквим породицама принуда је модел односа и начин живота: ту дете учи да се она награђује, док се просоцијални начини решавања проблема не практикују нити награђују.⁹⁴ Изван породице, такво дете показује „поремећаје у понашању“ и неуспех у школи. Понаша се агресивно према другој деци и бива одбачено из конвенционалне вршњачке групе, па у раној адолесценцији ова деца гравитирају девијантним вршњачким групама. Заузврат, њихово делинквентно понашање биће награђивано, а антисоцијални обрасци понашања учвршћени. С тога је решење за проблем криминалитета рана интервенција у дисфункционалним породицама, првенствено у домену родитељске обуке за адекватне моделе васпитавања и дисциплиновања деце.

Развојне концепције су грађене на темељу емпиријских опажања континуитета у криминалном понашању: криминалитет у раној адолесценцији предиктор је криминалитета у касној адолесценцији и

93 T. Thornberry, 1987, према: T. Thornberry *et al.* Causes and Consequences of Delinquency. У: T. Thornberry (ed) *Taking Stock of Delinquency: An Overview of Findings from Contemporary Longitudinal Studies* (с. 12–43). Secaucus, NJ, USA: Kluwer Academic Publishers, 2002.

94 G. R. Patterson et al., A Developmental Perspective on Antisocial Behavior, *American Psychologist*, 1989, 44, 329–335.

одраслом добу. Поремећај понашања најчешће почиње на предшколском узрасту испољавајући се као пркосно супротстављање, а код једног броја деце развиће се у антисоцијални поремећај личности у одраслом добу. Аутори ове оријентације указују на три групе фактора који увећавају такав ризик: *личне карактеристике детета* – импулсивност, дефицит пажње / хиперактивитет; *поступци родитеља и проблеми породичне организације* (неделотворан надзор, неконзистентност последица за кршење правила) и *неуспешно обезбеђивање поткрепљења за позитивно социјално понашање*.⁹⁵ Централни изазов развојних приступа јесте објашњење како континуитета, тако и промене, односно изласка из преступништва, будући да многа деца у сукобу са законом не развију хаbitуално преступничко понашање.⁹⁶

Према развојној концепцији Тери Мофит, преступници се међу собом упадљиво разликују с обзиром на стабилност антисоцијалног понашања. У делинквентној популацији постоје две дистинктивне, квалитативно различите категорије: прва је мања група перзистентних преступника који са антисоцијалним понашањем почињу у раном детињству и настављају током живота (енг. *life-course-persistent offenders*),⁹⁷ док другу, велику групу чине млади који манифестују одређене облике антисоцијалног понашања само током адолесценције, ретко пре и после овог развојног периода (енг. *adolescence-limited offenders*). Будући да два типа преступништва генеришу различити фактори, њихова контрола мора бити дивергентна и специфична.⁹⁸

Перзистентно антисоцијално понашање исход је интеракције неуропсихолошких дефицита (вербалних и у области извршних функција) са неповољним окружењем. Вербални дефицити утичу на функције попут слушања, читања, решавања проблема, изражајног говора, писања и памћења, а дефицити извршних функција читавају се у тешкоћама у учењу и импулсивности. Знак препознавања перзистентних преступника је *континуитет* антисоцијалног понашања,

95 Ј. Веселиновић, В. Деспотовић Станаревић, Системски приступ у раду са децом која имају проблематично понашање. У: Д. Радовановић (ур.) *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално-педагошки дискурс*. Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, Београд, 2007, стр. 449–464.

96 Т. Thornberry, 1987; Т. Thornberry, М. D. Krohn, 2001, према: Т. Thornberry et al., 2002, *op. cit.*

97 Процењује се да око 5–6% особа из преступничке популације (перзистентни преступници) изврши више од половине свих евидентираних кривичних дела.

98 Moffitt, Т. Е., Adolescent Limited and Life-course Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, *Psychological Review*, 1993, Vol. 100, стр. 674–701.

са променом његових манифестација: на узрасту од четири године они туку другу децу, као десетогодишњаци краду из продавница, као шеснаестогодишњаци продају дрогу, као двадесетогодишњаци врше силовања и разбојништва, а као тридесетогодишњаци врше преваре и злостављају децу. Код куће лажу, у продавницама краду, у школи varaју, у баровима се туку, а на послу врше проневере.⁹⁹

Мофит упућује на два извора континуитета антисоцијалног понашања: неуспех да се науче просоцијалне алтернативе и заробљавање у делинквентном начину живота. Перзистентни преступници не само да пропуштају прилике за просоцијалне алтернативе на сваком стадијуму развоја, већ бивају и одбачени од друге деце и одраслих због слабе самоконтроле и агресивности. Пропуст да се социјалне и академске вештине савладају у детињству веома се тешко исправља касније. Штавише, могућност за промену перзистентни преступници често ће преокренути у прилику за одржавање континуитета: програми третмана у заједници пружаће нове прилике да се учи од делинквентних вршњака, нови посао ће пружити добру шансу за крађу, нова љубавна веза је прилика за злостављање партнера. Покушаје да се особа са перзистентним антисоцијалним понашањем подстакне да окрене нови лист често ће пратити разочарање. Прогноза њихове будућности је лоша: зависност од алкохола и дрога, незадовољавајуће запослење, бескућништво, вожња у алкохолисаном стању, насилништво, бројне и нестабилне везе, злостављање партнера, занемаривање и злостављање деце и психијатријске болести, веома су чести у овој популацији.¹⁰⁰

Антисоцијално понашање ограничено на период адолесценције није резултат слабости нервног система, већ се може сматрати нормалним делом развоја, стратегијом савлађивања јаза зрелости (неусклађености биолошке и социјалне зрелости).¹⁰¹ Њиме се демонстрира слобода и потврђује независност.¹⁰² Оно се учи имитацијом антисоцијалних модела

⁹⁹ *Ibid.*, стр. 695–697.

¹⁰⁰ T. Moffitt, 1993, *op. cit.*, стр. 676–679.

¹⁰¹ Савремени тинејџери су гурнути у вишегодишњи вакуум социјалних улога: они постају биолошки спремни и имају потребу да буду сексуална бића, али се од њих тражи да одложе многе позитивне аспекте живота одраслих. Мали број адолесцената може избећи ризик који носи јаз зрелости. То се дешава само услед касног пубертета, неприступачности антисоцијалних модела или раног уласка у улогу одраслог. Јаз зрелости је продубљен нарочито у XX веку, па не чуди пораст малолетничког криминалитета. Исто дело, стр. 686–693.

¹⁰² Антисоцијално понашање ограничено на период адолесценције одговор је на критична дешавања током тог специфичног развојног периода, укључујући растући

и одржава у складу с принципима појачавања. Модели су старији или перзистентни преступници, који у том периоду изгледају као да нису на удару јаза зрелости, да не зависе од породице, да иду својим путем и следе само своја правила – вршњаци их опажају као зрелије, независније, оне који слободно крше правила, пуше, пију, који су сексуално активнији. Они постају „магнети“ за регрутовање делинквената.¹⁰³

Док млади чије је антисоцијално понашање ограничено на период адолесценције врше претежно она кривична дела која симболизују привилегију одраслог и којима се демонстрира аутономија од родитељске контроле (нпр. вандализам, дела против јавног реда и мира и крађе), дотле перзистентни преступници врше шири спектар кривичних дела, укључујући и различите облике насилничког криминалитета. Током адолесценције, перзистентни преступници су обично слабије уочљиви у гужви коју праве њихови далеко бројнији имитатори.

Преступници чије је антисоцијално понашање ограничено на период адолесценције не показују конзистентност антисоцијалног понашања. Они могу да краду у продавницама, али да истовремено наставе да поштују школска правила. Уздржаће се од антисоцијалног понашања онда када је просоцијално понашање исплативије. До прекида антисоцијалног понашања долази по природи ствари: како пролазе године, све је више легитимних улога доступно тинејџерима, па они прогресивно губе мотивацију за делинквенцију. Неуспех да се увиди хетерогеност адолесцентних преступника може довести до превиђања значајних теоријских варијабли, као што су структурални фактори у школском окружењу и суседству који утичу на приступачност антисоцијалних модела.¹⁰⁴

Теорије животног пута указују на рани развој перзистентне делинквенције, која је исход интеракција између фактора ризика на нивоу личности (повишена агресивност, хиперактивитет, дефицит пажње, слабе саморегулационе вештине и др.) и фактора ризика из окружења, међу којима су најугрожавније неадекватне родитељске вештине. Ове теорије постулирају да се дејство многих фактора који утичу на делинквенцију мења сменом различитих животних фаза и наступањем животних прекретница попут запослења, ступања у брак и рођења детета.

значај вршњачких односа и консолидовање сопствених вредности, ставова и аспирација, а има за циљ досезање статуса „зреле“ особе, који обећава моћ и привилегије. 103 T. Moffitt, 1993, стр. 687–688.

104 *Ibid.*, стр. 695–696.

Држећи се тврдње да вероватноћа да ће појединац вршити кривична дела зависи од његове укључености у конвенционалне активности, Роберт Сампсон и Џон Лоуб¹⁰⁵ током последње деценије надограђују Хиршијеве поставке о социјалним везама. Поред личних обележја која утичу на склоност антисоцијалном понашању, од пресудне су важности варијабле породичног функционисања. А све што се догађа у породици, у основи је одређено структурним факторима попут сиромаштва, величине породице, запослености, имигрантског статуса итд. Континуитет антисоцијалног понашања одређен је одсуством социјалних веза. Успостављање значајних социјалних веза чак и у одраслом добу може представљати важну животну прекретницу која мења преступничке трајекторије и окреће преступника ка конформизму. Две нарочито критичне прекретнице су запослење и улазак у брак. Некадашњи преступници могу водити конвенционалан живот уколико нађу добар посао, подржавајућег партнера или развију успешну каријеру.

Кључни конструкт *теорије интегрисаног когнитивног антисоцијалног потенцијала* коју је развио Дејвид Фарингтон спајајући идеје већег броја концепција (укључујући теорије социјалне напетости, контроле, учења, етикетирања и рационалног избора), јесте „потенцијал“ за антисоцијално понашање. Дугорочне, перзистентне индивидуалне варијације у антисоцијалном потенцијалу одређене су импулсивношћу, учењем по моделу и процесима социјализације, док краткорочне зависе од мотивационих и ситуационих фактора. Дистрибуција антисоцијалног потенцијала у популацији на сваком старосном пресеку је закривљена: релативно мали број људи има висок ниво антисоцијалног потенцијала. Највиши апсолутни ниво антисоцијалног понашања достиже се у тинејџерско доба због промена везаних за факторе који генеришу дугорочни антисоцијални потенцијал (нпр. раст значаја вршњачких група и опадање васпитног утицаја родитеља). Прелазак антисоцијалног потенцијала у антисоцијално понашање зависи од когнитивних процеса (мишљења и одлучивања) у конкретним околностима.

Фактори који подстичу развој дугорочног антисоцијалног потенцијала јесу жеља за поседовањем материјалних добара, стицањем статуса, узбуђењем и сексуалним задовољством. Ове мотивационе силе повећаће антисоцијални потенцијал само ако појединац одабере

105 R. J. Sampson, J. H. Laub, *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*, Harvard University Press, 1993.

забрањене методе њиховог задовољења, а одабраће их најчешће они који имају тешкоће да своје потребе задовоље на легитиман начин (нпр. особе ниских примања и школске спреме, незапослени итд). Дугорочни антисоцијални потенцијал је већи код импулсивних људи, али зависи и од социјализацијских процеса: биће низак ако родитељи конзистентно награђују добро, а кажњавају лоше понашање. Ниско анксиозна деца биће лошије социјализована зато што мање страхују од родитељске казне. Антисоцијални потенцијал је већи ако деца нису привржена родитељима (нпр. услед тога што су родитељи хладни и одбацујући) и уколико су изложена утицају антисоцијалних модела у породици и социјалном окружењу. Важни животни догађаји попут уласка у брак или исељења из делова града са високим криминалитетом представљају факторе који снижавају антисоцијални потенцијал, док неповољни догађаји (нпр. развод) делује у супротном смеру.

Краткорочни антисоцијални потенцијал варира услед деловања фактора попут: досаде, љутње, пијанства, подстрекавања од стране вршњака итд. Најзад, да ли ће особа са одређеним нивоом антисоцијалног потенцијала у датој ситуацији учинити деликт зависи и од когнитивних процеса, укључујући разматрање бенефита, цене и вероватноће различитих исхода, као и ускладиштених бихевиоралних репертоара или скрипти.

Механизмима учења, последице преступништва могу довести до промена дугорочног антисоцијалног потенцијала, нарочито уколико су појачавајуће (стицање материјалних добара, дивљење од стране вршњачке групе и др.) или се огледају у казни (законске санкције или кажњавање од стране родитеља). Ако последице укључују и стигматизацију преступника, то му може отежати достизање циљева на дозвољен начин и водити повећавању антисоцијалног потенцијала.¹⁰⁶

2.6. Фактори ризика и заштите, еколошки и дијатеза–стрес модел објашњења

Дискурс о факторима ризика и заштите данас је преовлађујући у литератури у области превенције криминалитета,¹⁰⁷ отварајући про-

106 D. Farrington, 2003, 2005, према: D. Farrington, 2007, *op. cit.*, стр. 621–622.

107 Као што примећује Ђурађ Стакић, одлика савремених програма превенције је сте, између осталог, „напуштање категоријалног приступа [...], односно усмерености превентивних програма и истраживања на поједине изоловане категорије повремења или преступа и преоријентација на деловање на емпиријски екстраховане

стор како за приближавање различитих етиолошких становишта, тако и за смисленије креирање превентивних стратегија и програма. Уместо о „узроцима“ као директним генераторима криминалног понашања, чешће се говори о факторима ризика. Овај преокрет је логични резултат спознаје да ниједна досадашња општа или мини-теорија није успела да у целости објасни сложене појаве преступништва и насиља, као и да је често веома тешко одредити праву снагу и механизам деловања неког чиниоца.¹⁰⁸

Фактори ризика су варијабле које увећавају вероватноћу наступања преступничког понашања, његову учесталост и перзистентност.¹⁰⁹ Њихово истраживање потакло је ширење и глобализацију знања у овој области,¹¹⁰ а до сада је идентификован већи број фактора ризика и заштите који покривају биопсихолошки, бихевиорални и социјални домен на различитим функционалним нивоима: индивидуалном, породичном и нивоу заједнице.

Постоје различите класификације фактора ризика. Основна подела је на *статичке* и *динамичке*, при чему се статички фактори одређују као непроменљиви и укључују историјске и демографске варијабле (нпр. број претходних хапшења, пол итд.), док су динамички фактори они који су подложни модификацији и укључују варијабле попут појединих менталних поремећаја, злоупотребе психоактивних супстанци, дружења са делинквентима и антисоцијалних ставова.¹¹¹

Вишедоменске класификације темеље се на еколошком моделу¹¹² размене између појединца и окружења и обично деле факторе ризика и за-

факторе ризика и факторе заштите“. Ђ. Стакић, Концептуално-методолошка заснованост превенције малолетничке делинквенције. У: Д. Радовановић (ур.) *Стратегија државног реаговања против криминала*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, 2003, стр. 93.

108 На пример, како упозорава Фарингтон, питање је да ли су прекомерно опијање, беспосличење, незапосленост и развод симптоми антисоцијалне личности, или они доводе до тога да људи постају асоцијалнији. D. Farrington, 2007, *op. cit.*, стр. 605.

109 А. Е. Kazdin et al., 1997, цит. према: D. Farrington, 2007, *op. cit.*, стр. 605.

110 K. Haines, S. Case, The Rhetoric and Reality of the 'Risk Factor Prevention Paradigm' Approach to Preventing and Reducing Youth Offending, *Youth Justice*, 2008, 8(1), стр. 6.

111 D. DeMatteo, G. Marczyk, Risk Factors, Protective Factors, and the Prevention of Antisocial Behavior. In: K. Heilburn et al. (eds) *Juvenile Delinquency: Prevention, Assessment, and Intervention* (с. 19–44). New York: Oxford University Press, 2005, стр. 22.

112 У оквиру *еколошког модела* функционисање појединца се посматра унутар сложене мреже интеракција са факторима из окружења, тј. из различитих контекста. D. DeMatteo, G. Marczyk, 2005, *op. cit.*, стр. 22.

штите¹¹³ на индивидуалне, породичне, факторе школе, факторе вршњачких/пријатељских група и факторе средине (суседства/заједнице).¹¹⁴

Индивидуални фактори. Фактори ризика на нивоу појединца укључују: рано испољавање насилничког понашања, хиперактивитет, проблеме концентрације, немир, склоност преузимању ризика, агресивност, укљученост у друге облике антисоцијалног понашања и антисоцијалне ставове.¹¹⁵ Међу факторе заштите сврставају се: интелигенција, образовање, нетрпељивост према девијантном понашању, социјабилност, способност да се тражи подршка других, неимпулсивно понашање, способност да се ситуација сагледа из различитих перспектива, способност критичког мишљења, решавања проблема, контрола беса и емпатија.¹¹⁶

Породични фактори. Као фактори најснажније предиктивне моћи у овом домену издвајају се: насиље у примарној породици,¹¹⁷ слаба супервизија од стране родитеља¹¹⁸ и антисоцијално понашање родитеља.¹¹⁹ Агресивност адолесцената резултат је слабе родитељске супервизије, неконзистентних правила, неадекватног реаговања родитеља на испољавање агресивности код деце и оштрог физичког кажњавања.¹²⁰ Као један од најснажнијих протективних фактора за насилништво младих идентификован је блиски однос са најмање једном подржавајућом одраслом особом.¹²¹

Фактори везани за вршњачке односе. Адолесценти са негативним вршњачким односима, социјално изолована и одбачена деца, у повишеном су ризику да испоље антисоцијално и насилничко понашање.¹²²

113 Фактори заштите јесу спољни или унутрашњи утицаји или стања која снижавају вероватноћу негативног исхода или повећавају вероватноћу позитивног исхода. D. DeMatteo, G. Marczyk, 2005, *op. cit.*, стр. 20–21.

114 *Ibid.*, стр. 22–23.

115 Реч је факторима који су идентификовани метаанализом 66 студија о насиљу малолетника коју су спровели Хаукинс и сарадници. Види: J. D. Hawkins et al., Predictors of youth violence. *Juvenile Justice Bulletin, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*, 2000, стр. 1–11.

116 D. DeMatteo, G. Marczyk, 2005, *op. cit.*, стр. 25–26.

117 R. Dembo et al., A structural model of the influence of family problems and child abuse factors on serious delinquency among youths processed at a juvenile assessment center, *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse*, 2000, 10, 17–31.

118 R. Loeber et al., 1998, према: D. DeMatteo, G. Marczyk, 2005, *op. cit.*, стр. 25; J. D. Hawkins et al., 2000, *op. cit.*, стр. 3–4.

119 DHHS, 2001, према: D. DeMatteo, G. Marczyk, 2005, *Ibid.*, стр. 26.

120 G. R. Patterson, 1982, *op. cit.*

121 E. E. Werner, 2000, према: D. DeMatteo, G. Marczyk, 2005, *op. cit.*, стр. 28.

122 DHSS, 2001, *op. cit.*, стр. 29; J. D. Hawkins et al., 2000, *op. cit.*, стр. 5.

Дружење са младима који су у сукобу са законом такође увећава ризик,¹²³ а припадништво гангу је још предиктивније.¹²⁴

Фактори средине. Једна од најистраживанијих веза у криминолошким студијама јесте однос између социоекономског статуса и преступништва. Небројено пута је указано на то да одрастање и живот у сиромаштву и срединама у којима постоји висока стопа криминалитета увећавају ризик од насилничког понашања. Изложеност насиљу у суседству или путем медија сматра се фактором ризика за насилништво младих који делује било посредством процеса десензитизације на насиље, било кроз прихватање насиља као уобичајеног начина решавања проблема. Фактори заштите су добра инфраструктура у локалној заједници која пружа могућност младима да учествују у структурисаним активностима, као и раширено осећање кохезивности унутар заједнице.¹²⁵

Истраживачи који су се бавили идентификовањем фактора родно заснованог, односно партнерског насиља над женама упутили су на већи број чинилаца који, структурирани сходно еколошком моделу, укључују:¹²⁶ *на индивидуалном нивоу* – младост, ниско образовање, низак социоекономски статус, незапосленост, одбацивање и насиље у детињству (виктимизација физичким/сексуалним насиљем и посматрање насиља између родитеља), антисоцијалну личност, склоност злоупотреби психоактивних супстанци и историју вршења злостављања; *на интерперсоналном нивоу* – разлике у образовном нивоу партнера, одржавање више партнерских односа истовремено, незадовољство брачним животом/брачну неслогу и конфликти у вези са родним улогама; *на нивоу заједнице* – неговање традиционалних родних улога/неједнакост полова, некажњавање за насиље/слабе моралне и друге санкције за испољено насиље, прихватљивост насиља као средства решавања конфликта, сиромаштво, високу стопу незапослености и високу заступљеност породица у којима се примењује

123 T. Moffitt, 1993, *op. cit.*; K. Keenan *et al.*, The influence of deviant peers on the development of boys' disruptive and delinquency behavior: A temporal analysis, *Development and Psychopathology*, 1995, 7: 715–726.

124 S. R. Battin *et al.*, The contribution of gang membership to delinquency beyond delinquent friends. *Criminology*, 1998, 36(1), 93–115; DHHS, 2001, *op. cit.*, стр. 29.

125 D. DeMatteo, G. Marczyk, 2005, *op. cit.*, стр. 31.

126 A. Morrison *et al.*, Addressing Gender-Based Violence: A Critical Review of Interventions, *The World Bank Research Observer*, 2007, 22(1), стр. 26.

физичко кажњавање деце; *на нивоу друштва* – традиционалне родне норме и социјалне норме које подржавају насиље.¹²⁷

Специфична констелација и међудејство фактора на различитим нивоима (премда појединачно немају узрочну снагу), могу повећати ризик манифестовања родно заснованог насиља. Предиктори на индивидуалном нивоу укључују и пад економског статуса учиниоца, угроженост мушке родне улоге у породици и широј заједници, жељу за успостављањем доминације и контроле и негативне ставове према једнакости жена и поштовању њихових људских права.¹²⁸ Предикторима из домена партнерског односа сматрају се, поред брачног конфликта, мушкарчева контрола над материјалним ресурсима и искључива привилегија одлучивања унутар породице. Фактори ризика на нивоу заједнице укључују и социјалну изолованост жене и одсуство социјалне подршке, никакву или млаку формалну реакцију и подржавање/толерисање насиља над женама од стране особа из мушкарчевог окружења. Према резултатима кроскултуралних студија, насиље над женама је чешће у оним друштвима која упорно одржавају ригидно дефинисане родне улоге и у којима је „мушкост“ одређена „чврстином“, „мушком чашћу“ и доминацијом. Од значаја су и културалне норме које толеришу физичко кажњавање жена и деце и промовишу „власт“ мушкарца над женом, као и генерална социјална прихватљивост насиља као начина решавања конфликта.

Дијатеза–стрес модел објашњења људског понашања представља биосоцијалну перспективу према којој урођена рањивост, тј. генетска предиспонираност за испољавање одређеног поремећаја/понашања никад није довољна: до негативног исхода ће доћи само ако постоје њене интеракције са спољним факторима (стресорима). Сами за себе, ни рањивост ни стрес нису довољни да изазову поремећај у понашању, односно ризично понашање. Чак и стицај рањивости и стреса не мора

127 WHO/London School of Hygiene and Tropical Medicine, *Preventing intimate partner and sexual violence against women: taking action and generating evidence*, WHO, Geneva 2010, стр. 27.

128 Фактори ризика за убиство жене од стране брачног или љубавног партнера укључују: прекид партнерског односа од стране жене; патолошку посесивност мушкарца повезану са дисбалансом моћи и ексцесивном применом контролних тактика унутар партнерског односа; доступност ватреног оружја и раније упућене претње убиством жртви. Кембел и сарадници упућују да у литератури посвећеној овом проблему константно провејава став учиниоца који се може изразити као: „Ако те не могу имати ја, нико неће“. J. C. Campbell et al., *Femicide*. In: B. S. Fisher, S. P. Lab (eds.), *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, Sage Publications, Inc, Thousand Oaks, 2010, 403.

бити судбоносан, уколико делују одговарајући фактори заштите који могу неутралисати или ублажити ефекат стресора или предиспозиције. Према *каталистичком моделу агресије*, ризик испољавања насилног понашања рашће са интензитетом стреса којем је појединац изложен, при чему је интензитет стреса потребан да изазове насилан одговор обрнуто пропорционалан предиспонираности појединца за агресију.¹²⁹

Завршни дискурс

Најчешће, насиље представља интерактиван феномен, укључује размену. Није реткост да у ситуацијама које му претходе сваки од актера конфликта има доживљај угрожености властитог интегритета. Већина оних који су учинили насиље приповедаће о том догађају као о неизбежном чину спасавања свог живота, тела, спокоја, „образа“, односно „заштите својих права“. Границе дозвољених избора у заштити свог добра одређене су правним и културним нормама, а опажање граница сопственог и интегритета других људи, разумевање аутономије и поштовање права другог зависе од степена индивидуалног и колективног развоја свести. Они, наиме, зависе од менталних капацитета појединца за правилно тумачење интраперсоналних, интерперсоналних и социјалних догађаја, за расуђивање, емпатију, разумевање и уважавање права и аутономије другог, али и од културалних дефиниција социјалне адекватности и (не)прихватљивог одговора на фрустрацију.

Агресија је претеоретични одговор на фрустрацију и осећање љутње као њене емоционалне подлоге. Одређени капацитет за агресиван одговор у високо фрустрирајућим околностима иманентан је сваком живом бићу, чак и после веома дуге историје еволуције. Исто, пак, важи и за моралност: капацитет за морално расуђивање и делање, одбојност према чину насиља, иманентни су великој већини људи. Само онда када се декодира и разуме као одбрамбен и нужан чин, агресија се може опажати као „нормално“, разумљиво или оправдано поступање, не изазивајући згражавање других.

Културне норме одређују систем прихватљивих одговора на различита осујећења и метода реализовања властитих жеља и потреба.

129 C. J. Ferguson et al., Violent video games and aggression: Causal relationship or byproduct of family violence and intrinsic violence motivation? *Criminal Justice and Behavior*, 2008, 35, 311–332.

Оне одређују у којој се мери и у којим условима сме контролисати друго људско биће, колико се дубоко сме некажњиво загазити у интегритет другог у властитом или „општем интересу“, како управљати различитим емоционалним набојима и како је оправдано реаговати и кажњавати у властито име, име рода и заједнице. Но, и поред свега тога, отпорност и универзалност проблема насиља јасно указују да се он не може свести на питање развијености културних и, уопште, друштвених норми.

Разумевање људске агресије као интерперсоналног, унутаргрупног и колективног феномена је достижно. Премда опште прихваћене генералне теорије о насиљу и даље нема, извесно је да је криминолошка мисао иреверзибилно закорачила у период интеграције, што обећава боље резултате у будућности. Монопол појединачних хипотеза и једнодимензионалних објашњења више није могућ. Нико озбиљан данас неће спорити значај биолошких чинилаца агресивности и насиља. Врло значајних, али, за сада, мало или нимало подложних модификацији. Но, чињеница је да је реч о факторима ризика који делују кроз интеракцију са чиниоцима средине – уклонимо ли дејство срединских фактора, многи од биолошких чинилаца неће испољити своје дејство и развијање антисоцијалног фенотипа може изостати.¹³⁰ Значај социјалних околности је, дакле, такође неспоран. Оно што човек носи у себи као генетско наслеђе развиће се и испољити само у одређеним условима. Еволуционисти упућују да људи имају у себи капацитет за агресију, али и за сарадњу и толеранцију: који ће се „програм“ покренути, зависи од степена стабилности колектива. У стабилним социјалним групама, у заједницама у којима се негује правичност и које делују у корист својих чланова, људи ће тежити сарадњи, помагању и толеранцији. Уколико, пак, у њима влада несигурност за појединце, ако су оптерећене борбама за доминацију и више не служе интересима својих чланова, људи губе осећање припадности колективу и окрећу се једни против других. То значи да плиме насилничког криминалитета никада не долазе ненајављено. У исто време, то указује на пут превенције насиља.

Теорија о насиљу је много, што не значи да је даљи теоријски развој непотребан. Ипак, питање је каква се то теорија очекује и за којим то сазнањима још вапимо. Заиста ново може бити само метатеорија о насиљу, а већ сада можемо узети за сигурно да неће обећавати једно-

130 К. М. Beaver, 2010, *op. cit.*, стр. 77.

ставна решења у области превенције. Још увек немамо све алгоритме у игри, али је идентификовано више-мање све оно што представља „инпут“ – мноштво фактора ризика. Знамо да оно што је кључно јесу интеракције фактора ризика из домена диспозиција и екстерних, тј. микросоцијалних и макросоцијалних фактора. Сада је питање шта је од тога и на који начин могуће мењати.

Знамо да неповољни социјални чиниоци попут сиромаштва, насиља у окружењу, девијантне вршњачке групе, насиља у породици и неадекватних родитељских вештина доприносе учвршћивању агресивних и антисоцијалних образаца понашања. Знамо и то да сиромаштво подразумева већу изложеност појединца фрустрацијама и стресу, док слабе родитељске вештине укључују недостатак родитељске пажње и надзора, неконзистентно васпитавање, оштро дисциплиновање, злостављање деце и неподржавање детета у неагресивним начинима решавања проблема.¹³¹ На који начин деловати на ове и друге значајне факторе ризика, питање је на које је, у овом тренутку, немогуће са сигурношћу одговорити. То зависи од тога какав ће научни статус релевантне теорије – пре свега, теорије социјалног учења агресије, али и контролних и културалних концепција о насиљу, имати у времену које је пред нама. Једино што се поуздано може тврдити јесте да решење нипошто није једноставно ни једноканално и не може се наћи здраворазумским промишљањем. Круцијално је важно да академска заједница и стручна јавност буду кадре да се одупру идеологизацији, моралној паници¹³² и уљуљкивању у празним обећањима емпиријски неподржаних парадигми и теоријских модела. То је предуслов даљег напретка у овој области. Насиље је сувише сложен и тежак проблем да би се смео запустити и препустити играма стихије и доминацији опуштених, методолошки непросвећених опортуниста. Чињенице о узрочности једини су ваљан и прихватљив темељ стратегија, акција и мера превенције насиља. А етиологија је ексклузивни посед науке. У конкретном случају, науке у којој лагано пролази доба живе теоријске имагинације, а долази време ригорозних емпиријских провера теорија о насиљу и темељних евалуација постојећих програма превенције.

131 С. А. Anderson, 2000, *op. cit.*, стр. 167.

132 Критички се осврћући на научни статус теза о „погубном ефекту медија“ на агресивност (посредством механизма учења агресије), Кристофер Фергусон указује на могућност да се и сама наука нађе у стању „моралне панике“ и препусти се примамљивом веровању да је сложен проблем узрокован некаквим фактором за који имамо једноставан лек. С. J. Ferguson et al., 2008, *op. cit.*, стр. 331.

Дијатеза–стрес модел је добра базична конструкција објашњења насиља. У тој перспективи, стресори из социјалног окружења и ситуациони фактори су оно на шта превентивне мере треба да буду тежишно усмерене. Успостављање друштва социјалне правде је задатак важнији од свих, но углавном ван домашаја превентивних програма. Превенција злоупотребе психоактивних супстанци, рестриктивна контрола ватреног оружја, ширење свести о мерама превенције виктимизације и развијање других мера ситуационе превенције незаобилазне су компоненте добре стратегије превенције насиља. Када је реч о социјалном учењу, како сада ствари стоје, у будућности ће се пажња вероватно преусмерити са „погубног утицаја видео-игрица“ и инструменталног учења агресије на учење техника неутрализације којима се учвршћују антисоцијални ставови.

Културалне дефиниције које оправдавају насиље требало би да су једна од главних мета мера и активности у области превенције. Нулта толеранција на насиље треба да буде схваћена као тачка на оправдавајуће и искупљујуће наративе о насиљу, израз апсолутне неприхватљивости агресије као *начина* постизања циљева или реаговања на фрустрације у било ком интерперсоналном и социјалном контексту. Свако насиље мора бити јасно означено као антидруштвено понашање. Обесхрабтивање и мењање антисоцијалних и према насиљу афирмативних ставова неће се постићи указивањем на њихову „погрешност“, већ јасним и конзистентним предочавањем негативног става друштва о насиљу. Порука мора бити та да ће насиље увек наићи на неодобравање и да се никада не може исплатити. Најзад, мада не мање важно: озбиљно друштво које пројектује властиту будућност и развитак мора непрекидно тражити начине да ефикасно и систематски пружи подршку свакоме у родитељској улози коме је она неопходна. Поврх тога, функционалност породице и одсуство насиља у њој треба да буде промовисано као идеал и највећа породична вредност.

За ефикасно решавање проблема насиља потребно је нешто познанијег научног знања и много одговорности и истрајности. Ако и није све, наука је већ рекла доста тога, можда и довољно да подстакне и подржи ефективно стратешко деловање ка позитивној промени.

Литература

1. Agnew, R.; Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency, *Criminology*, 1992, 30(1): 47–88.
2. Akers, L., Silverman, A. L.; Toward a Social Learning Model of Violence and Terrorism, In: M. Zahn et al. (eds.), *Violence: From Theory to Research*. Cincinnati: LexisNexis and Andersen Publishing, 2004.
3. Anderson, C. A.; Violence and Aggression. In A. E. Kazdin (ed.) *Encyclopedia of psychology*. New York & Washington D. C., Oxford University Press and the American Psychological Association, 2000.
4. Anderson, C. A.; Bushman, B. J.; Human Aggression, *Annual Review of Psychology*, 2002, 53: 27–51.
5. Battin, S. R. et al.; The contribution of gang membership to delinquency beyond delinquent friends. *Criminology*, 1998, 36(1), 93–115.
6. Beaver, K. M.; The Biochemistry of Violent Crime. In C. J. Ferguson (ed.) *Violent Crime: Clinical and Social Implications*. Sage Publications, Inc, 2010.
7. Campbell, J. C. et al., Femicide. In: B. S. Fisher; S. P. Lab (eds.), *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, Sage Publications, Inc, Thousand Oaks, 2010.
8. Currie, E.; Market, crime, and community: Toward a mid-range theory of post-industrial violence, *Theoretical Criminology*, 1997, 1(2), 147–172.
9. Daly, M., Wilson, M.; *The Truth About Cinderella: A Darwinian View of Parental Love*. New Haven: Yale University Press, 1999.
10. Daly, M., Wilson, M.; *Homicide*. New York: Aldine De Gruyter, 1988.
11. De Haan, W.; Violence as an Essentially Contested Concept. In S. Body-Gendrot, P. Spierenburg (eds.) *Violence in Europe*, Springer, 2008.
12. DeMatteo, D., Marczyk, G.; Risk Factors, Protective Factors, and the Prevention of Antisocial Behavior. In K. Heilburn et al. (eds) *Juvenile Delinquency: Prevention, Assessment, and Intervention*. New York: Oxford University Press, 2005.
13. DeWall, C. N. et al.; The General Aggression Model: Theoretical Extensions to Violence, *Psychology of Violence*, 2011, 1(3), 245–258.
14. Ellis, L.; Evolutionary and Genetic Explanations of Violent Crime. In C. J. Ferguson (ed.) *Violent Crime: Clinical and Social Implications*. Sage Publications, Inc, 2010.
15. Farrington, D. P., Murray, J.; Empirical tests of labeling theory in criminology In D. P. Farrington, J. Murray (eds.) *Labeling theory*:

- Empirical tests (Advances in criminological theory, Volume 18), New Brunswick, NJ: Transaction, 2014.*
16. Farrington, D. P.; Childhood Risk Factors and Risk-focused Prevention. In: M. Maguire et al. (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, 2007.
 17. Ferguson, C. J.; Media Violence Effects and Violent Crime – Good Science or Moral Panic? In C. J. Ferguson (ed.) *Violent Crime: Clinical and Social Implications*. Sage Publications, Inc, 2010.
 18. Ferguson, C. J. et al.; Violent video games and aggression: Causal relationship or byproduct of family violence and intrinsic violence motivation? *Criminal Justice and Behavior*, 2008, 35: 311–332.
 19. Ferguson, C. J., Dyck, D.; Paradigm change in aggression research: The time has come to retire the General Aggression Model *Aggression and Violent Behavior*, 2012, 17(3): 220–228.
 20. Gottfredson, M., Hirschi, T.; *A General Theory of Crime*, Stanford: Stanford Universal Press, 1990.
 21. Grimshaw, A. D; Interpreting collective violence: An argument for the importance of social structure, *Annals*, 1970, pp. 9–20.
 22. Iadicola, P., Shupe, A. D.; *Violence, Inequality, and Human Freedom*. Oxford: Rowman & Littlefield, 2003.
 23. Haines, K., Case, S.; The Rhetoric and Reality of the ‘Risk Factor Prevention Paradigm’ Approach to Preventing and Reducing Youth Offending, *Youth Justice*, 2008, 8(1): 5–20.
 24. Hawkins, J. D. et al.; Preventing adolescent health risk behaviours by strengthening protection during childhood, *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 1999, 153: 226–234.
 25. Henry, S.; What Is School Violence?: An Integrated Definition, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2000, 567: 16–29.
 26. Herrnstein, R. J., Murray, C.; *The Bell Curve: Inteligence and Class Structure in American Life*. New York: Symon & Schuster Inc, 1996.
 27. Hirschi, T.; *Causes of Delinquency*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2009.
 28. Hoffmann, J. P.; *Delinquency Theories: Appraisals and applications*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2011.
 29. Hollin, C. R.; Criminological Psychology. In: M. Maguire et al. (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, 2007.
 30. Игњатовић, Ђ.; *Криминологија*, Досије студио, Београд, 2011.

31. Игњатовић, Ђ.; Појам и етиологија насилничког криминалитета, *Crimen*, II, 2/2011: 179–211.
32. Keenan, K. et al.; The influence of deviant peers on the development of boys' disruptive and delinquency behavior: A temporal analysis, *Development and Psychopathology*, 1995, 7: 715–726.
33. Крстић, Д.; *Психолошки речник*. ИРО „Вук Караџић“, Београд, 1988.
34. Krug, E. et al.; *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization, 2002, доступно на: www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_en.pdf
35. Лазаревић, Љ.; Деликти насиља – кривичноправни аспект. У: Д. Радовановић (ур.) *Деликти насиља – кривичноправни и криминолошки аспект*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002.
36. Lilly R. J., Cullen, F. T., Ball, R. A.; *Criminological Theory: Context and Consequences*. (3rd ed). Thousand Oaks: Sage Publications, 2002.
37. Lorenz, K.; *On Aggression*. London: Methuen & Co, 1966.
38. Милосављевић, М.; Друштвени контекст насиља над децом. У: М. Милосављевић (ред.) *Насиље над децом*, Факултет политичких наука и Чигоја штампа, Београд, 1998.
39. Morrison, A. et al.; Addressing Gender-Based Violence: A Critical Review of Interventions, *The World Bank Research Observer*, 2007, 22 (1): 25–51, доступно на: www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2008/09/26/000334955_20080926054350/Rendered/PDF/453450PUB00Box327423B01PUBLIC1.pdf.
40. Paciotti, B. M., Richerson, P. J.; Incorporating a Theory of Cultural Evolution into Explanations of Male Dispute-Related Violence. Mimeo, University of California—Davis, 2002, доступно на: www.brianpaciotti.com/Aggression%20and%20Violent%20Behavior.pdf
41. Rahmati, M. M., Momtaz, O.; Does Frustration Cause Aggression? Case study: soccer fans in Iran, *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 2013, 4 (10): 3028–3035.
42. Sampson, R. J., Laub, J. H.; *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*, Harvard University Press, 1993.
43. Sherman, L. W.; Defiance, deterrence, and irrelevance: A theory of the criminal sanction, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1993, 30: 445–473.

44. Siegel, L. J.; *Criminology – the Core*, Wadsworth: Thomson Learning Inc, 2005.
45. Симеуновић Патић, Б.; Могућности превенције насилничког криминалитета, У: Д. Радовановић (ур.) *Стратегија државног реаговања против криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Виша школа унутрашњих послова, Удружење за криминологију и кривично право Србије и Црне Горе, Београд, 2003.
46. Стакић, Ђ.; Концептуално-методолошка заснованост превенције малолетничке делинквенције, У: Д. Радовановић (ур.) *Стратегија државног реаговања против криминала*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, 2003.
47. Стојановић, З.; *Коментар кривичног законика*, Београд: ЈП „Службени гласник“, 2006.
48. Sykes, G. M., Matza, D.; Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency, *American Sociological Review*, 1957, 22 (6): 664–670.
49. Tremblay, R. E.; Social violence, *Encyclopedia on Early Childhood Development CEECD/SKC-ECD*, 2012, доступно на: www.child-encyclopedia.com/pages/PDF/social_violence.pdf
50. Волфганг, М., Феракути, Ф.; *Поткултура насиља*. Београд: Правни факултет; Досије студио, 2012.
51. Williams F. P., McShane, M. D.; *Criminological Theory*. New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2004.
52. World Health Organization/London School of Hygiene and Tropical Medicine; *Preventing intimate partner and sexual violence against women: taking action and generating evidence*, Geneva: WHO, 2010.

ON VIOLENCE AND THEORETICAL APPROACHES TO ITS EXPLANATION

Biljana Simeunovic Patić, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: The paper discusses conceptual issues and contemporary theories on violence. It is argued a moderately restrictive approach toward violence defining, particularly in scientific and expert literature. Definitions that are too wide have a limited usefulness in scientific

discourse because they produce partialization of the violence phenomenon as a research subject and fragmentation of empirical material on violence. At the end, they might contribute to the adverse, unwanted effect – normalization of violence. Contemporary scientific knowledge on aggression, violence and violent crimes is comprehensive, although the significance, hierarchy and constellation of identified biological, psychological, interpersonal, intragroup, socio-structural, cultural and situational factors have not been fairly elaborated yet. More than ever, comprehensive, integrative perspectives have a chance, and it should be expected they will incorporate many of existing theoretical concepts. The task for violence theory is to fully elaborate operation of extracted internal and external risk factors, as well as to indicate alterable risk and protective factors and the ways they may be altered. Future development of scientific knowledge and significant improvements in preventive practice in this field will be possible only if ideologization and uncritical devotion to insufficiently empirically grounded paradigms. Now there is no as much need for heuristic imagination as it is required an intensive work on empirical testing of theoretical models of violence.

Keywords: *violence, aggression, violent crimes, theories of violence.*

НЕКА ПСИХОЛОШКА СХВАТАЊА АГРЕСИВНОГ ПОНАШАЊА

Мр Ивана Радовановић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Многобројна истраживања људског понашања уопште, а нарочито агресивног понашања, резултирала су постојањем великог броја теорија, које факторе који га узрокују и околности под којима се јавља објашњавају на различите начине. Психолошки фактори, сасвим извесно, поред мноштва других, имају одређену, по свему судећи значајну, улогу у агресивности и насилном понашању људи. У складу са тим, сваки покушај објашњења људског понашања, укључујући и агресивно понашање, мора узети у обзир бројне чиниоце психолошке природе. Међу истраживачима ни изблиза нема сагласности о томе којим чиниоцима треба дати примат, о чему сведочи постојање великог броја теорија и у оквиру ове групе. Наведене теорије су само мали део свих теоријских објашњења и покушаја тумачења агресивног понашања људи у појединим ситуацијама, а неке од њих, чији смо само један, чини се репрезентативан део овде изложили, дале су значајан допринос и оставиле дубок траг у објашњавању тог понашања.

Кључне речи: *агресија, агресивност, насиље.*

¹ ivana.radovanovic@kpa.edu.rs

Уводне напомене

Интересовање за узроке због којих неки појединци у односу на друге испољавају већи број агресивних реакција у истим или сличним ситуацијама, као и пораст насиља последњих деценија у свету и код нас, утицало је на схватање значаја проучавања агресије и агресивног понашања. Појмови агресија и агресиван, изведени су од латинске речи *aggressio/aggredi*, што значи приступити, напасти, напад у циљу освајања, односно склон нападима на друге, насртљив, онај који уме да се наметне, продоран². Склоност да се поједина агресивна понашања младих, нарочито у школској средини и вршњачким групама правдају игром, несташлуцима и пролазним, нормалним фазама развоја, могу имати немерљиве последице, ако се има у виду да облици агресивног понашања деце и младих попримају све озбиљније и окрутније манифестације, које се могу кретати од наизглед безазлених младалачких провокација и кошкања, па све до озбиљних физичких сукоба уз употребу оружја, вандализма и крајње окрутног и суровог понашања. Ови видови агресивног и девијантног понашања на микросоцијалном плану, лако могу попримити сва обележја поткултуре насиља³. Због свега тога, агресивне епизоде морају бити схваћене као озбиљно упозорење, чије игнорисање може да буде пресудно за даљи развој и целокупан живот младе особе.

1. Дефиниције агресије

Схватајући сву озбиљност и сложеност феномена агресије, многобројни истраживачи су посветили велику пажњу испитивању фактора који утичу на појаву и развој агресивног понашања, као и могућности и начине његове превенције. Међутим, и поред значајног броја теоријских радова, евидентно је неслагање и непостојање јединствене дефиниције агресије и агресивног понашања.

На овом месту навешћемо неке од најприхваћенијих дефиниција и објашњења порекла агресије и агресивног понашања, без превеликог упуштања у анализу оправданости појединих дефиниција и њихових међусобних разлика.

2 И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007.
3 М. Милосављевић, А. Југовић, *Социјална искљученост и друштвене девијације младих. У: Поремећаји понашања у систему образовања*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 2008, стр. 25–50.

Фројд (Freud)⁴ сматра да агресивно понашање (у значењу – тежња за разарањем, повређивањем и понижавањем другог) није стечено, већ је резултат агресивности као примарног и урођеног нагона који потиче из нагона смрти. „С обзиром на то да је агресивност урођен нагон, она се не може искоренити, већ само усмерити било на сопствену личност – што води самоуништењу, било на друге објекте, што доводи до уништења других људи и ствари“⁵.

Лоренц (Lorenz), слично као и Фројд, сматра да агресија не мора бити резултат реакције на дражи из спољашње средине, већ представља инстинктивну реакцију на унутрашњу тензију и раздраженост која тежи да се испољи и на тај начин растерети без обзира на спољашње околности^{6,7}.

Креч и Кречфилд (Krech, Crutchfield)⁸ сматрају да се агресија може схватити као једна врста сигурносног вентила, путем кога се тензија, када достигне критичан ниво, празни пре него што притисак постане толико велики да може довести до даљих оштећења.

Аутори другачијих теоријских оријентација уносе критеријум намере, као неопходан за дефинисање појма агресије. Тако на пример, Мојер (Moyer)⁹ одређује агресију као понашање које се предузима са намером да се другом организму нанесе неугодност или штета.

Фром (Fromm)^{10,11} у делу „Анатомија људске деструктивности“ под агресијом подразумева сва дела која узрокују и која имају намеру да узрокују штету другој особи, животињи или неживом предмету.

Према Бандури (Bandura)¹² агресија представља оно понашање које резултира физичком деструкцијом или као последицу има повреду неке друге особе.

Берковиц (Berkowitz)¹³ сматра да се под агресијом може подразумевати било које понашање (физичко или вербално) које је предузето са

4 S. Freud, *Uvod u psihoanalizu, Odabrana dela S. Freuda*, Matica srpska, Novi Sad, 1973.

5 Ж. Требјешанин, *Лексикон психоанализе*, Матица српска, Нови Сад, 2003, стр. 15.

6 K. Lorenz, *On aggression*, London, Methuen, 1966.

7 K. Lorenz, *O agresivnosti*. Beograd, Vuk Karadžić, 1970.

8 D. Krech, R. Crutchfield, *Elementi psihologije*, Beograd, Naučna knjiga, 1958.

9 K. E. Moyer, *Violence and Aggression*, N. Y., APWPA Book, 1987.

10 E. Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti 1*, Zagreb, Beograd, Naprijed i NOLIT, 1989a.

11 E. Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti 2*, Zagreb, Beograd, Naprijed i NOLIT, 1989b.

12 A. Bandura, *Psychological Mechanisms of Aggression*. In: *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*. Vol. 1, New York, Academic Press, 1983, pp. 1–40.

13 L. Berkowitz, *The frustration – aggression hypothesis revisited*, In: *Roots of aggression: A re-examination of the frustration-aggression hypothesis*, N. Y., Atherton Press, 1969, pp. 1–28.

намером да се некој другој особи нанесе било психичка или физичка повреда.

Требјешанин дефинише агресију као „поступак којим се објективно, са свесном намером или без, неком лицу, бићу или предмету наноси физичка, психичка или морална повреда, односно штета или се пак, објекат уништава“¹⁴, док Рот¹⁵ под агресивним понашањем сматра такво „понашање које се манифестује у нападу на друге особе, а са намером да се другој особи нанесе штета, без обзира на то како је до тог понашања дошло“. Оно понашање које у стварности не проузрокује штету, али је намера да се штета нанесе постојала, такође се може сматрати агресијом према Роту.

Барон (Baron) сматра да је агресија „било који облик понашања усмерен на наношење штете или повређивање другог живог бића мотивисаног да избегне такав поступак“¹⁶.

На основу претходно наведених дефиниција, може се закључити да се већина аутора, нарочито савремених, слаже да је при одређењу агресије неопходно водити рачуна о постојању намере да се штета (физичка или психичка) нанесе, без обзира да ли је до наношења штете стварно и дошло и колике су њене размере.

Оно што се може приметити у једном броју радова који се баве проблемима агресије јесте да се термини „агресија“ и „агресивност“ често користе као синоними. Међутим, неопходно је правити разлику између агресије као чина и агресивности као покретача агресивног понашања¹⁷. Агресивност се може посматрати као особина и карактеристика личности, скуп облика понашања и тенденције које су релативно постојане и које ће одређивати степен и учесталост испољавања агресије као бихевиоралног чина.

Осим појма агресивности, близак агресији је и појам насиља. Они се, такође, неретко користе као синоними. Међутим, разлике и ту ипак постоје. Многи аутори сматрају да је насиље акт агресије и да насилно понашање подразумева агресију¹⁸. У том смислу агресија је

14 Ж. Требјешанин, *Лексикон психоанализе*, Матица српска, Нови Сад, 2003. стр. 16.

15 Н. Рот, *Основи социјалне психологије*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

16 Р. А. Барон, 1977, наведено према Д. Попадић, *Насиље у школама*, Београд, Институт за психологију и УНИЦЕФ Србија, 2009. стр. 14.

17 Ж. Требјешанин, *Лексикон психоанализе*, Матица српска, Нови Сад, 2003.

18 Б. Поповић – Ћитић, Појам и типови насилног понашања, У: *Безбедносни ризици у школама – модели откривања и реаговања*, Београд, Факултет безбедности, 2007. стр. 153–168.

појам надређен насиљу. Попадић сматра да насиље представља реализовану агресију. Битна је разлика у степену наглашавања неоправданости штете која се наноси. „Док је код агресије намера централна, а сама штета није увек нужна, код насиља је (неоправдана) штета централна, а намера није увек нужна. У пракси, међутим, ове дистинкције нису толико битне, јер се најчешће бавимо понашањем којим је неоправдано нанета штета и чија намера је и била да се нанесе штета, нечим, дакле што је и насиље и агресија.“¹⁹. По овом аутору насиље представља реализовану агресију и различити облици школског насиља, пре свега физичког које нас превасходно интересује, спадају у агресију. И други аутори такође, под агресивним понашањем младих подразумевају различите облике конфликтног девијантног понашања на микросоцијалном плану и издвајају вршњачко насиље, поткултурално насилничко понашање навијачких група, вандализам као посебне квалитете²⁰.

2. Психоаналитичка објашњења агресивног понашања

2.1. Изворна психоаналитичка концепција

Централна теза Фројдове теорије²¹ јесте да је целокупна људска активност одређена постојањем два инстинкта, инстинкта живота (ерос) и инстинкта смрти (танатос), чијим се испуњењем може постићи стање задовољства. Ако се има у виду да је основно дејство инстинкта смрти тежња ка уништењу, а да је циљ ероса одржање живота, јасно је да су ова два инстинкта у сталном међусобном сукобу. Понашања човека у свакодневном животу могу се разумети као резултат превласти једног од ова два инстинкта. По Фројдовом схватању, резултат превласти танатоса је стално присутна тежња за самоуништењем, несвесна жеља за смрћу и деструкцијом самог себе. У ситуацијама превласти инстинкта живота ероса, ова стална тежња за сопственом смрћу блокирана је и преноси се на објекте у околини,

19 Д. Попадић, *Насиље у школама*, Београд, Институт за психологију и УНИЦЕФ Србија, 2009. стр 15.

20 М. Милосављевић, А. Југовић, *Социјална искљученост и друштвене девијације младих. У: Поремећаји понашања у систему образовања*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 2008. стр. 25–50.

21 S. Freud, *Uvod u psihoanalizu, Odabrana dela S. Freuda*, Matica srpska, Novi Sad, 1973.

који на тај начин представљају замену за властито биће. На тај начин инстинкт смрти се не задовољава самоуништењем, већ агресијом усмереном према другима, чијом се већом учесталошћу смањује вероватноћа аутоагресије. Биолошки условљена агресија, као израз нагона смрти, не може потпуно нестати, већ само може бити потиснута и преусмерена према друштвено прихватљивим циљевима. Уколико у спољашњем свету наиђе на превелике препреке, агресија се може повући и ипак исказати кроз аутоагресивно и самодеструктивно понашање. „Чини се да спречена агресија укључује озбиљну повреду. Изгледа као да је заиста неопходно да уништимо неку другу ствар или особу, да не би уништили себе, да би се заштитили од тежње за самоуништењем.“²²

Да подсетимо, по Фројдовом схватању понашање је у функцији четири важне структуре: непосредне ситуације, ида, ега и суперега. Разумевање сваког понашања зависило је од тога како его контролише спољну ситуацију, снаге ида и захтеве које поставља суперега.

Према тим идејама најстарији део личности и највећи извор енергије неопходне за егзистенцију и деловање те личности је ид. Он је несвесна компонента чија се структура састоји од свега онога што човек наслеђује рођењем од предака укључујући и инстикте. Основни циљ коме ид тежи је задовољавање примарних биолошких потреба и постизање осећања пријатности и избегавање бола. Према изворним схватањима најснажнија мотивација за све облике понашања је она која је одраз сексуалних и агресивних снага. Жеље које извиру из ида морају бити испуњене не водећи рачуна о томе како ће се то постићи. Ако је за испуњење ових жеља потребна агресија, посебно када се ради о фрустрацији базичних потреба јединке, она ће бити ту. Према изворним психоаналитичким схватањима права и једина мотивација за све облике понашања јесте она која је одраз сексуалних и агресивних снага ида. Разлике које постоје у понашању људи нису у базичној мотивацији и агресивности, већ су резултат способности виших инстанци личности да контролишу такве тенденције, односно да реализују своју контролну функцију. Функција друге Фројдове инстанце у личности ега, јесте да посредује између инстинктивних тежњи и норми које поставља стварност. Када снага ега ослаби, долази до превласти инстинктивних тежњи личности и до поремећаја

22 S. Freud, navedeno prema E. Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti* 2, Zagreb, Beograd, Naprijed i NOLIT, 1989b, str. 280.

понашања. Доминантни инстинкти су и даље сексуалне и агресивне природе. Равнотежа између њих и захтева стварности постиже се на несвесном нивоу употребом механизма одбране. Трећа инстанца личности је суперего, чија је функција да контролише и преиспитује импулсе који долазе из ида. Импулси који праве највише проблема и захтевају ову контролу су и даље сексуалног и агресивног порекла.

Из ове групе теорија, поред Фројдовог схватања порекла агесије, занимљиво је и тзв. инстинктивистичко схватање Хартмана и Ане Фројд (Hartmann, Anna Freud). Ова два аутора такође сматрају да је основни покретач агресивног понашања биолошки детерминисан и да је то инстинкт који представља основни мотиватор агресивног понашања. Суштина овог, тзв. хидрауличког модела, јесте у ставу да се агресивна енергија непрекидно ствара и акумулира и нагомилава у организму. Уколико акумулирана агресивна енергија пређе одређени ниво и не дође до њеног пражњења, неутралисања или ослобађања кроз социјално прихватљиве активности, доћи ће до деструктивности и агресивног понашања и напада на друге особе из околине, чиме долази до осећања задовољства због ослобађања од притиска и тензије²³.

2.2. Нека новија психоаналитичка објашњења: Ериксонска теорија

Ериксонска теорија представља један заокружен и целовит систем који се у објашњењу поремећаја понашања истовремено ослањања и на психолошке и на социјалне факторе. Неке од њених тврдњи доживеле су и снажну емпиријску потврду. У првом реду то се односи на фазу стицања идентитета и значај вршњачких група у том процесу, а онда и значај идентификације у том целом периоду.

У сфери психолошких фактора Ериксон (Erikson)²⁴ много већу пажњу поклања свесном делу личности (егу) уместо нагонском (иду), а у сфери социјалних фактора наглашава значај породице, породичних односа и групе вршњака. Према основним поставкама ове теорије, личност пролази кроз осам фаза од којих су за поремећаје понашања најважније друга, трећа, пета и шеста. Те фазе су генетски дате и увек се јављају одређеним редом. У свакој фази постоји тзв. раз-

23 Н. Hartmann, А. Freud, наведено према Н. Рот, *Основи социјалне психологије*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, (2003).

24 Е. Erikson, *Identity. Jouth Crisis*, New York, Faber, 1968.

војна криза од чијег разрешења зависи успешност развоја. Ове кризе су последица неусклађености физиолошке зрелости са захтевима микросредине. Криза у тим фазама може се, логички гледано, разрешити на позитиван или негативан начин. Позитиван подразумева нове, позитивне компоненте које омогућавају егу да подржи даљи развој личности. Негативно разрешење значи да је его оштећен, успорен и неспособан да развоју личности да нову енергију. Свака од фаза развоја утиче на то како ће личност изгледати кад је карактер у питању и како ће се понашати. Негативна разрешења кризе непосредно су повезана са најтежим облицима поремећаја понашања – криминалом.

Друга фаза, од четири које су значајне за криминално понашање, дешава се у раном детињству, другој и трећој години старости. Њено разрешење зависи од поступака родитеља. У ситуацијама када поступци родитеља нису спутавајући, ригидни и противречни у погледу захтева, дете ће без унутрашњих конфликта стећи прве представе о томе шта је добро, а шта није, успоставиће прве облике надзора над собом и прихватити надзор других особа. У случајевима оваквог поступања родитеља, его је способан да ове поступке прихвата и разрешава на позитиван начин што ће омогућити ступање почетних облика аутономије код детета. Насупрот томе, поступци родитеља који су спутавајући, ригидни или противречни у погледу захтева, довешће до негативног разрешења развојне кризе у овој фази и до стварања основа за негативна разрешења и у следећим фазама. Резултат тога су први доживљаји сумње и агресивног односа према околини. Зато се ова фаза и зове „фаза аутономије наспрам сумње“.

У *трећој фази*, на узрасту од четврте до седме године, чији је назив „иницијатива наспрам кривице“, најважнији процес је развој иницијативе и одговорности, који се добрим делом темељи и на позитивним разрешењима претходне фазе. Погрешни поступци родитеља, којима се спутава иницијативност, могу довести до осећања кривице и пасивности, што може резултирати пасивношћу и у одраслом добу, тешким успостављањем контаката са супротним полом, а могу се јавити и психопатски видови понашања.

Пета фаза се назива „идентитет наспрам негативног идентитета“ и одвија се у периоду адолесценције. До негативног разрешења кризе идентитета која одликује ову фазу, могу довести погрешни поступци родитеља или одраслих представника институција, на пример школе. У овој фази посебно је важан феномен идентификације са појединци-

ма и/или групом вршњака као један од најважнијих механизма стицања идентитета. Класичне последице тога су опажање себе као одбачене особе, развој идентитета у негативном смеру са дрским, агресивним понашањем, негативним системом вредности, алкохолизмом и коришћењем дрога, екстремним идеолошким опредељењима, криминалним понашањем.

Последња, *шеста фаза* од оних које су значајне за поремећаје понашања, обухвата период од 20 до 25 године живота и одликује се кризом интимности. Ако су претходне фазе добро преброђене, нарочито ако је развој идентитета текао како треба, особа ће бити способна да оствари односе интимности, узајамности и љубави уз осећање привржености. У случају негативног разрешења ове фазе долази до изолације, повлачења, претеране заокупљености собом и неспособности за интимне везе са другим особама. Стање изолације може утицати на развој неприлагођених и неприхватљивих начина понашања.

3. Теорија учења агресивног понашања

3.1. Теорија диференцијалне асоцијације

Ова теорија се у неким радовима погрешно сврстава у групу социолошких, иако је основни процес на коме се ова теорија темељи учење, феномен који је психолошке природе. Теорија се изворно везује за Садерланда (Sutherland), иако су њене најважније поставке дате од Садерланда и Кресеја (Sutherland, Cressey)²⁵.

Анализа основних поставки теорије диференцијалне асоцијације показује да је она покушај да се криминал објасни процесима учења. Начин на који појединац прихвата и усваја ове одступајуће, тј. девијантне норме понашања, јесте посебно важан део теорије, јер описује пут како тај појединац „постаје“ преступник. Садерланд тај начин објашњава кроз следеће основне постулате: 1) криминално понашање се учи; 2) учење се одвија у дружењу са другим људима; 3) највећи део учења се одвија у круговима блиских људи, тј. пријатељским групама; 4) учење понашања укључује методе и технике вршења кривичних дела, али и учење мотива, ставова и вредности које воде ка криминалу; 5) процес учења криминалног понашања не разликује се од учења било

25 E. H. Sutherland, D. R. Cressey, *Criminology*, Philadelphia, Lippincott, 1974.

ког другог понашања; б) вероватноћа учења криминалног понашања бити већа уколико је особа више изложена обрасцима понашања који одобравају криминал него обрасцима који га осуђују; 7) вероватноћа да ће се криминално понашање научити пропорционална је значају, учесталости, трајању и интензитету контаката са обрасцима који одобравају криминал; 8) да је покретачка снага побуда, ставова, вредности и мотива ка криминалу у зависности од перцепције закона као погодног или непогодног за то понашање и 9) иако је криминално понашање израз потреба и вредности, оно се не може објаснити тим потребама и вредностима, јер су и потребе и вредности научени у склопу учења метода и техника вршења кривичних дела.

Теорија се заправо заснива на тези да ће се криминално понашање научити у контакту са другим људима који имају позитиван однос према кршењу закона или, макар, то кршење не осуђују. За учење криминала по овој теорији важни су и контакти са људима који имају прокриминалне ставове и вредности. Наравно, нису у питању само ставови и вредности него и укупно понашање тих људи. Ради се о учењу по моделу, идентификацијом, имитацијом, али и другим облицима учења. Касније модификације теорије дозволиле су, међутим, учење криминалног понашања и ван непосредних контаката са другим људима. То понашање се може научити и кроз идентификацију са стварним или замишљеним особама уколико се понашање тих особа опажа у прилог кршења норми. Најчешће су у питању идентификације у жељи да се има статус других, о тежњи ка моћи и угледу, о развојним идентификацијама и слично. Ова модификација теорије позната је под називом *диференцијална идентификација*.

Иако се првенствено односи на учење криминалног понашања, основне поставке ове теорије могу се применити на све врсте понашања, па и на агресивно понашање. Агресивно понашање се дакле, као и све остале врсте понашања, учи кроз контакте и комуникацију са појединцима који се понашају на такав начин. Уколико се особа налази у ситуацији диференцијалне асоцијације, односно у окружењу где постоји и преовлађује број и интензитет контаката који су афирмативни у односу на агресивно понашање, особа ће усвојити овакве начине понашања. Социјално окружење у коме постоји више ставова у прилог агресивном и насилном понашању, њихово учестало и интензивно популаризовање, такође представља ризичан фактор агресивног понашања.

Покушаји да се ова теорија валидира путем емпиријских истраживања нису били превише успешни. Највећи проблеми који су се у тим покушајима одмах на почетку јавили свакако су у томе што теорија до данашњег дана нема одговор на питање зашто неки појединци науче криминалне начине понашања, а други не науче, иако се налазе у идентичним социјалним ситуацијама.

3.2. Теорија оперантног учења

Изворни аутор ове теорије, Буррус Скинер (Burrhus Skinner)²⁶ формулисао је 1950. године принципе оперантног учења са ослонцем на инструментално понашање и класични бихевиоризам. Суштина теорије је у законитости по којој понашање одређују последице које околина изазива или производи код неког појединца. Другим речима и поједностављено, понашање делује на околинину, јер ствара извесне промене у њој, а она може наградити или санкционисати то понашање. Говоримо, дакле о позитивном и негативном поткрепљењу. Позитивно поткрепљење и понављање тог поткрепљења довешће до усвајања тог понашања, односно до његове научености. Тај ће се облик понашања задржати све док га деловање неких систематских поступака не промени – рецимо, док околина не почне да кажњава то понашање или док се применом неке бихевиоралне терапије не постигну те промене. Насупрот томе, негативно поткрепљење, односно кажњавање тог понашања довешће до постепеног смањивања учесталости овог непожељног понашања и на крају до његовог нестајања. Понашања која доводе до промена у околини, као и ова два облика поткрепљења не јављају се случајно. Општа је законитост теорије да понашање одређују последице које оно проузрокује код појединца и да ће појединац научити она понашања која доносе неку награду и одустати од оних понашања која му доносе казну. Али не научи се неко понашање једноставним понављањем тог понашања. Оно се научи „зато што се тим понашањем постиже неки циљ“²⁷ и што се њим задовољава нека потреба. Научници који су се бавили овим начином учења посебно су истицали тај тзв. закон ефекта. Он се, поједностављено, своди на правилност по којој организам брже усваја оне облике реаговања којима се задовољавају неке потребе индивидуе. Типичан облик понашања

26 B. F. Skinner, Are theories of learning necessary?, *Psychological Review*, 57, 1950.

27 Н. Рот, *Психологија група*, Београд, Завод за уџбенике, 2010. стр. 100.

који се учи по овом моделу је криминално понашање. Оно је вођено директно резултатима који су последица личних потреба.

У каснијим разрадама ове теорије оперантног учења настала је и њена посебна верзија тзв. теорија поткрепљења. Основ те верзије, како се види из самог назива, јесте та повезаност понашања са награђивањем или кажњавањем. Основна поставка ове модификације теорије оперантног учења јесте да су за учење нових понашања неопходна два елемента: постојање неке потребе (или мотива) и задовољење те потребе. Али за разлику од претходне модификације основне теорије, овде задовољење потребе или мотива, само по себи, не представља поткрепљење. Да би се неко понашање научило оно мора довести до смањења потребе односно до редукције тензије. Та редукција је у ствари поткрепљење. Процес учења одвија се тако што нека реакција, тј. понашање доводи до редукције тензије и ако се тај спој понашања и редукције јавља довољно често, доћи ће до учвршћивања тог понашања код појединца²⁸.

Иако теорија оперантног учења није настала са намером да се објасни ни криминално ни агресивно понашање, она се може сасвим успешно примењивати и у ту сврху. То понашање, па и било који други облик који спада у категорију поремећаја понашања може се учврстити, тј. научити, ако долази до награђивања, односно задовољења неке потребе или неког мотива. Наравно, награђивање може бити у виду материјалних добара, али и у виду друштвеног статуса код других преступника. Награђивање може бити чак и избегавање кривичног прогона и кажњавања за учињени преступ.

3.3. Теорија социјалног учења

Теорија социјалног учења посматра људско понашање као троструку, динамичку и реципрочну интеракцију фактора личности, околине и самог понашања. По теорији социјалног учења, понашање се учи кроз посматрање, посредством механизма имитације, идентификације и учења улога и то у интеракцији са околином. Кад се пажљиво анализирају принципи теорије социјалног учења долази се до закључка да се наизглед ради о проширеним основним законитостима оперантног учења, основне верзије и њеним модификацијама. Упркос томе, ова теорија заслужује да има посебан статус, јер између

²⁸ *Ibid.*

ње и њених претходница постоје две, али битне разлике. Прва, теорија оперантног учења и њене модификације почивају на тези да се понашање учи путем поткрепљивања (кажњавања и награђивања) од стране околине, док је основна претпоставка теорије социјалног учења да понашање може бити научено и само сазнајним процесом, тј. на основу посматрања понашања других људи. Друга разлика односи се на појам мотивације за учење понашања. Бандура²⁹ сматра да у теорији социјалног учења егзистирају три врсте мотивације за учење понашања: спољашње поткрепљење, као и код оперативне теорије, затим тзв. поткрепљење на основу понашања других (чест назив за њега је заступничко или посредно поткрепљење) и најзад, самопоткрепљење. Ово последње поткрепљење постоји у виду осећања поноса због постигнућа или постизања стандарда у сопственом понашању.

Данас преовлађујући став – да су поремећаји понашања интеракцијски резултат когнитивних, социјалних, ситуационих и чинилаца личности – потврђује значај социјалног учења за јављање тих понашања. Али социјално учење није један или јединствен облик учења. Иако су многи принципи класичних облика учења важећи и у социјалном учењу, оно се не може свести на класично условљавање или оперантно учење, а чак ни на опсервационо учење, за које се најчешће везује овај облик учења. Социјално учење има више облика, на пример учење идентификацијом, имитацијом или неким видом учења по моделу. Сви ти видови су важни за поремећаје понашања, али чини се да је најчешћи и најпогоднији облик за учење криминалног понашања управо опсервационо учење.

Суштину опсервационог учења најбоље је изразио Бандура следећим принципом: посматрање понашања друге особе доводи до учења тог понашања и код особе која је посматрач, уколико је посматрана особа за своје понашање награђена или није кажњена. Уколико је посматрана особа била кажњена, до учења тог понашања неће доћи. Тај принцип се односи како на криминална, тако и на просоцијална понашања. Каково ће се понашање научити зависи од врсте понашања особе која се посматра. И зависи, наравно, од начина на који околина реагује на та понашања. У току експерименталних истраживања Бандура је доказао да ће се највише научити оно понашање кад је посматрана особа награђена за њега, а затим понашања кад посматрана особа није била ни награђена ни кажњена, јер се изостанак казне, кад

29 A. Bandura, *Social Learning Theory*, New Jersey, Prentice – Hall, 1977.

је природа понашања антисоцијална доживљава као награда. Најмање ће се научити оно понашање кад је посматрана особа била кажњена.

Овим посматрањем понашања других особа не уче се само социјално пожељна или непожељна понашања, већ и начини изговора неких људи, нагласци у говору, усвајају језичке формулације других особа, њихова мишљења и ставови. Овим начином се оцењују и мењају и сопствена понашања, она раније усвојена, а не само нова. Опсервационо учење је, дакле, један јако широк и важан облик учења од кога много зависи и процес социјализације појединца.

Наравно, сва та учења и сви научени облици понашања не могу зависити само од награђивања или кажњавања од стране околине. Истражујући од чега зависи успех у учењу поред поткрепљења околине, научници су дошли до закључка да су за то важне три области: 1) карактеристике особе (модела) која је посматрана и карактеристике посматрача, 2) неке врсте способности посматрача и 3) подстицаји из околине посматрача. Из онога што је напред речено види се да опсервационо учење није једноставан процес. Упркос тој сложености истраживачи сматрају да се ова теорија социјалног учења може успешно користити за објашњење криминалног понашања. Према општеприхваћеном мишљењу, опсервационо учење има примат у три врсте средине кад је учење тог антисоцијалног понашања у питању: у породици, у супкултури и код културних симбола као што је телевизија. То практично значи да се најчешће и највише научи посматрањем понашања важних особа у породици, лидера или чланова своје групе и неких посебних особа са телевизије или из филмова који се приказују на телевизији. Посматрањем понашања важних особа у овим срединама, кад су млади у питању, могу се, сматрају научници, научити, објаснити насилни криминал, криминал против живота и тела, па чак и неки видови организованог криминала³⁰.

4. Ајзенкова теорија криминала

Ајзенкова (Eysenck) теорија криминала спада у групу целовитих теорија која у себи обједињује биолошке, социјалне и психолошке факторе. Основа теорије је да се криминално понашање учи, али да то учење у високом степену зависи од побуђености централног нервнег система и стабилности аутономног, затим од особина које чине склоп

30 P. H. Feldman, *The psychology of Crime*. Cambridge University Press, 1998.

личности појединца и поступака социјализацијских агенаса. Због те целовитости, због успешног обједињавања генетског, психолошког и социјалног приступа, али и због чињенице да је настала након огромног броја истраживања, да је проверавана и потврђивана у безброј радова из скоро свих крајева света, ова теорија се по многим ауторима сматра за једну од најпознатијих и најважнијих теорија криминала.

Рекли смо већ да је основно становиште Ајзенкове теорије^{31, 32} да се криминално понашање јавља као резултат интеракције генетичких предиспозиција, структуре личности и срединских утицаја и да у том процесу важну улогу има учење. Прва карика тог процеса је интеракција између наслеђених карактеристика нервног система и особина личности. Ајзенк је, вршећи бројна неуропсихолошка истраживања, установио да је за процес учења криминала, суштински важна способност побуђивања кортекса и степен стабилности, тј. лабилности аутономног нервног система. Такође је установио да се конативна структура личности може свести на три особине и да су две од њих непосредно повезане са тим процесима у кортексу и аутономном систему. Те особине су екстраверзија–интроверзија, неуротизам, откривене 1959. године и психотицизам који је откривен касније³³.

Код неких особа централни нервни систем прима мало надражаја (тешко се побуђује) и зато те особе траже додатне стимулације како би постигле оптимални ниво побуђености. Зато су те особе активне, са пуно социјалних контаката, али и импулсивне и са сталним тражењем узбуђења. За те особе кажемо да су екстравертне. У њиховом кортексу преовладавају процеси инхибиције услед којих ове особе теже уче социјално пожељне облике понашања. Међутим, неке особе имају централни нервни систем који прима већи број надражаја и зато оне на понашајном плану настоје да смање стимулације како би спустили ниво побуђености кортекса и довеле га на оптимални ниво. На понашајном плану те су особе тихе и резервисаног понашања. Тај тип особа Ајзенк је назвао интровертним типом. У њиховом кортексу преовлађују процеси ексцитације и зато ове особе лакше и брже уче социјалне норме понашања. Осим кортекса за понашање је веома важан и аутономни нервни систем. Ако је тај систем лабилан особа ће доживљавати снажне емотивне реакције на било које непријатне и болне стимулусе. Осим

31 H. J. Eysenck, S. B. G. Eysenck, *Crime and Personality: An empirical study of the three factor theory*, *British Journal of Criminology*, 1970, 10, pp. 225–239.

32 H. J. Eysenck, *Crime and Personality*. London, Routledge and Kegan Paul, 1977.

33 H. J. Eysenck, *Structure of human personality*, London, Routledge and Kegan Paul, 1959.

јаким емотивних реакција високи неуротизам је праћен и високом анксиозношћу. Та висока анксиозност удружена са емоционалном лабилношћу утиче на слабо учење социјалних норми понашања, па се зато може тврдити да ће међу преступницима бити повећан број појединаца са високом анксиозношћу и високом емоционалном лабилношћу.

Трећа димензија личности, психотицизам, најкасније је откривена и још увек се не знају њене тачне биолошке основе, али постоје озбиљне индикације да је ова особина у вези са тестостероном и ензимом моноамин-оксидазом³⁴. Оно што је извесно, кад је психотицизам у питању, јесте да та особина у високом степену омета процесе условљавања, тј. учења понашања, и да значајно повећава вероватноћу криминала, нарочито насилних деликата³⁵.

Процес учења представља још један, важан сегмент Ајзенкове теорије личности и теорије криминала. Аутор стоји на становишту да дете учи да контролише антисоцијално понашање током развоја. Дете, заправо, кроз процесе условљавања постаје социјализовано. Брзина и ефикасност тог процеса социјалног условљавања углавном ће зависити од личности детета. Високо неуротична и високо екстравертна деца тешко ће научити да контролишу антисоцијална понашања. Супротно од тога, ниска неуротичност и ниска екстраверзија (тј. интроверзија) резултираће успешном социјализацијом. Трећа димензија личности, психотицизам, у јакој је вези са преступништвом нарочито са оном врстом која спада у категорију насилних деликата.

Социјализација је прилично комплексан процес учења и усвајања друштвено пожељних и непожељних норми понашања у коме се грешке оних који га спроводе често дешавају. Учење контроле антисоцијалног понашања и прихватања социјално пожељних облика није ништа друго до класичан процес социјализације и успех у том процесу не зависи само од наследних карактеристика нервног система, особина личности или врсте процеса учења који се примењује, већ зависи и од знања и вештине социјалне средине која спроводи или утиче на тај процес. Другим речима, зависи од поступака родитеља, наставника, чланова вршњачких група, културних институција, као и од неких ситуационих фактора, од изложености притисцима околи-

34 H. J. Eysenck, Biological dimensions of personality. In: *Handbook of personality: Theory and research*, New York, Guilford Press, 1990, pp. 244–276.

35 Д. Радуловић, *Психологија криминала – психопатија и криминал*, Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2006.

не, од броја објеката који припадају супкултури у непосредној околини, од лаке доступности појединих вредних предмета и сл.

5. Теорија самоконтроле и социјалних веза

Аутор теорије је Хирши (Hirschi).³⁶ Основна идеја те теорије јесте да се криминално понашање јавља због ниске самоконтроле и лоших социјалних веза. У позадини тога је неадекватан склоп личности, односно постојање димензија личности као што су импулсивност, егоцентричност, импулсивно трагање за сензацијама, недостатак инхибиције и конформизма, неосетљивост у односу на друге људе. Последице таквог склопа су одсуство самоконтроле и било какве потребе социјалног везивања. Хирши нарочито наглашава проблеме које изазива недостатак социјалног везивања тврдећи да се тако повећава вероватноћа криминалног понашања. Такође наглашава да одсуство тих социјалних веза доприноси лошим резултатима у развоју емпатичности, алтруизма, као и других особина које припадају тзв. просоцијалном типу личности. Проучавајући проблем социјалног везивања, Хирши је закључио да постоје четири категорије социјалних веза које су од значаја за понашање.

Први тип је везивање. Аутор теорије под овим типом подразумева односе са родитељима, вршњацима, пријатељским групама и свим важним агенсима социјализације. Недостатак тог везивања је последица егоцентричности и агресивности, јер те особине делују одбијајуће код вршњака. Изостанак или лош квалитет тог везивања повећава вероватноћу преступништва.

Други тип је ангажованост. Овај тип веза односи се на повезаност појединца са институцијама, па и појединцима од којих зависи развој моралних норми.

Трећи тип је укљученост. Ради се о укључености особе у конвенционалне активности. Аутор теорије сматра да ова укљученост не оставља појединцу простора да се бави криминалом, а нити да се занима за њега.

Четврти тип је веровање у законске норме, у људе и институције које поштују законе. Ако су та веровања ослабила или нису успостављена, појединац ће се криминално понашати.

36 T. Hirschi, *Causes of Delinquency*, Berkley, University of California Press, 1972.

Слабост у било којој од ових области може довести до криминалног понашања³⁷. Феномен који доводи до те слабости је ниска самоконтрола. Ниска самоконтрола може бити повезана са све четири категорије и дефинише се у овој теорији као изостанак опажања последица властитог понашања.

6. Особине личности и агресивно понашање

Нема сумње да значајан број особина личности има утицаја на агресивно понашање, па и на оно које се може оквалификовати као кршење норми казненог закона. Вероватно темељна одредница агресивног понашања међу особинама личности јесте особина која носи сличан назив: агресивност. Међутим, емпиријска истраживања показују да и друге димензије личности значајно доприносе таквом понашању. Имајући све то у виду, покушаћемо најкраће могуће, због ограниченог простора, да изложимо основне концепције којима се објашњавају порекло и утицај агресивне црте личности на понашања насилног типа, као и утицај неких других особина на ту врсту понашања.

6.1. Агресивност и агресивно понашање

Агресивност је димензија личности која се од многих аутора дефинише као стабилна и релативно трајна тенденција појединца да у провокативним ситуацијама реагује тражењем сукоба, претњом или нападом. У науци се сматра да је та особина основ агресивног понашања, па је, као што је већ речено на почетку рада, то један од разлога зашто се често та два појма користе као синоними. Корени агресивности одувек су били ствар великих расправа, полемике о томе трају и данас, а схватања се могу грубо поделити у два подручја: 1) схватања у прилог наследности и 2) схватања у прилог стечености.

Хипотезе о наследности су заиста бројне. Неке од њих су већ заборављене и припадају прошлости, а неке на ивици да то постану. Међу њима треба поменути изванредан број психоаналитичких концепција као и концепт прекобројног хромозома Y и структуре последњег пара хромозома XYY. Тај прекобројни хромозом је наводно изазивао агре-

37 В. Жунић Павловић, М. Павловић, Основни приступи у школским програмима превенције поремећаја понашања, У: *Поремећаји понашања у систему образовања*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 2008, стр. 129.

сивност, али та теза није доказана, јер је таква структура нађена и код људи који нису агресивни.

Данас се тезе о наслеђу све више темеље на емпиријским истраживањима у неурофизиологији. Иницијална истраживања у том смеру дугују се Лоренцу³⁸. Његова схватања позната и под именом *етолошке концепције* јасно указују да су корени агресивности у наслеђу и да је 1) агресивност урођени инстинкт, 2) чија је сврха одбрана и заштита територије која омогућава храну, воду, репродукцију и простор за живот, 3) да се агресивност развија кроз процес еволуције, и 4) да агресивност унутар своје врсте обезбеђује најбоље наследне карактеристике, али да је та агресивност ритуалног, а не нападачког типа.

Иако је једно време била веома популарна, ова концепција је остала без јасне емпиријске потврде и такође се налази на ивици заборава. Озбиљнији емпиријски докази тезе о наслеђивању агресивности налазе се у теорији „фрустрација и агесија“. Наследност у тој тези огледа се у чињеници да је емоционална реакција (углавном беса и љутње) која претходи агресивности, урођен феномен. У савременом облику на сцени је, наиме, Берковицева теза³⁹ да између фрустрације, дефинисане као осујећење неког циља или интереса, и агесије постоје емоционалне реакције у виду љутње, беса, страха и да оне провозирају ту агресивност. Емоције, међутим, нису једини посредујући чиниоци између фрустрације и агресивности. Исту улогу могу имати бол, сексуална побуђеност и још неки феномени који су такође наследне природе. У новијим радовима Берковиц уводи и когнитивне елементе који су у стању да мењају тај однос фрустрације и агресивности умањујући снагу емоционалних реакција или неких других посредујућих фактора.

Хипотеза наследности најснажније је подржана истраживањима у биохемији и неурологији, у којима је централни истраживачки резултат да је агресивност последица нивоа тестостерона. Повећано лучење тестостерона подиже интензитет агресивности, па је насилно понашање заправо последица и овог повећаног нивоа тестостерона. Будући да је тестостерон мушки полни хормон, његово појачано лучење првенствено се повезивало са сексуалним кривичним делима. Занимљиво је да су научници пронашли повећање агресивности и код

38 K. Lorenz, *On aggression*, London, Methuen, 1966.

39 L. Berkowitz, The frustration – aggression hypothesis revisited, In: *Roots of aggression: A re-examination of the frustration-aggression hypothesis*, N.Y., Atherton Press, 1969, pp. 1–28.

жена које имају појачано лучење овог хормона. Ти резултати подстакли су многе научнике да тестостерон и његово повећано присуство у организму прогласе најважнијом одредницом агресивности као особине личности. У новије време у центру пажње су не само хормони него и неуротрансмитери на које они делују. У наукама које се баве понашањем и особинама личности наглашава се посебна важност неуротрансмитера серотонина и допамина. У тим наукама се сматра да постоје чврсти докази да серотонин представља неуролошку основу за хостилност и агресивност и да је овај неуротрансмитер одговоран за контролу будности ЦНС-а. Други неуротрансмитер допамин, на агресивност утиче на нешто другачији начин, а у првом реду преко дезорганизације важних когнитивних процеса, промена у будности кортекса, односно преко лоше процене ризика што доводи до агресивног понашања.

Када је у питању *хипотеза о стечености* агресивности, она се своди заправо на схватање да се агресивност учи и да разликама у том процесу учења дугујемо индивидуалне разлике у агресивности. Подршку тој тези дала су још давна истраживања у антропологији у којима је показано да постоје разлике у агресивном понашању између припадника различитих примитивних племена која живе на истом простору⁴⁰, али најснажнију подршку тој тези дала су ипак експериментална истраживања Бандуре и његових сарадника^{41,42}. Иако посматрање агресивног понашања друге особе не гарантује формирање агресивне црте личности, овај модел учења агресивности је доста важан. Он није, међутим, једини, јер се агресивност учи и класичним и инструменталним условљавањем, па и другим моделима социјалног учења о којима је било говора. Он је међутим, модел који је најчешће присутан у процесу социјализације и то се мора имати у виду.

Када су у питању *врсте агресивности*, једна од најпознатијих класификација је она коју је дао Бас (Buss)^{43,44}. Ради се о истраживању са великим бројем стимулуса агресивног карактера и факторском анализом добијена два фактора интерпретирана као агресивност и хостилност. Повећањем броја агресивних стимулуса и применом исте

40 Н. Рот, *Психологија група*, Београд, Завод за уџбенике, 2010.

41 А. Bandura, *Social Learning Theory*, New Jersey, Prentice – Hall, 1977.

42 Р. Н. Feldman, *The psychology of Crime*. Cambridge University Press, 1998

43 А. Н. Buss, *The Psychology of Aggression*, N.Y., John Wiley and Sons, 1961.

44 А. Н. Buss, Aggression pays. In: *The control of Aggression and Violence. Cognitive and Physiological Factors*, N.Y., Accademic Press, 1971, pp. 7–18.

методе у поновљеном истраживању двадесет година касније, овај аутор са сарадницима⁴⁵ добио је четири врсте агресивности: физичку агресивност, вербалну агресивност, гнев и хостилност. Постојање тих типова агресивности потврђено је и у другим истраживањима.

Веома позната дихтомна класификација је она коју налазимо код Фрома⁴⁶. Његови типови агресивности су бенигна и малигна агресивност. Прва је дефанзиван, биолошки адаптиван одговор на срединске утицаје, који није спонтан и саморастући, већ је реактиван и заједнички је животињама и људима. Јавља се у ситуацијама угрожавања виталних интереса, са циљем отклањања претње, нужна је за опстанак јединке и врсте и нестаје са уклањањем узрока који су је изазвали. Као један од подтипова бенигне агесије, Фром наводи конформистичку агесију, под којом подразумева оне деструктивне поступке који нису настали као последица жеље за уништавањем, већ као последица утицаја друштвених група и осећања дужности да се понаша у складу са очекивањима и наређењима осталих чланова. Најчешће се јавља код припадника група са строго хијерархијском структуром. Осим конформистичке агесије, Фром наводи и псеудоагесију, која такође има неколико подтипова (нехотична, несташна и самопотврђујућа агесија) које такође представљају последицу срединских утицаја, а не нагонских тежњи за деструкцијом и наношењем штете⁴⁷. За разлику од бенигне, малигна агесија не представља одбрану од напада и спољашњих угрожавајућих чинилаца, већ је последица жеље за разарањем и уништавањем без икакве рационалне користи. Испољава се кроз деструкцију и окрутност које су циљ саме по себи и штетна је и за нападача и за жртву. Специфична је за људе, и једино се код њих среће. Главни етиолошки фактори за настанак малигне агесије, по Фрому, налазе се у интеракцији негативних срединских, породичних и личних услова.

У литератури се често помињу и врсте агресивности које у свом раду наводи Мојер (Moyer)⁴⁸ испитујући агресивност код животиња. По том научнику постоји осам врста ове агресивности и то: предаторска агресивност, компетитивна агресивност, одбрамбена агресивност, територијална агресивност, материнска агресивност, агресивност провоцира-

45 A. H. Buss, M. Perry, The Aggression Questionnaire, *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 1992, pp. 452-459.

46 E. Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti* 2, Zagreb, Beograd, Naprijed i NOLIT, 1989b.

47 *Ibid.*

48 K. E. Moyer, Kinds of aggression and their physiological basis, *Community Behavior Biology*, 2, 1968.

на сексуалним нагоном, провоцирана агресивност и инструментална агресивност. Известан број ових агресивности среће се и код људи, али анализа те врсте примеренија је за рад неке друге природе.

Емпиријски истраживачки докази о утицају агресивне тенденције личности на агресивно и деструктивно понашање заиста су бројни. Практично нема истраживања које је обрађивало овај проблем да није пронађена висока корелација између та два феномена. Ипак сматра се да највећи утицај агресивности на насилничко и деструктивно понашање постоји ако је она у склопу личности удружена са импулсивношћу, хистеричношћу, дисоцијативношћу и још неким особинама тзв. психопатске структуре личности. О високој повезаности агресивности са чињењем насилних кривичних дела, рецидивизмом или уопште са етиологијом преступништва, те њеној улози у психопатским облицима насиља набоље сведоче радови Ајзенка^{49, 50, 51}, Харта⁵², Блекбурна⁵³, Фарингтона⁵⁴, Момировића и Хошек⁵⁵ и многих других. Опис резултата тих истраживања захтевао би много простора и, будући да се ради о углавном познатим резултатима, ми ћемо тај опис изоставити. Уместо тога више пажње посветићемо повезаностима других особина личности са агресивним понашањима. Те резултате ћемо презентовати у наредном одељку.

6.2 Утицај неких других особина личности на агресивно понашање

Студије Доналда и сарадника (Donald et al.)⁵⁶ испитивале су везу између импулсивности, суседског окружења и преступа младих и дошле

49 H. J. Eysenck, *Crime and Personality*. London, Routledge and Kegan Paul, 1977.

50 H. J. Eysenck, S. B. G. Eysenck, *Psychopathy, personality and genetics, Psychopathic behavior*, London, Wiley, 1978.

51 H. J. Eysenck, Biological dimensions of personality. In: *Handbook of personality*, New York, Guilford Press, 1990.

52 S. D. Hart, R. D. Hare, *Psychopathy, Assessment and association with criminal conduct, Handbook of antisocial behavior*, New York, Wiley, 1997

53 R. Blackburn, *Psychopathy and the Contribution of Personality to Violence*, In: *Psychopathy: antisocial, criminal and violent behavior*, New York, Guilford Press, 1998, pp. 50–68.

54 D. Farrington, *Antisocial personality from childhood to adulthood*, *The psychologist*, 4, 1991.

55 К. Момировић, А. Хошек, Особине личности малолетних делинквената, Часопис за клиничку психологију и социјалну патологију, Вол. 4, 1–2, 1997, стр. 28–66.

56 D. R. Lynam et al., The Interaction between Impulsivity and Neighborhood Context on Offending: The Effects of Impulsivity are stronger in poorer Neighborhoods, *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 109 (4), 2000, pp. 563–574.

до закључака да комбинација индивидуалних карактеристика и неповољних услова у суседском окружењу, може бити од кључног значаја за јављање преступа. Резултати ових студија указују да ће импулсивност појединца у комбинацији са сиромашним окружењем имати већу вероватноћу јављања поремећаја у понашању, као и да неимпулсивни дечаци у сиромашном окружењу нису под ризиком појаве делинквенције.

Нека истраживања посебну пажњу посвећивала су повезаности различитих психијатријских обољења (шизофреније) и насилног понашања. У једном од таквих истраживања предмет интересовања био је коморбидитет поремећаја личности и насилности код пацијената са психозом. Од 670 пацијената са том дијагнозом издвојени су они код којих је утврђено постојање ове врсте коморбидитета. Подаци о њиховом насилном понашању прикупљани су из више извора, током две године. Анализа која је предузета имала је за циљ да утврди да ли постојање коморбидних поремећаја личности може предсказати појаву насиља у узорку пацијената са психозом. Код свих 186 пацијената (28%) са коморбидним поремећајима, потврђена је значајна вероватноћа за појаву насилног понашања, што је истраживаче довело до закључка да ови поремећаји значајно утичу на повећање ризика насилног понашања код особа са овом дијагнозом психозе⁵⁷.

Садерланд и Шеперд (Sutherland, Shepherd)⁵⁸ спровели су истраживање повезаности насиља и два конструкта личности: самопоштовања и недостатка бриге за сопствене интересе, као и њихове повезаности са употребом алкохола и дрога. Хипотеза је да се код адолесцената код којих се јавља насилно понашање запажа ниже самопоштовање и више димензија недостатка бриге за сопствене интересе у односу на адолесценте код којих нема насилног понашања. Претпоставка је такође да адолесценти са насилним испадима имају више искуства у злоупотреби супстанци и да та употреба може бити медијатор ка насилном понашању. Истраживање је извршено 1999. године на узорку од 13.650 ученика из 39 школа у северној Енглеској. Подаци добијени овим истраживањем показују да је око 14% ученика из узорка изјавило да је у протеклој години ударило неког другог ученика, 22% испитаника показало је висок ниво недостатка бриге за сопствене интересе, 2,6% испитиване популације показало је ниско самопоштовање,

57 P. Moran et al., Impact of Comorbid Personality Disorder on Violence in Psychosis, *British Journal of Psychiatry*, 182, 2003, pp. 129–134.

58 I. Sutherland, J. P. Shepherd, A Personality-Based Model of Adolescent Violence, *The British Journal of Criminology*, 42(2), 2002, 433–441.

12,7% је редовно пије алкохол, а 3,3% редовно користи неку од дрога. Резултати истраживања су показали да су недостатак бриге за сопствене интересе и ниско самопоштовање веома корисни конструкти у предвиђању насилничког понашања.

Утицај самоконтроле и АДХД поремећаја и њихова повезаност са насилним понашањем и искуством виктимизације, били су предмет интересовања истраживања извршеног на узорку од 1.315 ученика средњих школа. Запажено је да су ученици за које постоје подаци о присуству АДХД, под већим ризиком да почине насиље, као и да буду жртве тог насиља, што се донекле може објаснити слабом самоконтролом код ових појединаца. Насупрот томе, корелација између АДХД статуса и виктимизације показала се независном од нивоа самоконтроле. Додатне анализе утврдиле су да самоконтрола утиче на искуство виктимизације кроз интеракцију са полом и мерама физичке снаге и грађе. Ово истраживање утврдило је самоконтролу и АДХД као потенцијалне ризичне факторе за насилно понашање и виктимизацију⁵⁹.

Симптоми АДХД су често повезивани и са делинквенцијом и злоупотребом дрога. Многе лонгитудиналне студије имају за циљ проверавање тврдњи да је АДХД важан ризичан фактор за агресивност, психопатију и криминално понашање младих са овим симптомима. На основу резултата једне од лонгитудиналних студија Сатерфилда (Satterfield), спроведене на узорку од око 250 деце који је обухватао и 150 деце са АДХД, процењено је да је вероватноћа да ове деца испоље криминално понашање 20 пута већа него код деце која нису испољила симптоме овог поремећаја, као и да је у делинквентној популацији око 20% младих са овим поремећајем⁶⁰.

Истраживање спроведено на случајном узорку од 1.238 ученика средњих школа у Јужној Кореји имало је за циљ проверу повезаности насиља и потребе за сензацијама, ставова наставника према насиљу, ефикасност наставника у интервенцијама и псеудопријатељства. Као најважнији чинилац за све типове насиља (откривено, прикривено,

59 D. J. Unnever, G. D. Cornell, Bullying, Self-Control, and Adhd, *Journal of Interpersonal Violence*, 2003, 18 (2), pp. 129–147.

60 J. H. Satterfield, наведено према Д. Радуловић, Хиперкинетички синдром и преступништво, У: *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 2007, 361–378.

озбиљно, умерено, хронично, повремено) показали су се искуство виктимизације и потреба за сензацијама⁶¹.

Понашање ученика у ситуацијама школског насиља и повезаност са димензијама самопоштовања, било је такође, предмет истраживања. Насиље над вршњацима и помагање или појачавање насиља су се показали типичним за адолесценте са тзв. одбрамбеним самопоштовањем. Залагање за жртву и помоћ у ситуацијама насиља показало се типично за високи ниво самопоштовања, док је искуство жртве повезано са ниским самопоштовањем⁶². У истраживању на узорку од 377 једанаестогодишњих и дванаестогодишњих ученика две школе у Енглеској, самопоштовање је такође било предмет интереса истраживача, само овај пут је испитивана његова веза са стиливима реакција и осећањем страха од виктимизације⁶³. У том истраживању је утврђено да су и ученици са високим и ученици са ниским нивоом самопоштовања имали искуство вршњачке виктимизације, као и да су они са нижим нивоом и пасивним стиливима реаговања таква искуства имали чешће и уз веће присуство страха. Насупрот њима, ученици који активно одговарају на насилна понашања (самопоуздано или агресивно) имају мање осећање страха у насилним ситуацијама. Ставови о утицају самопоштовања на насилништво се разликују. Неки аутори сматрају да је ниско самопоштовање ризичан фактор за јављање агресивног понашања, којим насилник покушава, кроз исказивање моћи над другима, да маскира своје осећање инфериорности. Супротно овом ставу је и мишљење да нарцизам који потиче из превеликог самопоштовања води агресивним реакцијама у свим ситуацијама у којима се та идеализована слика себе угрожава.

Циљ још једне од студија било је утврђивање односа између вршњачког одбацивања и агресије, односно депресије у детињству. Испитаници су били ученици другог разреда (22 девојчице и 35 дечака). Подаци о реактивној и проактивној агресији, депресивним симптомима и вршњачком одбацивању, прикупљани су из четири извора – самоисказа, података од родитеља, наставника и вршњака. Резултати

61 C. H. Lee, Personal and Interpersonal Correlates of Bullying Behaviors Among Korean Middle School Students, *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 25, 1, 2010, 152–176.

62 C. Salmivalli et al., Self-Evaluated Self-Esteem, Peer-Evaluated Self-Esteem, and Defensive Egotism as Predictors of Adolescents' Participation in Bullying Situations, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1999, 25 (10), pp. 1268–1278.

63 S. Sharp, Self-Esteem, Response Style and Victimization Possible Ways of Preventing Victimization through Parenting and School Based Training Programmes, *School Psychology International*, 1996, 17(4).

су показали повезаност реактивне агресије и депресивних симптома, у чему је као медијатор учествовало одбацивање од стране вршњака⁶⁴.

Лонгитуднално истраживање разлика између насилника, жртава и насилника/жртава у испољавању интернализујућих понашања – депресије и анксиозности започела је група аутора 1999. године. Испитаници су били ученици на узрасту од 11 до 13 година, њих 133 (66 дечака и 67 девојчица). Након две од пет година (колико је планирано да траје истраживање) почетни резултати су већ показивали значајне разлике између насилника, жртава, насилника/жртава и ученика који нису били умешани у насилне интеракције. Код насилника/жртве и чистих насилника, била је повећана вероватноћа појаве депресивних симптома у односу на жртве и ученике који нису били умешани. Код насилника/жртве и жртава била је већа вероватноћа појаве анксиозних реакција у односу на остале две групе ученика. Оно што је било очигледно из ових резултата, јесте да је подгрупа насилник/жртва посебно подложна интернализујућим облицима понашања – депресији и анксиозности⁶⁵.

Како насилно понашање ученика у школи утиче на њихово понашање ван школске средине и обрнуто, било је предмет истраживања на 2.915 ученика у Шведској. Насилно понашање у школи и наношење штете другим појединцима ван школске средине могу бити последица општих агресивних образаца понашања и стога се може закључити да ће насиље у школској средини и улично насиље, у великој мери укључивати исте појединце. У спроведеном истраживању резултати показују да је насилно понашање према школским друговима снажно повезано са насилним понашањем и ношењем оружја ван школске средине и то важи и за дечаке и за девојчице. То може навести на закључак да је насилно понашање у школи у многим случајевима део генерално насилног и агресивног обрасца понашања⁶⁶.

Истраживање чији је предмет био дефинисан као утврђивање повезаности особина личности Ајзенковог спектра са поремећајима по-

64 T. M. Morrow et al., Childhood Aggression, Depressive Symptoms, and Peer Rejection: The mediational model revisited, *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 30 (3), 2006, pp. 240.

65 M. S. Swearer et al., Psychosocial Correlates in Bullying and Victimization, The Relationship Between Depression, Anxiety, and Bully/Victim Status, *Journal of Emotional Abuse*, Volume 2, 2 & 3, 2001, pp. 95–121.

66 H. Andershed, M. Kerr, H. Stattin, Bullying in School and Violence on the Streets: Are the Same People Involved?, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Volume 2 (1), 2001, pp. 31–49.

нашања у школи, реализовано је у Београду, у четири средње школе, на узорку од 488 ученика. Као поремећаји понашања анализирани су физичко насиље међу ученицима, злоупотреба дроге и бежање од школе. Општи закључци истраживања кад су особине личности Ајзенковог модела у питању, могли би се свести на следеће: *психотицизам* је прилично снажан чинилац физичког насиља међу ученицима и бежања од школе и та два поремећаја могу се прогнозировать на основу ове особине личности. Она је повезана и са злоупотребом дроге, али посредно и нема снагу предвиђања овог понашања; *интroversија* је важан чинилац злоупотребе дроге и она омогућава прогнозирање тог поремећаја понашања, док је екстраверзија значајно повезана са физичким насиљем ученика, али нема прогностичку способност овог понашања; *неуротизам* је потпуно независан од свих ових поремећаја понашања⁶⁷.

Закључак

Сасвим је извесно да психолошки фактори, поред мноштва других, имају извесну, по свему судећи, значајну улогу у агресивности и насилном понашању људи. Проблем настаје кад те психолошке факторе треба спецификовати, одредити интензитет њиховог утицаја и природу њиховог порекла. Међу истраживачима те струке ни изблиза нема сагласности о томе, о чему сведочи постојање великог броја психолошких теорија чији смо само један део, чини се репрезентативан, овде изложили.

Ипак, највећи број стручњака стоји на становишту да се агресија као понашање не може објаснити изолованим теоријским приступима, нити психолошке нити било које друге природе, те да је за разумевање агресије и насилништва неопходан интеракцијски приступ, онај који се постиже интердисциплинарним концептима у којима важно место, поред психолошких имају и неуролошки и социолошки, па и ситуациони приступи. Унутар психолошке науке такав захтев највише испуњавају Ајзенкова теорија криминала, па донекле и теорије учења. Зато је тим теоријским концептима у овом раду и посвећено највише пажње.

67 И. Радовановић, *Повезаност особина личности Ајзенковог спектра са поремећајима понашања у школи*, магистарски рад, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду, Београд, 2010.

Литература

1. Andershed, H., Kerr, M., Stattin, H.; Bullying in School and Violence on the Streets: Are the Same People Involved?, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Volume 2 (1), 2001.
2. Bandura, A.; *Social Learning Theory*. New Jersey: Prentice – Hall, 1977.
3. Bandura, A.; Psychological Mechanisms of Aggression. In: *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*, Vol. 1, New York: Academic Press, 1983.
4. Berkowitz, L.; The frustration – aggression hypothesis revisited, In: *Roots of aggression*. N.Y.: Atherton Press, 1969.
5. Blackburn, R.; Psychopathy and the Contribution of Personality to Violence, In: *Psychopathy: antisocial, criminal and violent behavior*, New York: Guilford Press, 1998.
6. Buss, A. H.; *The Psychology of Aggression*. N.Y.: John Wiley and Sons, 1961.
7. Buss, A. H.; Aggression pays. In: *The control of Aggression and Violence. Cognitive and Physiological Factors*. N.Y.: Accademic Press, 1971.
8. Buss, A. H., Perry, M.; The Aggression Questionnaire, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1992, 63(3).
9. Erikson, E.; *Identity. Jouth Crisis*. New York: Faber, 1968.
10. Eysenck, H. J.; *Structure of human personality*. London: Routledge and Kegan Paul, 1959.
11. Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G.; Crime and Personality: An empirical study of the three factor theory, *British Journal of Criminology*, 1970, 10.
12. Eysenck, H. J.; *Crime and Personality*. London: Routledge and Kegan Paul, 1977.
13. Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G.; Psychopathy, personality and genetics, *Psychopatic behavior*. London: Wiley, 1978.
14. Eysenck, H. J.; Biological dimensions of personality. In: *Handbook of personality*. New York: Guilford Press, 1990.
15. Farrington, D.; Antisocial personality from childhood to adulthood, *The psychologist*, 4, 1991.
16. Feldman, P. H.; *Criminal Behavior: A psyscological analysis*. London: John Wiley and Sons, 1977.
17. Feldman, P. H.; *The psychology of Crime*. Cambridge University Press, 1998.
18. Freud, S.; *Uvod u psihoanalizu, Odabrana dela S. Freuda*. Novi Sad: Matica srpska, 1973.

19. Fromm, E.; *Anatomija ljudske destruktivnosti 1*. Zagreb: Beograd, Naprijed i NOLIT, 1989a.
20. Fromm, E.; *Anatomija ljudske destruktivnosti 2*. Zagreb: Beograd, Naprijed i NOLIT, 1989b.
21. Hart, S. D., Hare, R. D.; Psychopathy, Assessment and association with criminal conduct, *Handbook of antisocial behavior*. New York: Wiley, 1997.
22. Hirschi, T.; *Causes of Delinquency*. Berkley: University of California Press, 1972.
23. Клајн, И., Шипка, М.; *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2007.
24. Krech, D., Crutchfield, R.; *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga, 1958.
25. Lee C. H.; Personal and Interpersonal Correlates of Bullying Behaviors Among Korean Middle School Students, *Journal of Interpersonal Violence*, 2010, 25 (1).
26. Lorenz, K.; *On aggression*, Methuen, London, 1966.
27. Lorenz, K.; *O agresivnosti*, Vuk Karadžić, Beograd, 1970.
28. Lynam, R. D., Caspi, A., Moffit, E. T., Wikstrom, P. O., Loeber, R., Scott, N.; The Interaction between Impulsivity and Neighborhood Context on Offending: The Effects of Impulsivity are stronger in poorer Neighborhoods, *Journal of Abnormal Psychology*, 2000, 109 (4).
29. Милосављевић, М., Југовић, А.; Социјална искљученост и друштвене девијације младих. У: *Поремећаји понашања у систему образовања*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 2008.
30. Момировић, К., Хошек, А.; Особине личности малолетних делинквената, *Часопис за клиничку психологију и социјалну патологију*, 1997, 4 (1-2).
31. Moran, P., Walsh, E., Tyrer P., Burns, T., Creed, F., Fahy, T.; Impact of Comorbid Personality Disorder on Violence in Psychosis, *British Journal of Psychiatry*, 2003, 182.
32. Morrow, T. M., Hubbard, A. J., McAuliffe, D. M., Rubin, M. R., Dearing, F. K.; Childhood Aggression, Depressive Symptoms, and Peer Rejection: The mediational model revisited, *International Journal of Behavioral Development*, 2006, 30 (3).
33. Moyer, K. E.; Kinds of aggression and their physiological basis, *Community Behavior Biology*, 1968, 2.
34. Moyer, K. E.; *Violence and Aggression*. N. Y.: APWPA Book, 1987.

35. Поповић – Ђитић, Б.; Појам и типови насилног понашања, У: *Безбедносни ризици у школама – модели откривања и реаговања*. Београд: Факултет безбедности, 2007.
36. Попадић, Д.; *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију и УНИЦЕФ Србија, 2009.
37. Радовановић, И.; *Повезаност особина личности Ајзенковог спектра са поремећајима понашања у школи*, магистарски рад, Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 2010.
38. Радуловић, Д.; *Психологија криминала – психопатија и криминал*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2006.
39. Радуловић, Д.; *Хиперкинетички синдром и преступништво, У: Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*. Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 2007.
40. Рот, Н.; *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
41. Рот, Н.; *Психологија група*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
42. Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L., Lagerspetz, M. J. K.; Self-Evaluated Self-Esteem, Peer-Evaluated Self-Esteem, and Defensive Egotism as Predictors of Adolescents' Participation in Bullying Situations, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1999, 25 (10).
43. Sharp, S.; Self-Esteem, Response Style and Victimization Possible Ways of Preventing Victimization through Parenting and School Based Training Programmes, *School Psychology International*, 1996, 17 (4).
44. Skinner, B. F.; Are theories of learning necessary?, *Psychological Review*, 1950, 57.
45. Sutherland, E. H., Cressey, D. R.; *Criminology*. Philadelphia, Lippincott, 1974.
46. Sutherland, I., Shepherd, J. P.; A Personality-Based Model of Adolescent Violence, *The British Journal of Criminology*, 2002, 42.
47. Swearer, M. S., Song, Y. S., Cary, T. P., Eagle W. J., Mickelson T. W.; Psychosocial Correlates in Bullying and Victimization, The Relationship Between Depression, Anxiety, and Bully/Victim Status, *Journal of Emotional Abuse*, 2001, Volume 2, 2 & 3.
48. Требјешанин, Ж.; *Лексикон психоанализе*. Нови Сад: Матица српска, 2003.

49. Unnever, D. J., Cornell, G. D.; Bullying, Self-Control, and Adhd, *Journal of Interpersonal Violence*, 2003, 18 (2).
50. Жунџ – Павловић, В., Павловић, М.; Основни приступи у школским програмима превенције поремећаја понашања, У: *Поремећаји понашања у систему образовања*. Београд: Универзитет у Београду Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 2008.

SOME PSYCHOLOGICAL VIEW OF AGGRESSIVE BEHAVIOR

Ivana Radovanovic, M.A.

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Numerous studies of human behavior in general, and especially of aggressive behavior, resulted in a large number of theories. These theories explain in different ways factors that cause aggressive behavior and the circumstances under which aggressive behavior occurs. Psychological factors, among many others, have some apparently important role in aggressive and violent behavior of people. Accordingly, attempting to explain human behavior, including aggressive behavior, one must take into account numerous factors of a psychological nature. Among the researchers there is no consensus on what factors should be given priority, which is evidenced by the large number of psychological theories. Theories listed in this paper made a significant contribution and a great influence in explaining the aggressive behavior of people in different situations, and no matter that they make only a small part of theoretical explanations and attempts to explain this behavior, they are also the most representative.

Keywords: *aggression, violence.*

ПРИЛОГ ОБЈАШЊЕЊУ УЗРОКА ИНТЕРПЕРСОНАЛНОГ НАСИЉА У ШКОЛСКОЈ СРЕДИНИ¹

Др Данијела Спасић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Интерперсонално насиље међу ученицима у школској средини може се објаснити као последица деловања различитих узрока и фактора. Велики број истраживачких студија из области развојне и школске психологије покушава да идентификује и објасни примарне изворе насилничког понашања ученика. Предмет теоријског разматрања у овом раду била су два фактора: интергенерацијско преношење насилничког модела понашања и насиље у породици. Кроз приказ резултата појединих студија указано је на значај спровођења истраживања у овој области и неопходност постојања кадровских и стручних капацитета у школској средини оспособљених за препознавање узрока и фактора патолошких форми понашања ученика.

Кључне речи: *насиље, школска средина, фактори насиља.*

¹ Овај рад је настао и као резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом „Безбедност и заштита организовања и функционисања васпитно-образовног система у Републици Србији (основна начела, принципи, протоколи, процедуре и средства)“. Пројекат финансира Министарство науке и просвете Републике Србије (бр. 47017), а реализује Факултет безбедности Универзитета у Београду (2011–2014).

² danijela.spasic@kpa.edu.rs

Увод

Збиља, неки пут се спомињу „зверска“ суровост и немилосрђе код човека; но, то је страшно неправично, и увреда за зверове: звер никад не може бити тако немилосрдан као човек – тако уметнички диваљ и немилосрдан!
(Фјодор Достојевски, Браћа Карамазови)

Насиље је један од најкомплекснијих феномена иманентних људском друштву и људској природи. Светска здравствена организација (СЗО) у својим извештајима о глобалном насиљу и здрављу идентификовала је неколико категорија насилничких аката, према њиховом субјекту, односно објекту извршења:

– насиље усмерено ка себи, односно, насиље у којем је извршилац жртва (самоубиство);

– *интерперсонално насиље или насиље нането од стране другог појединца или мале групе појединаца;*

– колективно насиље или насиље од стране веће групе, као што су држава, организована политичка група, милитантна група или терористичке организације³.

Интерперсонално насиље препознаје се као *породично насиље (domestic violence)* и *насиље у заједници (community violence)*. Дискурс овог рада бавиће се *интерперсоналним насиљем у школској средини* као специфичним обликом насиља у заједници, а теоријска разматрања фокусирају се на факторе насилничког (агресивног) понашања (етиологија). Посебан сегмент анализе бавиће се *интергенерацијским преношењем насилничког модела понашања у породици и утицајима породичног насиља на испољавање насилничког понашања у школској средини*, у прилог објашњењу неких од његових узрока.

1. Етиолошка димензија – узроци и фактори насилничког понашања

Једно од првих теоријских одређења насиља/агресије нашло је своје утемељење у теорији аномije и, на њој заснованој, теорији о агресији–фрустрацији. Ова теорија се најчешће повезује са Робертом Мерто-

³ L. L. Dahlberg, E. G. Krug, Violence: A Global Public Health Problem. In: *World Report on Violence and Health*, ed. Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R., p. 1–21. Geneva: World Health Organization, 2002.

ном, али је њено оригинално исходиште Диркемова теоријска мисао. Одмах постаје јасно да то није посебна теорија о насиљу, већ о злочину уопште. Према Диркему, аномлија је нека врста заједничког менталног стања, у којем се не осећа припадност друштвеним правилима која се заснивају или на механичкој или на органској солидарности.⁴ Према теорији о агресији–фрустрацији, људи крше друштвена правила и понашају се насилно управо због немогућности задовољења својих жеља/потреба. Ова теорија се умногоме подудара са Шелеровом теоријом љутње, према којој људи који у дужем периоду не добију оно што желе, а што се сматра друштвено пожељним, постају насилни.⁵

Друга група теорија из корпуса друштвених наука базира се на Хиршијевој теорији друштвених веза или теорији контроле.⁶ Међутим, и овај научни конструкт се превасходно заснива на објашњењу преступничког понашања више него на конкретној анализи насиља као појаве. Суштина ове теорије заснива се на становишту да механизам преступништва функционише на следећи начин: људи имају/успостављају и одржавају већи број друштвених веза на чему се заснива њихово „нормално“ функционисање. У ситуацијама када неке од тих веза бивају покидане/пресечене, људи долазе у ситуацију да се понашају неконвенционално, односно, делинквентно. Другим речима, ова теорија претпоставља да људи поседују урођени потенцијал да се понашају делинквентно, насилно, слично ономе што су тврдили поборници теорије самоконтроле.⁷

Трећи корпус теоријских објашњења више је збирка/скуп теорија које деле једну заједничку карактеристику. Оне обухватају све теоријске ставове који објашњења насилног понашања налазе у личности насилника. Међу њима централно место заузимају Садерландова теорија диференцијалне асоцијације⁸, Акерсова теорија диференцијалног појачања⁹, теорије које се баве категоријом „мушкости“ у поро-

4 R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Press, 1968.

5 M. Scheler, *Negative Feelings and the Destruction of Values: Ressentiment*. In: H. J. Bershady (ed.), *On Feeling, Knowing and Valuing*, pp. 116–43, Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1992.

6 Hirschi, T, *Causes of Delinquency*, Berkeley, CA: University of California Press, 1969.

7 M. R. Gottfredson, T. Hirschi, *A General Theory of Crime*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1990.

8 E. H. Sutherland, D. R. Cressey, *Criminology*, Philadelphia, PA: J.B. Lippincott, 1978.

9 R. L. Akers, *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*. Belmont, CA: Wadsworth, 1985.

дици¹⁰, али и све оне емпиријски засноване теорије које наглашавају значај и деловање два или више фактора када је у питању насиље. Ове теорије, на пример, у потрази за узроцима насилног понашања једнак значај придају индивидуалним карактеристикама личности и процесима социјализације.

Четврта група теорија има своју основу у теорији рационалног избора. У њеном фокусу налази се појединац који своју одлуку о насилном понашању доноси на основу слободног избора, односно процене (рационалне калкулације) по којој ће му насилни поступак донети највише користи или максимизирати његово богатство. Другим речима, његова одлука се базира на прорачуну предности и мана, односно добитака и губитака у конкретној ситуацији.¹¹

Пети теоријски корпус објашњава узроке насиља термином *конфликта*. Теорије конфликта су једина научна база која узроке насиља не тражи у личности индивидуе, већ у тзв. контекстуалним карактеристикама које стварају услове за његово испољавање. Зато се ове теорије ограничавају на тражење одговора на питање: зашто? Добар пример за ове теорије може се пронаћи у студијама о колективном насиљу.¹² У конфликтним теоријама насиље се посматра као дијалектички или функционално-структурални ефекат ширег друштвеног контекста у којем се дешава.¹³

У покушају одређења узрока и фактора насиља Вилем Шинкел разликује два теоријска конструкта: детерминизам и формализам.¹⁴ Детерминизам објашњава насиље као појаву условљену и/или узроковану спољашњим факторима и околностима, као последицу структурних узрока. Истовремено, са индивидуалног аспекта, насиље представља одраз ирационалног понашања. Детерминизам објашњава насиље користећи референце изван самог предмета испитивања (насиља), односно узимајући у обзир контингент спољашњих, објективних услова и узрока. Формализам почиње са идејом да насиље може бити самореферентно и да узроке насиља не треба тражити изван индивидуе и њене унутрашње суштине. Формализам сво-

10 J. W. Messerschmidt, *Masculinities and Crime. Critique and Reconceptualization of Theory*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 1993. D. Gadd, D., *Masculinities, Violence and Defended Psychosocial Subjects*. *Theoretical Criminology*, 4 (2), 429–49, 2000.

11 R. F. Sullivan, *The Economics of Crime: An Introduction to the Literature*. *Crime and Delinquency*, 19(2), 138–49, 1973. J. M. Heineke, (ed.), *Economic Models of Criminal Behavior*. New York: North-Holland, 1978.

12 R. Senechal de la Roche, *Why Is Collective Violence Collective?*. *Sociological Theory*, 19 (2), 126–44, 2001.

13 W. Schinkel, *The Will to Violence*. *Theoretical Criminology*, 8 (5), 5–31, 2004.

14 *Ibid.*, str. 7.

ди насиље на „личну димензију зла“, на „зло само по себи“. Он преузима естетску структуру свог испитиваног објекта.

Критички анализирајући детерминизам и формализам, Шинкел оставља занимљив задатак за криминологију и социологију – да објасне како и зашто неки људи имају јаче изражену вољу или потребу за насиљем од других. У тражењу одговора на ово питање и у студијама/истраживањима насиља добро би било комбиновати детерминизам и формализам, што може довести до реализације Веберовог *erklärendes Verstehen* (објашњења разумевања). Другим речима, од науке се не захтева да напусти детерминизам као начин/пут објашњења и разумевања насиља као појаве, већ да са њим комбинује формализам, који се у том случају неће сводити само на естетику насиља, већ ће добити значајну димензију објашњавајуће референце.

У домаћој литератури и бројним студијама¹⁵, насиље се посматра, анализира и објашњава као резултат комбиновања различитих фактора (индивидуалних, релационих, фактора заједнице и друштва – укључујући социјалне, културолошке и срединске факторе) који се налазе у интеракцији на различите начине.

1. *Индивидуални фактори* се односе на карактеристике појединца, укључујући биолошке факторе и његову личну историју (темперамент, импулсивност, степен стручне спреме, злоупотреба супстанци и агресивно понашање).

2. *Релациони фактори* обухватају односе које појединац успоставља са својим партнером, породицом, вршњацима и који могу обликовати његово насилно понашање или виктимизацију.

3. *Фактори заједнице* подразумевају карактеристике заједнице (школе или насеља) у којима се успостављају и одржавају односи међу појединцима (велика густина становништва, хетерогеност заједнице, миграције и мобилност становништва, незапосленост, сиромаштво, физичко пропадање заједнице и социјална изолација).

¹⁵ Ђ. Игњатовић, Појам и етиологија насилничког криминалитета, *CRIMEN*, II (2), 179–211, 2011; Д. Спасић, И. Радовановић, О утицају медијских садржаја на насилничко понашање. У: Ј. Ковачевић, В. Вучинић (ур.). *Сметње и поремећаји: Феноменологија, превенција и третман* (411–424). Београд: ФАСПЕР, 2010; Д. Спасић, И. Радовановић, Насиље као криминолошки феномен – теоријски оквир. *НБП – Журнал за криминологију и право*, Vol XVII, No 2, стр. 137–150, 2012; Д. Спасић, Породично насиље у Србији – историјско-културолошка димензија. *Безбедност*, 2/12, стр. 205–219, 2012; Ž. Kešetović et al., Media and Violence. *Visions*, 18 June 2012, Skopje, pp. 295–308.

4. *Друштвени фактори* обухватају услове и околности у којима се одржава јаз између различитих сегмената друштва, а које дозвољавају да се насиље учини или игнорише. Они укључују и културне норме које подржавају или прихватају насиље као начин решавања проблема, али и социјалне политике којима се ствара или одржава неједнакост између друштвених група.

При томе се, у анализи утицаја ових фактора, у обзир узима чињеница њиховог кумулативног деловања, односно учиниоци или жртве насиља обично функционишу у оквирима различитих комбинација ових фактора. Интерперсонално насиље у школској средини објашњава се деловањем релационих фактора, односно утицајем *интергенерацијског преношења насилничког модела понашања и породичног насиља, при чему теоријско исходиште представљају резултати бројних студија.*

1.1. Интергенерацијско преношење насилничког модела понашања

Специфичан начин преношења насилничког модела понашања, према неким теоретичарима, заснива се на механизму према којем деца која су у својој породици малтретирана или злостављана, могу постати насилници у односу на вршњаке, у школској средини, односно у партнерским везама или у својим секундарним породицама. Другим речима, свака генерација учи да буде насилна тако што бива сведок, жртва или учесник насиља у сопственој породици.¹⁶ Међутим, за проверу тзв. интергенерацијске хипотезе потребно је, у методолошком смислу, спровођење бројних лонгитудиналних студија у заједници које би у дужем периоду пратиле развој насилничког обрасца понашања код особа које су у детињству биле изложене неком облику породичног насиља, као на пример што је то учињено у Рочестеру, Енглеска (*The Rochester Youth Development Study – RYDS*).¹⁷

Процена изложености деце и адолесцената интерперсоналном насиљу у породици, односно партнерском или породичном насиљу,

16 M. A. Straus et al., *Behind closed doors: Violence in the American family*, Newbury Park, CA: SAGE, 1980.

17 C. A. Smith et al., The impact of adolescent exposure to intimate partner violence on substance use in early adulthood, *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 71, 219–230, 2010.

компликован је процес.¹⁸ Истраживања указују на то да парови са децом пријављују већу преваленцу насиља у породици, него парови без деце.¹⁹ Истовремено, Макдоналд и сар. процењују да међу 53 милиона деце која живе у породицама са оба родитеља, скоро 30% живи са родитељима који су пријавили породично насиље у претходних пет година.²⁰

Поред тога, они процењују да око седам милиона деце са оба родитеља, живи у породицама са тешким облицима насиља. Значајан проценат деце живи у породицама у којима су изложена директном насиљу (жртве) или су индиректно, сведоци насиља над мајкама.²¹ Кнутсон и сар. су у студији из 2009. године показали да око 31% мајки потврђује присуство насиља у породици, а њих 76% је навело да је у тренутку насиља дете било присутно у просторији у којој се насиље дешавало. Дакле, знатан број деце у свету одраста у оквиру партнерских или породичних односа оптерећених насиљем, а велика већина ове деце су изложена директном насиљу својих родитеља. Међу том децом студије проналазе учиниоце вршњачког насиља у школској средини, припаднике хулиганских група или уличних банди, а процењује се да око 20% дечака који су били изложени насиљу у породици у детињству у периоду адолесценције, касније улази у насилне партнерске везе.²² Ако се у обзир узму налази студије Макдоналда и сар.²³, онда процене говоре да се око 140.000 деце укључује у насилне видове комуникације или понашања током периода одрастања.

1.2. Живот у примарној породици – креирање идентитета у детињству и утицај породичног насиља

Карактеристике примарне, родитељске породице и њихов значај за развој личности насилника заузимају централно место у криминолошким концепцијама које настоје да идентификују и објасне ка-

18 J. F. Knutson et al., Assessing children's exposure to intimate partner violence, *Clinical Child and Family Psychology Review*, 12, 157–173, 2009.

19 J. W. Fantuzzo, R. A. Fusco, Children's direct exposure to types of domestic violence crime: A population-based investigation, *Journal of Family Violence*, 22, 543–552, 2007. R. McDonald et al., Estimating the number of American children living in partner-violent families, *Journal of Family Psychology*, 20, 137–142, 2006.

20 *Ibid.*

21 J. W. Fantuzzo, R. A. Fusco, *op. cit.*; Knutson et al., *op. cit.*

22 M. A. Straus et al., *op. cit.*

23 McDonald et al., *op. cit.*

узалне везе и односе између насилничког понашања и личности насилника. Према социолошким концепцијама, формирање личности насилника врши се у оквирима социјалног и економског контекста примарне породице, кроз њену економску и социјалну маргинализацију и алијенацију.²⁴ Психолошке теорије заступају концепт о циклусу депривације и насиља, по којем физички и емотивно злостављана и запуштена деца у одраслом добу понављају понашање својих родитеља, постајући и сама насилници. Управо су кроз теорије о социјалном учењу, неки теоретичари²⁵ идентификовали и феномен *интергенерацијске склоности агресивном испољавању*.

Основе феномена интергенерацијске склоности агресији поткрепљене су концептом о *циклусу депривације и насиља*, којим је указано на то да искуство активне виктимизације насиљем (трпљење насиља) у примарној породици трауматизује дете и умањује његове развојне капацитете, истовремено увећавајући анксиозност, хостилност и ниску самопроцену, што је чини једним од важних фактора вршења насиља у будућности: физички или емотивно злостављана деца у одраслом добу понављају понашање својих родитеља, постајући и сами насилници злостављајући вршњаке или своју децу. Дакле, оно што се преноси са генерације на генерацију насилника јесте научени агресивни бихевиорални образац. Посебно су, према неким схватањима,²⁶ угрожени дечаци из породица са насилним мушким моделом и објектом идентификације. Концепти о *циклусу насиља и вертикалне трансмисије насилничког бихевиоралног обрасца* данас представљају основу за објашњење различитих облика вршњачког или породичног насиља.

Неки аутори проширују значај раног искуства са породичним насиљем и на пасивну изложеност, односно на посматрање насиља између родитеља. Дечаци који су посматрали насиље оца над мајком у великом су ризику да касније и сами постану насилници у својој породици: пасивна изложеност насиљу редукује инхибицију на агресивно испољавање, што за последицу има поменути генерацијску трансмисију насиља.²⁷ Поред тога, пасивна изложеност породичном

24 Б. Симеуновић Патић, *Убиства у Београду*, Београд: Војно-издавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2003.

25 D. J. Owens, M. A. Straus, The social structure of violence in childhood and approval of violence as an adult, *Aggressive Behavior*, 1, 193–211, 1975. K. Walshe-Brennan, Granny bashing. *Nurs Mirror*, 145(25): 32–34, 1977.

26 D. Prothrow-Stith, M. Weissman, *Deadly Consequences*, New York: Harper Collins, 1991.

27 *Ibid.*

насиљу у вези је и са појавом академских и бихевиоралних проблема детета које затим постаје насилно према другој деци, док се ригидна патријархална родна социјализација жена у примарној породици и изложеност насиљу сматрају фактором каснијег дугогодишњег трпљења насиља у браку.²⁸

Личност насилника, на пример, у истраживањима породичног насиља у Србији елаборирана је кроз посредно извештавање самих испитаница о информацијама до којих су оне дошле током заједничког живота са насилницима. Све испитанице²⁹ су изјавиле да су њихови брачни, односно ванбрачни партнери, имали лоше детињство. При томе су као примере наводиле да је насиље оца над мајком, касније и над децом, било свакодневна појава у примарној породици насилника. Као узроке понашања насилника у њиховим породицама испитанице су наводиле васпитање у примарној породици, смрт партнерове мајке, поновну женидбу оца, занемаривање партнера у детињству од стране мајке, личну представу о браку, недостатак економске моћи и адекватног стамбеног простора, при чему су све доводиле у везу изложеност партнера насиљу у детињству са сукобима и насиљем које су партнери, према њиховим каснијим сазнањима испољавали у раној младости, у школи, а касније и према њима.

Посредним истраживањем, у примарним породицама насилника идентификовани су: насилни модел мушко-женских односа и преовлађујући модел физичког кажњавања деце. Ипак, добијени подаци потврђују резултате претходних истраживања који су насиље оца, односно другог мушког члана породице над мајком (или другим женским чланом) у примарној породици означили као значајан фактор социјализације будућих насилника.³⁰ Другим речима, на исти начин на који женска деца уче улогу жртве, мушка деца уче да се понашају агресивно према женама.

С друге стране, иако расположиви подаци из истраживања нису довољни да се изведе закључак о утицају физичког кажњавања деце на касније насилничко понашање мушкараца, могло би се претпоставити да традиционална укореењеност физичког насиља као начи-

28 V. Николић Ристановић, *Од жртве до затворенице – насиље у породици и криминалитет жена*, Београд: Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминологија и социолошка истраживања, 2000; V. Николић Ристановић (ур.), *Породично насиље у Србији*, Београд: Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, 2002.

29 Из истраживања породичног насиља у Србији, Виктимолошко друштво, 2001.

30 R. Gelles, *Intimate violence in Families*, London: Sage, str. 84, 1997.

на дисциплиновања деце (односно, изражавања моћи физички јачег над физички слабијим), у комбинацији са патријархалном културом, такође ствара погодно тло за развој агресивности мушкараца према женским члановима породице, или како истиче Вокерова, злостављане жене ретко потичу из породица у којима је постојало насиље, док насилници, по правилу, потичу из породица у којима је постојало насиље или други вид непоштовања жене и деце. Оно што је заједничко свим насилним мушкарцима јесте да су као деца искусили емоционалну депривацију.³¹

У истраживањима породичног насиља у Србији, одговори о насиљу у примарној породици насилника сведоче у прилог постојању међугенерациске трансмисије насиља, односно повезаности насиља у примарној породици и каснијег насилничког понашања мушкараца. Наиме, око 30% насилника је имало очеве који су били насилни према њиховим мајкама. Такође, скоро идентичан проценат насилника је и сáм био жртва насиља у детињству.

Прикупљени подаци из истраживања о насиљу у примарним породицама испитаница и самих насилника потврђују поставке теорије родних улога, према којој жене уче традиционалне женске улоге, које подразумевају потчињеност мушкарцу и трпљење насиља, док мушкарци уче да контролишу и злостављају жене. Коначно, и једни и други у значајној мери из својих породица носе поруку да је насиље нормалан начин комуницирања у међуљудским односима уопште, а посебно у породичним и мушко-женским релацијама.³²

Подаци до којих су дошла готова сва савремена истраживања насиља у породици, као и спроведена истраживања породичног насиља у Србији, потврђују ставове *генерациске теорије циклуса (међугенерациска трансмисија насиља)*, према којој мушка деца која су била жртве или сведоци насиља, имају јаче изражене предиспозиције да постану насилници у периоду адолесценције или када одрасту,³³ као и да су карактеристике мужа бољи предиктор женске виктимизације од карактеристика саме жене.³⁴ Такође, дечаци који су били сведоци насиља оца над мајком много чешће постају насилни када одрасту

31 Депривација (лат. *privare*, лишити), одузимање, отимање.

32 В. Николић Ристановић, *op. cit.*

33 L. Walker, *The Battered Women Syndrom*, u R. J. Gelles and D. R. Loseke (eds) *Current Controversies on Family Violence*, Sage, London, 1993.

34 A. Browne, *When battered women kill*, New York and London: The Free Press and Collier Macmillan Publishers, 1987.

него дечаци који су били само непосредне жртве родитељског насиља.³⁵ Спроведена истраживања потврђују везу између насиља којем су насилници били изложени, или којем су присуствовали као деца у примарној породици, и насиља које чине у својим породицама, а проценти се крећу до 50–60%.³⁶

Осим тога, за разумевање личности и понашања насилника у породичном насиљу у Србији важна је и чињеница, наметнута традиционалним облицима породичних релација и културолошким концепцијама мушко-женских односа, да и онда када насиље није било део ране социјализације насилних мужева, патријархални облик васпитања чини да они постају агресивни под притиском обавезе да одрже доминацију у односу на друге мушкарце или у браку, која им је наметнута социјализацијом и учењем улоге мушког рода.³⁷

Међутим, чињеница је и да сви мушкарци који су се на било који начин срели са породичним насиљем у детињству, не постају насилници када одрасту, као што ни сви насилници не потичу из насилних породица.³⁸ То показује и податак да је око 20% насилника у оквиру породичног насиља у Србији имало услове одрастања неоптерећене патолошким или криминолошким специфичностима.

2. Страна искуства

У студији коју је спровела Ана Балдри, 2002. године, на узорку од 1.059 ученика италијанских основних и средњих школа, истражен је однос између малтретирања и виктимизације у школи и изложености насиљу родитеља у примарној породици.³⁹ Резултати су показали да је скоро половина свих дечака и девојчица пријавила различите врсте насилништва и виктимизације у претходна три месеца, при чему се показало да дечаци више од девојчица малтретирају друге. Студија је показала да су изложеност физичком насиљу родитеља и директно малтретирање значајно повезани, посебно у случају девојчица: девојке изложене насиљу оца против мајке (као жртве или сведоци), од-

³⁵ *Ibid.*

³⁶ М. Лукић, С. Јовановић, *Друго је породица: насиље у породици – насиље у присуству власти*, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2001.

³⁷ Б. Јовановић, и др., *Карактерологија Срба*, Београд: Научна књига, 1992.

³⁸ А. Browne, *op. cit.*

³⁹ А. С. Baldry, Bullying in schools and exposure to domestic violence, *Child Abuse & Neglect*, 27 (7), 713–732, 2003.

носно, насиљу мајке над оцем, биле су чешће директно малтретиране (жртве вршњака или партнера) него девојке које нису биле изложене насиљу родитеља. Вишеструка регресиона анализа открила је да злостављање и виктимизација могу бити предиктори изложености насиљу међу родитељима, посебно мајке према оцу, али и злостављања деце од стране оца. У закључку студије стоји да је изложеност насиљу у породици повезано са малтретирањем и виктимизацијом у школској средини, али и да насиље у породици изазива штетне ефекте на понашање детета у школи, при чему овакав налаз игра кључну улогу у раном откривању неприлагођености детета у школској средини.

У метаанализи коју су спровели Кицман и сар,⁴⁰ испитани су налази 118 студија о психосоцијалном статусу деце изложене насиљу родитеља. Корелационе студије су показале значајну повезаност између изложености насиљу и проблема деце у школском окружењу. Група компаративних студија је указала да су деца сведоци насиља у породици имала значајно лошије резултате у односу на децу која нису била сведоци насиља или деце из породица у којима је била присутна само вербална агресија. Истовремено се резултати деце сведока насиља у породици нису значајно разликовали од резултата физички злостављане деце (или физички злостављаних сведока). Налази компаративних студија упозорили су на постојање већег степена ризика у категорији предшколске деце.

Волф и сарадници⁴¹ су, такође, анализирајући 41 студију у оквиру метаанализе, учили велики број друштвених, емоционалних, когнитивних и здравствених проблема у функционисању деце изложене насиљу у породици. Четрдесет студија указало је на то да изложеност деце насиљу у породици има директног утицаја на емоционалне проблеме и проблеме у понашању у односу на вршњаке и школско окружење. При томе, узраст или пол нису имали великог утицаја на коначне налазе.

40 K. M. Kitzmann et al., Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2), 339–352, 2003.

41 D. A. Wolfe et al., The Effects of Children's Exposure to Domestic Violence: A Meta-Analysis and Critique, *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6 (3), 171–187, 2003.

Закључак

Презентовани резултати бројних развојних и психолошких студија указали су на постојање два фактора који врше утицај на понашање у периоду адолесценције и одрастања, посебно у школској средини и успостављању партнерских и емотивних релација, при чему се могу развити патолошки облици оптерећени насиљем. То су: интергенерацијско преношење насилничког модела понашања и насиље у породици. Потврда њиховог постојања и утицаја говори у прилог неопходности спровођења лонгитудиналних студија и социјално-психолошких истраживања која треба да укажу на директну или индиректну изложеност деце предшколског и школског узраста насиљу у породици.

У поступку уочавања оних облика понашања деце која потврђују њихову неприлагођеност школској средини и релацијама са вршњацима, значајну улогу имају школски педагози, психолози, разредне старешине који, истовремено, морају бити едуковани и специјализовани за препознавање и објашњење узрока и фактора патолошких облика интерперсоналних односа међу ученицима.

Литература

1. Akers, R. L.; *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*. Belmont, CA: Wadsworth, 1985.
2. Baldry, A. C.; Bullying in schools and exposure to domestic violence, *Child Abuse & Neglect*, 27 (7), 713–732, 2003.
3. Browne, A.; *When battered women kill*. New York and London: The Free Press and Collier Macmillan Publishers, 1987.
4. Dahlberg, L. L., Krug, E. G.; Violence: A Global Public Health Problem. In: Krug, E. G. et al. (eds.) *World Report on Violence and Health*, pp. 1–21, Geneva: World Health Organization, 2002.
5. Fantuzzo, J. W., Fusco, R. A.; Children's direct exposure to types of domestic violence crime: A population-based investigation, *Journal of Family Violence*, 22, 543–552, 2007.
6. Hirschi, T.; *Causes of Delinquency*. Berkeley, CA: University of California Press, 1969.

7. Gadd, D.; Masculinities, Violence and Defended Psychosocial Subjects, *Theoretical Criminology*, 4 (2), 429–49, 2000.
8. Gelles, R.; *Intimate violence in Families*. London: Sage, 1997.
9. Gottfredson, M. R., T. Hirschi, T.; *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1990.
10. Heineke, J. M.; *Economic Models of Criminal Behavior*. New York: North-Holland, 1978.
11. Игњатовић, Ђ.; Појам и етиологија насилничког криминалитета, *Crimen*, II, 2011, (2), 179–211.
12. Б. Јовановић, и др; *Карактерологија Срба*. Београд: Научна књига, 1992.
13. Кешетовић, Ж., Вакрески, О., Спасић, Д.; Media and Violence, *Вису-онс*, 18 јуне 2012, Скопје, стр. 295–308.
14. Kitzmann, K. M.; Gaylord, N. K.; Holt, A. R.; Kenny, E. D; Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2003, 71(2): 339–352.
15. Knutson, J. F., Lawrence, E., Taber, S. M., Bank, L., DeGarmo, D. S.; Assessing children's exposure to intimate partner violence, *Clinical Child and Family Psychology Review*, 2009, 12: 157–173.
16. Лукић, М., Јовановић, С.; *Друго је породица: насиље у породици – насиље у присуству власти*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2001.
17. McDonald, R., Jouriles, E. N., Ramisetty-Mikler, S., Caetano, R., Green, C. E.; Estimating the number of American children living in partner-violent families. *Journal of Family Psychology*, 2006, 20: 137–142.
18. Merton, R. K.; *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 1968.
19. Messerschmidt, J. W.; *Masculinities and Crime, Critique and Reconceptualization of Theory*. Lanham, M. D.; Rowman & Littlefield Publishers, 1993.
20. Owens, D. J., Straus, M. A.; The social structure of violence in childhood and approval of violence as an adult, *Aggressive Behavior*, 1975, 1, 193–211.
21. Prothrow-Stith, D., Weissman, M.; *Deadly Consequences*. New York: Harper Collins, 1991.
22. Rosenberg, M., Butchart, A., Mercy, J. (ed.); Interpersonal Violence: Disease Control Priorities in Developing Countries, In: *World Report on Violence and Health*, pp. 186–291. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2006.

23. Scheler, M.; Negative Feelings and the Destruction of Values: Ressentiment. In: H. J. Bershadly (ed.), *On Feeling, Knowing and Valuing*, pp. 116–143. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1992.
24. Schinkel, W.; The Will to Violence. *Theoretical Criminology*, 2004, 8 (5), 5–31.
25. Senechal de la Roche, R.; Why Is Collective Violence Collective?, *Sociological Theory*, 2001, 19 (2): 126–44.
26. Симеуновић Патић, Б.; *Убиства у Београду*. Београд: Војно-издавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2003.
27. Smith, C. A., Elwyn, L. J., Ireland, T. O., Thornberry, T. P.; The impact of adolescent exposure to intimate partner violence on substance use in early adulthood, *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 2010, 71: 219–230.
28. Спасић, Д., Радовановић, И.; О утицају медијских садржаја на насилничко понашање. У: Ј. Ковачевић, В. Вучинић (ур.) *Сметње и поремећаји: Феноменологија, превенција и третман* (411–424). Београд: ФАСПЕР, 2010.
29. Спасић, Д, Радовановић, И.; Насиље као криминолошки феномен – теоријски оквир, *НВП – Журнал за криминалистику и право*, 2012, XVII, 2: 137–150.
30. Спасић, Д.; Породично насиље у Србији – историјско-културолошка димензија, *Безбедност*, 2012, 2, 205–219.
31. Straus, M. A., Gelles, R. J., Steinmetz, S.; *Behind closed doors: Violence in the American family*. Newbury Park, CA: SAGE, 1980.
32. Sullivan, R. F.; The Economics of Crime: An Introduction to the Literature, *Crime and Delinquency*, 1973, 19(2): 138–49.
33. Sutherland, E. H., Cressey, D. R.; *Criminology*. Philadelphia, PA: J.B. Lippincott, 1978.
34. Walker, L.; The Battered Women Syndrom, In: R. J. Gelles and D. R. Loseke (eds), *Current Controversies on Family Violence*. London: Sage, 1993.
35. Walshe-Brennan K.; Granny bashing, *Nurs Mirror*, 1977, 145 (25), 32–34.
36. Wolfe, D. A., Crooks, C. V., Lee, V., McIntyre-Smith, A., Jaffe, P. G.; The Effects of Children's Exposure to Domestic Violence: A Meta-Analysis and Critique, *Clinical Child and Family Psychology Review*, 2003, 6 (3): 171–187.

CONTRIBUTION TO AN EXPLANATION
OF INTERPERSONAL VIOLENCE
IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Danijela Spasic, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Interpersonal violence among students in the school environment can be explained as the result of various causes and factors. A large number of research studies in the field of developmental and school psychology attempts to identify and explain the primary sources of bullying students. The subject of theoretical discussion in this paper, there were two factors: the intergenerational transmission of violent behavior patterns and domestic violence. Through the presentation of the results of some studies pointed to the importance of conducting research in this area and the necessity of human and technical capacity in the school environment capable of identifying the causes and factors of pathological forms of student conduct.

Keywords: *violence, school environment, causes, violence factors.*

ВИКТИМИЗАЦИЈА КАО РИЗИЧАН ФАКТОР НАСИЛНОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА

Мр Ивана Радовановић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: За креирање програма превенције насилног понашања младих неопходна су систематска проучавања усмерена ка идентификовању карактеристика и расветљавању специфичности ученика који су укључени у насилне интеракције. Другим речима, неопходно је идентификовати који су то фактори (индивидуални и социјални) који представљају ризичне факторе за појаву насиља. Проблем овог рада представљају управо чиниоци чије посредно или непосредно деловање у социјалном подручју, утиче на јављање насиља. Виктимизација ученика у породичној, школској и вршњачкој средини један је од таквих чинилаца. Предмет рада дефинисан је као утврђивање повезаности између виктимизацијских утицаја из оквира породице, школске средине и вршњачких група, с једне, и физичког насиља међу средњошколским ученицима, с друге стране. Истраживање је извршено у четири средње школе у Београду. На узорку од 488 ученика анализирана је повезаност претходне виктимизације ученика у породичној, вршњачкој и школској средини и њиховог насилног понашања.

Кључне речи: *агресија, насиље, виктимизација.*

¹ ivana.radovanovic@kpa.edu.rs

Уводне напомене

Истраживања насиља међу ученицима у школи интензивирани су последњих година, како у свету, тако и код нас. Један од разлога за повећано интересовање је и пораст броја ученика који су у неком периоду свог школовања учествовала у насилним интеракцијама, било у својству насилника, било у својству жртве. Такође, и појавни облици поремећаја понашања код младих школског узраста знатно су се мењали током времена. Последње две деценије 20. века ова понашања добијају све окрутније облике и озбиљније размере. Док су се проблеми у понашању ученика с почетка 20. века огледали у прављењу галаме и нереда током часа и разбацивању уџбеника, крајем века ова понашања попримају много озбиљније видове попут отимања ствари, новца, гардеробе, туча, силовања, злоупотребе дрога и др. Насилно понашање и сукоби, не само међу ученицима, постали су скоро свакодневни, а ученик који није имао искуство са насиљем скоро да је изузетак. Подаци истраживања показују да школе у Србији нису изузетак од општих трендова пораста насиља свих облика и на свим нивоима; да је насиље присутно у већини школа, како у осмогодишњим, тако и у средњим школама, независно од врсте и усмерења; да је осим међусобног насиља ученика, присутно и насиље у које су укључени и одрасли – наставници, родитељи, школско особље; да се најчешће дешава у школским двориштима, ходницима, просторијама за ручавање, тоалетима и у току паузе између часова, пре и после наставе на путу од куће до школе. Више него забрињавајући је и податак да око четири од просечно тридесет ученика једног разреда није доживело насиље од стране других ученика или одраслих, а да је више од трећине ученика изложено систематском насиљу².

Због све учесталијих случајева малтретирања, „рекетирања“, употреба дроге и алкохола, али и озбиљних насилних сукоба са употребом оружја, неминовно је усвајање и спровођење планова и активности усмерених ка подизању нивоа сигурности и безбедности у школама. Такође, насилно понашање негативно утиче на психичко и физичко здравље, као и социјални развој младих. Последице се често испољавају на старијим узрастима у виду негативних исхода у со-

2 Пејовић Милованчевић, М., Поповић Деушић С., Лечић Тошевски Д., Агресија код малолетних делинквената – савремени концепти и терапија, У: *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, ФАСПЕР, 2007, 345–360.

цијално-когнитивном функционисању, делинквенцији, проблемима у менталном здрављу и слично³. Међутим, као нужан предуслов за свеобухватну акцију друштва усмерену ка спречавању и сузбијању поремећаја понашања у школској средини уопште, па и насилног понашања, намеће се потреба за темељним истраживањем и разумевањем настанка и развоја насилног понашања деце. Налази таквих истраживања чине добру основу за пажљиво и циљано планирање програма интервенције, у чију реализацију се морају укључити сами ученици и њихови родитељи, наставници и запослени у школама, али и службе социјалне заштите, полиција, удружења и остали субјекти целе заједнице.

1. Ризични и протективни фактори насилног понашања

У основи развојног модела превенције налази се концепт ризичних и протективних фактора, чија основна претпоставка јесте да вероватноћа јављања неког поремећаја понашања зависи од тих фактора, тачније од интеракција које постоје унутар група фактора или између самих група. Повећање или смањење вероватноће јављања поремећаја зависи од природе самих интеракција, њиховог интензитета, али и од броја ризичних и протективних фактора који учествују у њима. Превентивне активности се, логично, усклађују како са природом интеракција, тако и са бројем једних и других фактора и зависно од тога интензивирају или проширују. Разуме се, ризични фактори су они који делују у правцу повећања вероватноће јављања поремећаја понашања или престопа. Протективни фактори, међутим, нису само они који значе ниски интензитет ризичних, односно други пол континуума ризичних, већ и они који доприносе стварању таквог окружења у коме постоји повољна клима за социјални развој јединке и, разуме се, одсуство чињења престопа или одсуство поремећаја понашања. Многобројна емпиријска истраживања указују да ризични фактори у највећем броју потичу из две области – индивидуалних карактеристика и социјалног окружења. Индивидуални ризични фактори обухватају личне карактеристике појединца, како оне биолошке природе, тако и оне које имају карактер социјално-психолошких осо-

³ Magoč Simoni, A., Povezanost između vršnjačkog nasilja u školi i percepcije roditeljskih odgojnih postupaka, U: *Psihosocijalni aspekti nasilja u suvremenom društvu – izazov obitelji, školi i zajednici*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Osijek, 2012. str. 173–186.

бености – пол, темперамент, карактерне особине, когнитивне и социјалне вештине⁴, док фактори који потичу из социјалног окружења обухватају породичне утицаје и ванпородично окружење, односно утицај школске средине, вршњачких група, локалне заједнице и глобалног друштва.

Када је у питању насилно понашање младих, оно је као и готово сва људска понашања, резултат комплексног садејства многобројних ризичних и протективних фактора. Оно у чему се већина аутора слаже је да, без сумње, важан утицај на понашање младих уопште, па и на насилно понашање, од социјалних, имају пре свега породични фактори и фактори који потичу из вршњачких група. Њихова идентификација, анализа подручја и интензитета деловања, претпоставка су ефикасних планова и стратегија превенције, као и третмана већ испољених поремећаја у понашању.

2. Виктимизација у породици као ризичан фактор

Породични фактори и њихов утицај на развој личности и образаца понашања код деце и младих, чест су предмет различитих истраживања. Многа од тих истраживања доказују да породични фактори у појединим случајевима насилног понашања могу имати велики значај. Међу њима, као утицаји од највеће важности најчешће се помињу функционисање породице и начини решавања конфликта, стилови родитељства и однос према детету, као и строго дисциплиновање, кажњавање и злостављање детета. Подаци истраживања говоре да агресивна деца често долазе из породица у којима су била сведок агресивног понашања родитеља⁵. Присуствовање сценама партнерског насиља, сведочење о насилном понашању према неком другом члану породице, према осталој деци, телесно кажњавање и строго дисциплиновање ризични су фактори за појаву агресивности код деце. Сличне резултате добили су и многи други аутори који потврђују да постоји повезаност злостављања (физичког, сексуалног), строгог дисциплинског кажњавања физичким казнама у раном детињству са делинквентним понашањем у каснијем адолесцентном и одраслом

4 Жунић Павловић, В., Поповић Ђитић, Б., Фактори ризика у настајању поремећаја понашања. *Београдска дефектолошка школа*, 12 (1), 2006, стр. 171–193.

5 Hodges, V. E., Card N. A., Isaacs J., Learning of Aggression in the Home and the Peer Group, *International Handbook of Violence Research*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2003, pp. 495–511.

добу^{6,7,8,9}. Резултати показују да је међу малолетним делинквентима проценат деце која су имала искуство злостављања знатно виши у односу на општу популацију, као и да је тај проценат у извесној мери завистан од врсте и интензитета злостављања. Иако насилно понашање није једина последица злостављања и строгог физичког кажњавања, нити је искључиво последица оваквог односа, емпиријски подаци доказују да је веза између ова два феномена чврста и стабилна. „Делинквенти, нарочито насилни делинквенти, а посебно делинквенти злостављачи су и сами били жртве злостављања у раном детињству или адолесценцији“¹⁰. Осим тога, нека истраживања указују и на чињеницу да деца која су изложена злостављању у детињству, нису само склона да постану учиниоци насилног понашања, већ да чешће постају и поновне жртве злостављања¹¹.

Теза о међугенерациској породичној трансмисији насиља по којој су деца жртве насиља, изложена већем ризику усвајања насилних образаца понашања у породици и повећаном ризику да и сама постану насилници у адолесцентном и одраслом добу, често је проверавана у емпиријским истраживањима. Иако међу тим истраживањима има и оних која ту везу нису потврдила, као и оних која трпе озбиљне критике, пре свега методолошке природе, у литератури се ова теза у највећој мери сматра провереном и потврђеном. Тако је у истраживању које је у склопу пројекта Института за ментално здравље извршено у Нишу у периоду од 2006. до 2008. године на узорку од 142 испитаника-родитеља, старости од 25–65 година, потврдило да су особе које су биле злостављане у детињству по 2–3 пута више биле под ризиком да злостављају своју децу, него особе које нису биле злостављане¹².

Једна од најзначајнијих студија из ове области је лонгитудинална студија коју је спровела Видомова (Widom). У оквиру ове студије

6 Milner, J. S., Robertson, K. R., Rogers D. L., Childhood history of abuse and adult child abuse potential. *Journal of Family Violence* 5 (1), 1990, pp. 15–34.

7 Coxe, R. Holmes, W., A study of the cycle of abuse among child molesters. *Journal of Child Sexual Abuse*, 10 (4), 2001, pp. 111–118.

8 Pećnik, N., *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2006.

9 Стакић, Ђ., Има нека т(р)ајна веза: Злостављање и занемаривање деце и малолетничка делинквенција, У: *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, ФАСПЕР, 2007, стр. 187–206.

10 Ibid., str. 189.

11 Browne, A., Finkelhor, D., Impact of child sexual abuse: a review of the research. *Psychological Bulletin* 99 (1), 1986, pp. 66–77.

12 Митковић, М., *Злостављање у детињству и адолесценцији као фактор ризика за повећану склоност одрасле особе ка злостављању деце*. Управа за родну равноправност. Министарство рада и социјалне политике, 2011.

током приближно 25 година праћено је 1.575 деце (908 која су била злостављана и занемаривана у детињству и 667 деце која су чинила контролну групу). Резултати показују да особе које су имале искуство злостављања и занемаривања у детињству, у 27% случајева су биле хапшене на адолесцентном узрасту (код контролне групе тај проценат је нешто мањи и износи 17%), у 42% случајева су хапшене касније, као одрасле особе (контролна група – 33%), док су за насилна дела хапшена у 18% случајева (контролна група 14%). Истраживање је такође показало да злостављана и занемаривана деца почињу да врше кривична дела на ранијим узрастима у односу на контролну групу, да чине скоро дупло више престапа (17% деце која имају искуство виктимизације било је хапшено пет и више пута, наспрам 9% у контролној групи) и да чешће постају рецидивисти и хронични преступници¹³. Такође, резултати показују да скоро половина деце која су имала искуство виктимизације (49%) бива хапшено на каснијим узрастима (у адолесцентном или одраслом добу), док тај број износи и до две трећине када су у питању млађе мушке особе, припадници црне расе.

Смит и Торнбери (Smith & Thornberry) указују да деца која су изложена злостављању на узрастима млађим од 12 година, без обзира да ли се то злостављање касније и наставило, имају значајно већу вероватноћу да буду ухапшени за делинквентна понашања, али и у значајно већој мери самоисказом пријављују више кривичних дела, нарочито озбиљних и тешких насилних дела, него деца која нису имала искуство виктимизације на узрастима млађим од 12 година. Лонгитудинална Рочестер студија¹⁴ која је спроведена у Њујорку крајем осамдесетих година, на узорку од 729 дечака и 271 девојчице узраста од 13–14 година старости, пратила је испитанике прве четири година једном у шест месеци, затим од узраста 20–22 године једном годишње и након тога на узрасту од 28–30 година. Испитаници су били подељени у четири групе – они који нису имали искуство виктимизације, они који су имали такво искуство само у раном детињству, трећу групу су чинили испитаници који су били виктимизовани само на адолесцентном узрасту и четврту групу чинили су испитаници који су континуирано били изложени злостављању. Из овог узорка на узрасту 28–30 година старости, 21% испитаника који није имао искуство злостављања и 23,5% испитаника који су били изложени злостављању

13 Widom, C. S., Maxfield M. G., An Update on the "Cycle of Violence", U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, Washington, DC., 2001.

14 The Rochester Youth Development Study

само у раном детињству, имало је кривични досије. Ови проценти се за групу испитаника који су били изложени злостављању на адолесцентном узрасту и они који су континуирано били злостављани крећу се нешто изнад 50%¹⁵.

Посебно важан феномен, који по многим ауторима игра значајну улогу у процесу социјализације, а припада подручју породице су тзв. стилови васпитања од стране родитеља. Важност тих стилова огледа се у њиховом утицају на когнитивни развој, али и на снажном утицају на понашање. У литератури се сматра да се укупни поступци родитеља према деци могу „уклопити“ у четири начина, тј. стила васпитања¹⁶. Један од њих је тзв. ауторитарни стил. Ауторитарни родитељи су хладни, строги, ригидни, њихови поступци према деци су веома захтевни, али се о тим захтевима не прича са децом, они се не објашњавају и морају се безпоговорно извршавати. У супротном, следи строга казна, неретко и физичка. Осим тога, физички кажњавана деца често показују мање емпатије и социјалне осетљивости и склонија су агресивном понашању. Она у оквиру породице уче како је насилно понашање сасвим легитиман и прикладан начин решавања сукоба, па тај образац преносе у своје односе с вршњацима. Као један од значајних фактора насилног понашања деце сматра се и однос родитеља према већ испољеном насилном понашању. „Најмање агресивну дјецу ће имати родитељи који не прихватају агресивно понашање дјеце, али их не кажњавају. Насупрот томе, родитељи који дозвољавају агресивно понашање и кажњавају дјецу, имаће најагресивнију дјецу“¹⁷. Многа истраживања спроведена широм света^{18,19,20,21,22} указују

15 наведено према Thornberry, T. P., Huizinga, D., Loeber, R., Causes and Correlates: Findings and Implications. *Juvenile Justice*, Vol. IX No. 1, 2004, pp. 3–19.

16 Baumrind, D., The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, (1), 1991, pp. 56–95.

17 Magoč Simoni, A. Povezanost između vršnjačkog nasilja u školi i percepcije roditeljskih odgojnih postupaka, U: *Psihosocijalni aspekti nasilja u suvremenom društvu – izazov obitelji, školi i zajednici*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Osijek, 2012, str. 181.

18 Pečnik, N., Teorijski pristupi objašnjenju zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Dijete i društvo*, 3(1–2), 2001, str. 33–57.

19 Pečnik, N., *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap. 2006.

20 Magdol, L., et al., Developmental antecedents of partner abuse: A prospective-longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(3), 1998, pp. 375–389.

21 Baldry, A. C., Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27, 2003, pp. 713–732.

22 Orue, I., et al., Monkey See, Monkey Do, Monkey Hurt: Longitudinal Effects of Exposure to Violence on Children's Aggressive Behavior. *Social Psychological and Personality Science* 2(4), 2001, pp. 432–437.

да физичко кажњавање од стране родитеља, као и ауторитарни стил васпитања и представљају снажне предикторе насилног понашања младих на адолесцентном узрасту.

3. Виктимизација у вршњачкој групи као ризичан фактор

Одрастањем деце породични утицаји лагано слабе и примат преузимају средински, пре свега утицаји вршњачких група. Ови утицаји нарочито добијају на значају у периоду адолесценције. Искуство жртве насиља које дете може имати у вршњачкој групи, изолација и одбацивање од групе вршњака могу бити значајан ризични фактор за развој насилног понашања. Виктимизована, изолована и одбачена деца услед осећања неадекватности, непожељности, безвредности могу прибећи насилном понашању. У таквим ситуацијама насилно понашање, као последица одбацивања, може послужити као начин да се задобије пажња, покушај да се поврати своје место у „екипи“ или као освета онима који су га „неоправдано“ искључили. Ово одбацивање од стране групе, може бити последица претходног насилног и агресивног понашања саме жртве. Тако се ствара зачарани круг у коме агресивни и насилни појединци, бивају одбачени од стране вршњака, што води дубљој изолацији. Један од неадекватних начина на који покушавају да превазиђу непријатна осећања као последицу одбацивања, може бити и поновно насилно понашање. На постојање једног броја ученика који на доживљено насиље реагују такође агресивним понашањем и који припадају овој групи тзв. „агресивних или провокативних жртава“ први је у свом истраживању указао Олвеус (Olweus), а налази других аутора то и потврђују^{23,24,25,26}.

Истраживања о распрострањености школског насиља, дају различите процене броја ученика који су у школско насиље укључени у свој-

23 Olweus, D., *Bullying at School – What we know and what we can do?*, Oxford, Blackwell Publishers, 1993.

24 Veenstra R, et al., The complex relation between bullying, victimization, acceptance, and rejection: giving special attention to status, affection, and sex differences. In: *Child Development*, Volume 81, Issue 2, 2010, pp. 480–486.

25 Puhovski, S., Profaca, B., Luca Mrđen J., Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi, U: *Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja*, 3 (83), 2006, str. 575–590.

26 Попадић, Д., *Насиље у школама*. Институт за психологију, Београд и УНИЦЕФ, Србија, 2009.

ству и насилника и жртве. Према подацима из Олвеусове студије око 15% ученика укључено је у насилне интеракције. Од тог броја 1,6% је истовремено у својству и насилника и жртве. Неки аутори наводе да се тај број креће отприлике око једне трећине укупног броја ученика укључених у насиље. Истраживање које је о вршњачком насиљу 2003. године спроведено у неколико градова у Хрватској на узорку ученика од четвртог до осмог разреда, показало је да је у насиље у школи скоро свакодневно укључено око 27% ученика и да од 16% ученика који се насилно понашају према другом ученику, 8% је истовремено и жртва насиља²⁷. На знатно већи број ученика који су истовремено и насилници и жртве насиља, указују истраживања у Аустрији, која наводе да се тај број креће од 8, па скоро до 25%²⁸.

Једно од новијих истраживања у нашем окружењу спроведено је 2012. године у Бања Луци²⁹. Узорак у истраживању чинила су 562 ученика седмих и осмих разреда из 12 основних школа и циљ истраживања је био да се утврди колико су ученици и запослени у школама информисани о насиљу, који су облици насиља заступљени, као и који су начини реаговања у ситуацијама насиља. Највише испитаника, 37,7% је изјавило да у ситуацијама када је неко насилан према њима узвраћају на исти начин, од тога скоро 36% женског и 64% мушког пола. Тестирањем статистичке значајности тих разлика утврђено је да испитаници мушког пола много чешће на насиље одговарају насиљем и да је та разлика значајна на нивоу $p = 0,000$.

У истраживању које је спроведено у Србији у оквиру програма за борбу против насиља, који је 2005. године покренуо УНИЦЕФ, истраживачи су утврдили да је око 4% ученика укључено у насиље у школи истовремено и као жртва и као насилник. У оквиру истраживања, испитиване су и реакције деце на насилно понашање у школи. На питање *Шта ти радиш када је други ученика или ученица насилан према теби?* више од половине ученика одговорило је да узвраћа истом мером са или без помоћи другова (око 60%)³⁰.

27 <http://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/nasilje-medu-djecom-3/> pristupljeno sept. 2014.
28 према Попадић, Д., Плут, Д., Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост, *Психологија*, Вол. 40 (2), 2007, стр. 309–328.

29 Grbić-Pavlović, N., Pavlović, G., Vršnjačko nasilje iz ugla učenika osnovnih škola na području banjalučke regije – Analiza empirijskog istraživanja, U: *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*. Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, 2013, str. 447–463.

30 Плут, Д. Попадић, Д., Реаговање деце и одраслих на школско насиље. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 39, бр. 2, 2007, стр. 347–366.

Према резултатима истраживања која су испитивала карактеристике ученика који у насиљу школи учествују у двојакој улози – и као жртва и као насилник, ученици који припадају овој групи најчешће се описују као немирни, иритантни, анксиозни, неприхваћени од стране вршњака, са тешкоћама у одржавању концентрације, хиперактивни и са слабом контролом импулсивног понашања. Резултати такође указују да број провокативних жртава расте са узрастом и да је на старијим школским узрастима знатно већи од броја пасивних жртава, док је на нижим узрастима овај број приближно исти. Осим тога, као статистички значајне истичу се и разлике у полу – као провокативне жртве знатно чешће се појављују дечаки³¹.

4. Проблем и предмет истраживања

Претходни редови могу послужити као добра илустрација изузетне комплексности проблема насиља младих уопште. За креирање програма превенције и третман тако комплексног проблема неопходна су његова систематска проучавања усмерена ка идентификовању карактеристика и расветљавању специфичности ученика који су укључени у насилне интеракције. Таква свеобухватна и ваљано научно заснована истраживања представљају битан предуслов за разумевање процеса настанка и развоја насилног понашања ученика, као и за осмишљавање програма за његово спречавање. Другим речима, неопходно је идентификовати који су то фактори (индивидуални и социјални) који представљају ризичне факторе за појаву насиља. Проблем овог рада представљају управо ти чиниоци чије посредно или непосредно деловање у социјалном подручју, утиче на јављање насиља. Према многим, већ наведеним истраживањима и ауторима, виктимизација ученика у породичној, школској и вршњачкој средини јесте један од таквих чинилаца. На основу свега тога може се рећи да је предмет овог рада дефинисан као утврђивање повезаности између виктимизацијских утицаја из оквира породице, школске средине и вршњачких група, с једне, и физичког насиља међу средњошколским ученицима, с друге стране.

31 Puhovski, S., Profaca, B., Luca Mrđen J., Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi, U: *Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja*, 3 (83), 2006, str. 575–590.

5. Методолошка решења

5.1. Зависне варијабле

Физичко насиље представљало је зависну варијаблу у истраживању и за потребе овог истраживања било је дефинисано као недозвољено, планирано или имуплсивно наношење штете једном или већем броју ученика од стране другог или других ученика путем ударања и телесног малтретирања. Индикатори за његово испитивање били су: 1) туче у школи, 2) туче ван школе, 3) ударање, шамарање, шутирање другог ученика у школи, 4) ударање, шамарање, шутирање другог ученика ван школе, 5) туче у школи ради одбране друга, 6) туче ван школе ради одбране друга и 7) започињање туче. Све зависне варијабле су интервалног нивоа мерења и скалиране су Ликертовим приступом. Ниски скор (1) значио је одсуство насиља, а високи скор учешће у насиљу више од три пута.

Ових седам фактора подвргнути су факторској анализи. Добијена је прва главна компонента дефинисана од тих индикатора, која апсорбује највећи број информација појединачних индикатора насиља и која може послужити и за избор оних појединачних варијабли које је дефинишу. Та изабрана варијабла (индикатор насиља) је *учествовање у тучама у школи*. Њена корелација са првом главном компонентом индикатора насиља је 0,755, што говори о завидној валидности, а коефицијент учешћа у објашњеном делу компоненте, 0,571, што је доказ и њене задовољавајуће поузданости.

5.2. Независне варијабле

Независне варијабле, њих девет које описују виктимизацију ученика, изабране су из подручја породичне и школске средине и вршњачких утицаја. То су: 1) односи у породици између одраслих чланова у време детињства испитаника; 2) однос у породици према испитанику у време детињства; 3) физичко кажњавање испитаника од стране чланова породице; 4) изложеност ученика социјалном насиљу у школској средини; 5) изложеност психичком насиљу у школи – вређање, називање погрдним именима; 6) изложеност физичком насиљу у школи; 7) изложеност физичком насиљу ван школе; 8) изложеност психичком насиљу 2 – претње физичким нападом у школи; 9) изложеност психичком на-

сиљу 3 – претње физичким нападом ван школе. Поред њих коришћене су и две социодемографске варијабле (пол и узраст) за опис узорка.

Осим варијабле *пол* и *узраст* (пол је категоријална, а узраст нумеричка) све остале варијабле су интервалног карактера, с том разликом што је варијабла *физичко кажњавање ученика у породици* скалирана од 1 до 3, док су остале интервалне варијабле скалиране од 1 до 5.

5.3. Узорак испитаника

Истраживање је извршено на узорку од 488 ученика средњих школа у Београду, три техничке струке и једна гимназија. Избор школа извршен је на основу спремности школског руководства за сарадњу, док је избор ученика у оквиру самих школа био случајан, јер су одељења бирана случајним поступком.

Структура узорка ученика по полу и старости је следећа:

Табела 1. Структура узорка по полу

Пол испитаних ученика	Број	%
Мушки	331	67,8
Женски	157	32,2
Укупно	488	100

Табела 2. Структура узорка по узрасту

Узраст испитаних ученика	Број	%
15 година	1	0,2
16 година	51	10,5
17 година	146	30,1
18 година	184	37,9
19 година	94	19,4
20 година	8	1,6
21 година	1	0,2
Укупно	485	100

5.4. Инструменти и начин прикупљања података

Подаци за зависне и независне варијабле прикупљени су помоћу *Упитника о понашању ученика*, посебно конструисаног за сврху овог истраживања. Упитник је био анониман. Подаци су прикупљани класичним групним анкетирањем, при чему је група била идентична са разредом, тј. одељењем у конкретној школи. Анкетирање је у просеку трајало око 30 минута. Питања у упитнику била су са предложеним одговорима скалираним од 1 до 5 за све интервалне варијабле (осим „физичког кажњавања ученика у породици“ која је скалирана од 1 до 3). Већи скор на интервалним варијаблама, означавао је и већи степен социјално непожељних понашања или стања.

5.5. Обрада и анализа података

За анализу учесталости насиља коришћени су класични поступци дескриптивне статистике: фреквенције и релативни односи, а значајност односа насиља са варијаблама које описују виктимизацију ученика тестирана је χ^2 и C коефицијентом контингенције.

6. Резултати и дискусија

Подручје породице репрезентовано је са варијаблама: 1) односи у породици између одраслих чланова у време детињства испитаника; 2) односи одраслих чланова породице према испитанику у време његовог детињства; 3) физичко кажњавање испитаника од стране чланова породице. Како број независних варијабли које потичу из подручја породице, није велики, резултати ће бити представљени у једној, заједничкој табели са варијаблама из области школских и вршњачких утицаја.³²

³² C обзиром на неке теоријске претпоставке и истраживачке резултате који су поменути у уводним деловима рада, а који указују на значај стилова васпитања, пре свега ауторитарног стила, за развој насилног понашања, чини се да је у узорак независних варијабли требало уврстити и варијабле ове природе. Међутим, како је ово истраживање интегрални део једног ширег истраживања, нисмо могли користити већи број варијабли и морали смо вршити њихову селекцију.

Табела 3. Повезаност између физичког насиља и виктимизације ученика

Виктимизација ученика/ физичко насиље	С коеф.	Ниво знач.
Односи у породици између одраслих чланова у време детињства испитаника	0,172	0,55
Односи у породици према испитанику у време детињства	0,180	0,454
Физичко кажњавање испитаника од стране чланова породице	0,208	0,006
Изложеност ученика социјалном насиљу	0,344	0
Изложеност психолошком насиљу – вређање, називање погрдним именима и др.	0,342	0
Изложеност физичком насиљу у школи	0,565	0
Изложеност физичком насиљу ван школе	0,524	0
Изложеност психолошком насиљу 2 – претње физичким нападом у школи	0,541	0
Изложеност психолошком насиљу 3 – претње физичким нападом у школи	0,482	0

На основу података из табеле, очигледно је да разлика између насилних и ненасилних ученика постоји само када је у питању једна од три карактеристике из подручја породице. Када су у питању варијабле *односи у породици између одраслих чланова у време детињства испитаника* и *односи у породици према испитанику у време детињства*, не постоји разлика између ученика који се понашају и не понашају насилно. Разлика између ученика који се понашају насилно и оних које то не чине, постоји само када је у питању варијабла *физичко кажњавање испитаника од стране чланова породице*. У табели 4 наведени су подаци који илуструју те разлике и указују на већи степен физичког насиља код оних ученика који су били изложени физичком кажњавању од неких чланова своје породице и то у правцу већег обима насиља у случају чешћег физичког кажњавања.

Табела 4. Учешће у тучама у школи и физичко кажњавање од стране чланова породице

Кажњавање испитаника	Учествовање у тучи у школи											
	Није било туча		Јесте једном		Јесте два пута		Јесте три пута		Јесте више пута		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Није кажњаван	127	55,7	35	44,3	19	43,2	6	24	39	37,9	226	47,2
Јесте кажњаван	95	41,7	42	53,2	25	56,8	19	76	58	56,3	239	49,9
Кажњаван врло често	6	2,6	2	2,5	0	0	0	0	6	5,8	14	2,9
Укупно	228	100	79	100	44	100	25	100	103	100	479	100
Статистички параметри: $\chi^2 = 21,581$; $df = 8$; $p = 0,006$; $C = 0,208$												

Наведени подаци у складу су са резултатима истраживања многих других аутора и показују да међу ученицима који нису били жртве физичког кажњавања, број оних који се насилно понашају, постепено опада од 44,3% до 37,9%, док међу оним ученицима који су били физички кажњавани расте број оних који су се физички насилно понашали: од 41,7% до 56,3%. Ова правилност практично значи да ће ученици чешће испољавати физички насилна понашања што је чешће њихово физичко кажњавање од стране чланова породице.

Као што је у одељку о методолошким решењима већ речено, однос између зависне варијабле у овом раду – физичког насиља ученика и виктимизацијских утицаја из подручја школске и вршњачке средине, провераван је на основу шест променљивих. У наведеној табели 3, налазе се и корелације тих променљивих са физичким насиљем ученика. Висина C коефицијената јасно упућује на закључак да постоји већи степен насиља код ученика који су били жртве социјалног, психолошког или физичког насиља како у школи, тако и ван ње. Та тенденција повезаности лепо се може видети из табела које следе.

Табела 5. Повезаност физичког насиља ученика и њиховог статуса жртве психолошког насиља – ругање, вређање

Жртва психолошког насиља	Физичко насиље											
	Није било насиља		Јесте једном		Јесте два пута		Јесте три пута		Јесте више пута		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Није било ругања...	125	55,1	22	27,8	14	31,8	11	44	35	34	207	43,3
Јесте једном	41	18,1	28	35,4	8	18,2	3	12	10	9,7	90	18,8
Јесте два пута	12	5,3	8	10,1	7	15,9	1	4	6	5,8	34	7,1
Јесте три пута	6	2,6	2	2,5	3	6,8	3	12	7	6,8	21	4,4
Јесте више пута	43	18,9	19	24,1	12	27,3	7	28	45	43,7	126	26,4
Укупно	227	100	79	100	44	100	25	100	103	100	478	100

Статистички параметри: $\chi^2 = 63,405$; $df=16$; $p = 0,000$; $C = 0,342$

Табела 6. Повезаност физичког насиља ученика и њиховог статуса жртве такође физичког насиља – шамарање, ударање, шутирање

Жртва физичког насиља	Физичко насиље ученика											
	Није било насиља		Јесте једном		Јесте два пута		Јесте три пута		Јесте више пута		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Није био жртва	183	80,3	30	38,5	20	45,5	6	24	26	25,5	265	55,6
Јесте једном	22	9,6	34	43,6	11	25	9	36	13	12,7	89	18,7
Јесте два пута	6	2,6	8	10,3	5	11,4	2	8	4	3,9	25	5,2
Јесте три пута	6	2,6	3	3,8	1	2,3	3	12	3	2,9	16	3,4
Јесте више пута	11	4,8	3	3,8	7	15,9	5	20	56	54,9	82	17,2
Укупно	228	100	78	100	44	100	25	100	102	100	477	100

Статистички параметри: $\chi^2 = 223,476$; $df = 16$; $p = 0,000$; $C = 0,565$

Наведеним табелама нису потребни посебни коментари. У њима се лако може видети, дуж целог континуума физичког насиља, савршено јасна тенденција раста процента оних ученика који су се насилно понашали, а који су истовремено, пре или после тога више пута били жртве вређања, ругања и слично (од 24,1% до 43,7%), као и јасна тенденција повећања процента ученика који су се насилно понашали, а који су жртве истог таквог насиља (од 4,8% до 54,9%).

Претходно приказани подаци постају очигледнији и јаснији ако се представе у две дихотомне табеле, по једна за сваки облик виктимизације.

Табела 7. Физичко насиље ученика и њихова виктимизираност такође физичким насиљем

Жртва физичког насиља	Физичко насиље самог ученика				Σ
	Није било физичког насиља самог ученика		Ученик се насилно понашао		
	N	%	N	%	
Није жртва насиља	183	69,9	82	31	100 265 55,5
Јесте жртва насиља	45	21,3	167	78,7	100 212 45,5
Укупно	228		249		100 477

Табела 8. Физичко насиље ученика и њихова психолошка виктимизација

Психолошка виктимизација: ругање, вређање, погрдна имена	Физичко насиље самог ученика				Σ
	Није било физичког насиља самог ученика		Ученик се насилно понашао		
	N	%	N	%	
Није било психолошке виктимизације	125	60,4	82	39,6	100 207 43,3
Било је психолошке виктимизације	102	37,6	169	62,4	100 271 56,7
Укупно	227		251		100 478

И овако представљени подаци потврђују да је заиста врло велики број ученика који су се физички насилно понашали, али су били и жртве психолошког или физичког насиља. У овим табелама, које показују однос физичког насиља ученика са њиховим статусом жртве психолошког и физичког насиља може се видети да се од укупног броја ученика који су били жртве психолошког насиља (271) чак 62,4% насилно понашало, а од укупног броја њих који су били жртве физичког насиља (212) чак 78,7% се понашало такође насилно.

Закључак

Након сагледавања представљених резултата питање које се свакако може поставити у њиховој интерпретацији је која врста понашања претходи, а која долази као последица тог претходног понашања. У конкретном случају то питање се своди на једноставну дилему да ли ученик прво бива жртва насиља, па се онда и сам насилно понаша или је његов положај жртве последица његовог претходног насилног понашања. У подацима којима располажемо немамо јасан одговор на то. Ми заступамо тезу да је насилно понашање ученика у највећој мери резултат његове претходне виктимизације, што је у складу и са резултатима других аутора који су се бавили овим проблемом и који указују на тај смер повезаности. Схватимо, међутим, да то не мора бити тако и да у оптицају може бити и супротна теза и верујемо да се статус жртве и статус насилника међусобно могу и преплитати.

Ако занемаримо ову дилему шта чему претходи, виктимизација физичком насиљу или је смер обрнут, добијени резултати јасно показују већи степен физичког насиља код ученика који су изложени било социјалном, психолошком или физичком насиљу. На основу добијених резултата можемо са сигурношћу констатовати да између ових феномена постоји значајна повезаност, чије утврђивање је и било задатак истраживања и ми смо то и урадили.

Литература

1. Пејовић Милованчевић, М., Поповић Деушић С., Лечић Тошевски Д.; Агресија код малолетних делинквената – савремени концепти и терапија, У: *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, ФАСПЕР, 2007.

2. Magoč Simoni, A.; Povezanost između vršnjačkog nasilja u školi i percepcije roditeljskih odgojnih postupaka, U: *Psihosocijalni aspekti nasilja u suvremenom društvu – izazov obitelji, školi i zajednici*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Osijek, 2012.
3. Жунић Павловић, В., Поповић Ћитић, Б.; Фактори ризика у настајању поремећаја понашања. *Београдска дефектолошка школа*, 12 (1), 2006.
4. Hodges, V. E., Card N. A., Isaacs J.; Learning of Aggression in the Home and the Peer Group, *International Handbook of Violence Research*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2003.
5. Milner, J. S., Robertson, K. R., Rogers D. L.; Childhood history of abuse and adult child abuse potential. In: *Journal of Family Violence* 5 (1), 1990.
6. Coxe, R. Holmes, W.; A study of the cycle of abuse among child molesters. In: *Journal of Child Sexual Abuse*; 10 (4), 2001.
7. Pećnik, N.; *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap. 2006.
8. Стакић, Ђ.; Има нека т(р)ајна веза: Злостављање и занемаривање деце и малолетничка делинквенција, У: *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, ФАСПЕР, 2007.
9. Browne, A., Finkelhor, D. Impact of child sexual abuse: a review of the research, *Psychological Bulletin* 99 (1), 1986.
10. Митковић, М.; *Злостављање у детињству и адолесценцији као фактор ризика за повећану склоност одрасле особе ка злостављању деце*. Управа за родну равноправност. Министарство рада и социјалне политике, 2011.
11. Widom, C. S., Maxfield M. G.; An Update on the “Cycle of Violence”, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, Washington, DC., 2001.
12. Thornberry, T. P., Huizinga, D., Loeber, R.; Causes and Correlates: Findings and Implications, *Juvenile Justice*, Vol. IX No.1, 2004.
13. Baumrind, D.; The influence of parenting style on adolescent competence and substance use., *Journal of Early Adolescence*, 11, (1), 1991.
14. Pećnik, N.; Teorijski pristupi objašnjenju zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Dijete i društvo*, 3(1–2), 2001.

15. Magdol, L., Moffit, T. E., Caspi, A., Silva, P. A.; Developmental antecedents of partner abuse: A prospective-longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(3), 1998.
16. Baldry, A. C.; Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27, 2003.
17. Orue, I., Bushman, B. J., Calvete, E., Thomaes, S., Orobio de Castro, B., Hutteman, R.; Monkey See, Monkey Do, Monkey Hurt: Longitudinal Effects of Exposure to Violence on Children's Aggressive Behavior. *Social Psychological and Personality Science* 2(4), 2001.
18. Olweus, D.; *Bullying at School – What we know and what we can do?*, Oxford, Blackwell Publishers, 1993.
19. Veenstra R, Lindenberg S, Munniksma A, Dijkstra JK; The complex relation between bullying, victimization, acceptance, and rejection: giving special attention to status, affection, and sex differences. *Child Development*, Volume 81, Issue 2, 2010.
20. Profaca, B., Puhovski, S., Luca Mrđen, J.; Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom. *Društvena istraživanja*, 15(3), 2006.
21. Попадић, Д.; *Насиље у школама*. Институт за психологију, Београд и УНИЦЕФ, Србија, 2009.
22. Попадић, Д., Плут, Д.; Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост. *Психологија*, Вол. 40 (2), 2007.
23. Grbić-Pavlović, N., Pavlović, G.; Vršnjačko nasilje iz ugla učenika osnovnih škola na području banjalučke regije – Analiza empirijskog istraživanja, U: *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*. Visoka škola unutrašnjih poslova Vanja Luka, 2013.
24. Плут, Д. Попадић, Д.; Реаговање деце и одраслих на школско насиље. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 39, бр. 2, 2007.
25. Puhovski, S., Profaca, B., Luca Mrđen J.; Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja*, 3 (83), 2006.
26. <http://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/nasilje-medu-djecom-3/> pristupljeno sept. 2014.

VICTIMIZATION AS A RISK FACTOR OF VIOLENT STUDENTS BEHAVIOR

Ivana Radovanovic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: To create a program for the prevention of violent behavior among young people, we need systematic studies aimed at identifying the characteristics and clarifying specifics of students involved in violent interactions. In other words, it is necessary to identify the factors (individual and social) that are risk factors for the occurrence of violence. The problem of this study are the factors that affect the occurrence of violence through their direct or indirect action in the social field. Victimization of students in the family, school and peer environment is one of those factors. The subject of this paper is to establish correlation between factors of victimization, within family, school environment and peer groups on one side, and physical violence among high school students, on the other hand. The study was carried out in four high schools in Belgrade. In a sample of 488 students, analyzed is correlation between previous victimization of students in the family, peer and school environment, and their violent behavior.

Keywords: *aggression, violence, victimization.*

ПОРОДИЧНО НАСИЉЕ У СРБИЈИ

Драгана Анђелковић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Није тачно речено да је сваки човек ковач своје среће; тачно је, напротив, да је човек увек сам ковач своје несреће... Ако су среће случајне, несреће нису случајне. За сваку нашу несрећу крива је или наша лакоумност, или наша гордељивост, или наша глупост, или наш порок. Зато човек кроз цео живот чини себи самом више зла, него добра. Што успемо својом памећу, покваримо нашом ћуди; али што успемо нашом добротом, упропастимо нашим пороцима; и, најзад, што постигнемо својом мудрошћу, изгубимо нашим темпераментом.

(Јован Дучић)

Сажетак: У раду се, кроз кратак преглед досадашњих емпиријских сазнања о породичном насиљу, указује на његове основне карактеристике у погледу жртве, учиниоца, структуре и распрострањености. У породичним оквирима на просторима Србије најзаступљенији облик насиља је психичко насиље, које је скоро свака друга жена доживела у дужем или краћем периоду. Једна од специфичности породичног насиља јесте и потврђено постојање корелације између различитих облика насиља. Истраживања су показала да се психичко насиље комбинује са свим другим облицима насиља, а посебно са претњама, физичким насиљем, употребом оружја и сексуалним насиљем. Најчешћи насилници су муж или партнер. Потврђено је постојање повезаности између насиља међу родитељима у

¹ draganakrag@yahoo.com

примарној породици и насиља међу брачним партнерима, односно насилници често долазе из породица у којима су били сведоци насиља међу родитељима, најчешће оца над мајком. Насилно понашање драматично утиче на ментално и физичко здравље жена, па тиме и на добробит породице у целини. Осећај безизлазности након вишегодишњег циклуса насиља резултира и убиством партнера, најчешће на спавању, када су жртве немоћније и не очекују напад. У највећем броју случајева (86%) породице учинилаца су породице са децом. Несклад између родитеља, размирице и конфликти доводе до конфликта и у самом детету, с обзиром да деца по правилу воле оба родитеља и идентификују се и са једним и са другим. Одрастајући у насилном окружењу, дете учи да у свету насиља на насиље мора одговарати насиљем. Само током протекле године убијене су 43 жене од стране својих мужева/партнера, а најчешће коришћено оружје су пиштољ и нож, што указује на чињеницу да овај највидљивији облик родно заснованог насиља прати неадекватна реакција надлежних институција и неуспех да се трагична последица спречи.

Кључне речи: *насиље, дете, породица, последице насиља.*

Уводне напомене

Најучесталији облик родно заснованог насиља јесте насиље у породици, а у оквиру породице, најраспрострањеније је партнерско насиље. Оно представља један од најдрастичнијих облика насиља над женама, како због широке распрострањености, тако и због чињенице да обично траје континуирано и дуго. Испољава се применом физичке и психичке силе, погађа блиске чланове породице међу којима би требало да постоји најтоплији однос поверења, пажње, љубави, искрености, привржености.

Насилни обрасци понашања у породици појачавају осећање страха, несигурности, али и стида, што често има за последицу да жртве (углавном жене и деца) трпе дугогодишње насиље и крију трауматичне последице, чак и од најмилијих и најдражих чланова породице.

Неретко, жене насиље у породици посматрају као властиту срамоту, неизбежну судбину или као пролазну кризу. Значајна је и друштво-

на неупадљивост породичног насиља, с обзиром да је најчешће реч о породицама које у широј социјалној средини добро функционишу, односно успешно прикривају своју патологију.

Статистички подаци указују да је за жену најмање безбедно место породица и сопствени дом, а за жене у Европи старосне границе између 16. и 44. године, породично насиље је главни узрок смрти и инвалидитета, више него рак, саобраћајне несреће, па чак и рат.²

Последњих година проблем насиља у породици добија све више простора у јавном животу, али уз маргинализацију родне димензије проблема, односно неистичање патријархално неједнаких односа моћи два пола. Искуство различитих облика насиља многе жене су доживеле само зато што су жене. Недовољна економска, политичка и друштвена моћ жене утиче и на њен дискриминаторни положај у интимним породичним односима, посебно у условима снажних патријархалних вредносних оквира.

Иако статистика показује да жене чешће од мушкараца покрећу бракоразводну парницу,³ у случају насиља у породици и изузетно нарушеног квалитета партнерског односа, оне ипак предуго трпе. Изрази као што су распуштеница, бела удовица, растурина породица, коришћени раније нарочито у сеоским срединама, указују на негативно поимање развода. Међутим, данас се постојаност и стабилност брака све више доводи у питање и није реткост да се млади људи, посматрајући неуспешне бракове својих родитеља и сукобе којима су прожети, учвршћују у уверењу да је брак превазиђена институција.

Донети су бројни међународни документи који осуђују насиље над женама као акт кршења људских права и одређују правне стандарде заштите жена од насиља у породици, захтевајући од држава криминализацију породичног насиља, предузимање законских реформи, обезбеђење заштитних мера, спровођење едукативних програма с циљем да се предупреди насиље у породици.⁴

2 Препорука Парламентарне скупштине Савета Европе 1582 (2000), *Насиље над женама у породици*. Видети: Т. Игњатовић (ур.), *Насиље над женама, препрека развоју – међународни документи*, Аутономни женски центар, Београд 2005, стр. 79.

3 Сваки пети брак у Србији завршава се разводом, што је два пута више него пре 50 година. Просечна дужина трајања брака у Србији је око 12 година, а најчешће се разводе мушкарци између 35 и 39 година и жене између 30 и 34 године. Извор података: Републички завод за статистику, <http://webz.s.stat.gov.rs/>, приступ 14. 2. 2014. године.

4 Пекиншка декларација и платформа за акцију, усвојена на Четвртој светској конференцији о женама УН, одржаној у Пекингу, 1995. године, уврстила је насиље над

Посебно је важно међународно признање да насиље над женама представља манифестацију вишевековне неједнакости у односима моћи између мушкараца и жене и представља главну препреку у постизању родне равноправности.⁵ Генерална скупштина Уједињених нација дефинише насиље над женама као сваки акт насиља заснованог на полним разликама који доводи или ће вероватно довести до психичког, физичког или полног угрожавања или патње жена, укључујући и претње таквим актима, присилу или самовољно одузимање слободе, било да се дешава у јавном или приватном животу.⁶

Историја бележи бројне примере неједнаких односа моћи два пола. У Америци је, на пример, тек 1870. године обустављена примена обичајног права по коме је супруг могао физички да кажњава непослушну жену. У Великој Британији, традиционално право супруга да примени телесно кажњавање на својој жени како би је приморао „да испуњава своје дужности“ укинута је 1891. године.⁷

1. Распрострањеност породичног насиља у Србији

Значајне су разлике између броја полицијских интервенција, броја поднетих кривичних пријава и броја лица осуђених за насиље у породици. Званични подаци нису родно осетљиви и непотпуни су, с обзиром да се темеље само на случајевима који су били предмет интервенције полиције и правосуђа. Међутим, и у условима несистематских, непотпуних увида и недостатка родно сензитивних истраживања, сасвим је јасно да је породично насиље распрострањено, да има оз-

женама међу најкритичније области које захтевају синхронизовану активност међународне заједнице, држава, влада, институција и цивилног сектора. Представља најшири оквир који обавезује државе чланице да развијају политике родне равноправности у складу са циљевима постављеним на светском нивоу, а борба против насиља над женама дефинисана је као један од основних стратешких циљева у политикама побољшања положаја жена и успостављања веће родне равноправности. *5 Насиље над женама је манифестација историјски неједнаког односа снага између мушкараца и жена, који су довели до доминације и дискриминације над женама од стране мушкараца и до спречавања потпуног напретка жена. Насиље над женама је један од основних друштвених механизма којима се жене присиљавају да буду у подређеној позицији у односу на мушкарце. Насиље над женама је препрека у постизању једнакости, развитка и мира.* Декларација о елиминацији насиља над женама, Резолуција Генералне скупштине УН 48/104 од 20. децембра 1993.

6 Из Декларације УН о елиминацији насиља над женама.

7 Насиље над женама, у свету и код нас, Република Србија, Аутономна Покрајина Војводина, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, доступно на: www.hocudaznas.org/publikacije/61164-Cinjenice-i-brojke-o-nasilju-nad-zenama.

биљне последице и да су његове жртве далеко чешће жене и деца него мушкарци.

Док је у већини земаља признато да је насиље у породици један од најтежих облика дискриминације жена и озбиљан облик криминалитета којим се крше основна људска права, пре свега жена и деце, код нас је дуго била изражена склоност ка тривијализацији овог питања и игнорисању чињенице да је реч о озбиљном друштвеном проблему. Омеђено страхом и стидом од нераздевања средине, с обзиром да културолошка ограничења стигматизују у првом реду жену, породично насиље је било добро чувана тајна и често део свакодневног живота оних који су били слабији и немоћни да се одупру насилнику. Наиме, сматрало се да је то лично питање ван утицаја и контроле државе и друштвених институција, које као такво треба да се решава унутар породице, без обзира на последице.

Жене нарочито у руралним срединама Србије, снажно су прихватиле специфичне друштвене, политичке и културне норме, као и идеје светости породице и брака. Патријархална идеологија уткана у ставове друштва, као и институционална политика и пракса које жени намећу одговорност да задржи породицу на окупу, представљају додатне разлоге због којих су жене у Србији спутане да изложе свој проблем и затраже помоћ.⁸

Бројни женски покрети су током осамдесетих година испољили захтеве да се радикално приступи решавању питања породичног насиља, учинивши проблем видљивим путем истраживања и медијских кампања. У нашој средини прво истраживање на тему распрострањености и карактеристика насиља у породици спровело је Виктимолошко друштво Србије (2001).⁹ Ово истраживање дало је значајан допринос сазнањима о распрострањености, структури и карактеристикама насиља у породици и истовремено указало на могућности новог модела правне заштите од насиља у породици.¹⁰

8 Д. Спасић, *Карактеристике породичног насиља у Србији*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2009, стр. 64.

9 Првим квантитативним истраживањем обухваћен је узорак од 700 жена из седам градова (Београд, Суботица, Нови Сад, Врњачка Бања, Зајечар, Ужице и Ниш) и око 40 села на простору Републике Србије (без Косова и Метохије).

10 Свака трећа жена (30,6%) доживела је физички напад од неког члана породице (најчешће од стране супружника и партнера, односно бившег супружника и партнера), а свакој четвртој (26,3%) прећено је тешким физичким насиљем, убиством или наношењем тешких телесних повреда. Скоро свака друга жена у узорку (46%) доживела је неки облик психичког насиља у породици: понижавање и омаловажавање,

У више од једне трећине случајева (38%) деца су присуствовала последњем случају насиља, док су у готово половини и сама била жртве насиља (44%). Подаци о дугорочним последицама насиља у детињству на изложеност жена насиљу у одраслом добу су следећи: 36% жена – жртва физичког насиља (наспрот 15% оних које нису биле жртве насиља) изјавило је да су њихови очеви били насилни према мајкама, 41% жртва насиља (наспрот 19% оних које то нису) и саме су трпеле физичко насиље у детињству. С друге стране, утврђена је и значајна повезаност насиља у примарним породицама мушкараца и њиховог каснијег насилничког понашања: 32% учинилаца насиља потиче из породица у којима су очеви били насилни према њиховим мајкама, а 32% њих били су непосредне жртве насиља у детињству.

Наредно истраживање распрострањености насиља над женама у породици спровела је невладина организација *Аутономни женски центар* (2003) на територији града Београда.¹¹ Забрињава податак да је у 40% случајева током физичког насиља над женом, које се одиграло у било ком тренутку у прошлости, било присутно бар једно малолетно дете. Резултати тог истраживања значајни су у погледу указивања на утицај партнерског насиља на здравље жена. Испитанице које су пријавиле насиље имале су више намерних прекида трудноће (65% према 45%), као и мртворођене деце (5% према 2%), а 22% испитаница помишљало је на самоубиство; 3,4% пријавило је да су их партнери тукли током трудноће. Све оне су живеле са особом која је вршила насиље, а која је, у свим случајевима, била отац детета. Упадљиво је да је 40,9% жена које су искусиле физичко и сексуално насиље покушало да изврши самоубиство.

изолацију, економско насиље, претње, застрашивање и слично. У више од 70% случајева насиља у породици, учинилац је био актуелни или бивши супружник/партнер испитанице, што упућује на закључак да је доминантан облик насиља у породици партнерско насиље. Што се тиче разлога непријављивања насиља полицији, највећи проценат испитаница (37%) наводи да последњи напад није био толико озбиљан да би захтевао интервенцију полиције; 35,6% спутава осећање стида; у 14,4% случајева разлог је био страх од могућег поновљеног насиља, а свега 2,4% се оправдава незнањем да поступи у случају извршеног насиља. Подаци преузети из *Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима*, Службени гласник РС, бр. 027/2011. од 20. 4. 2011. године.

11 Студија је укључила 1.456 жена (старости 15–49 година) које живе у 11 београдских општина. Највећи број жена (78,2%) никада није тражило помоћ од институција, а међу женама које су биле изложене физичком насиљу током живота, чак 30% је било изложено тешким облицима физичког насиља, као што су даљење, печење, напад оружјем/оруђем.

Виктимолошко друштво Србије је током 2009. године спровело истраживање о распрострањености и карактеристикама насиља у породици у Војводини.¹² Показало се да је више од половине испитаница након пунолетства преживело неки облик насиља у породици (56%).¹³ Најзаступљеније је психичко насиље (најчешће у виду понижавања и омаловажавања) које доживљава скоро свака друга жена (49,8%).¹⁴ Мало мање од трећине жена (27%) добијало је претње физичким насиљем,¹⁵ а 34% је и виктимизирано физичким насиљем (свака трећа жена).¹⁶ Прогањање је доживело 19% (најчешће од стране садашњег или бившег супружника, односно партнера)¹⁷, а сексуално насиље у породици 9% жена. Жртве су просечне старости између 33 и 48 година. У време извршења дела 39% их је било у браку. Садашњи или

12 Интервјуисано је укупно 516 жена из седам градова (Нови Сад, Суботица, Зрењанин, Панчево, Сомбор, Сремска Митровица и Кикинда) и 40 села у њиховој околини.

13 Видети: Н. Петровић, *Распрострањеност насиља у породици у Војводини, Насиље у породици у Војводини, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Нови Сад 2010, стр. 25–53.*

14 Испитанице из Зрењанина и околине у највећој мери су биле изложене психичком насиљу (73,2%), затим из Кикинде и околине (70%) и из Суботице и околине (52,9%). Процентуално мање жртава психичког насиља забележено је у Новом Саду, Сомбору и Панчеву. Најмање забележених случајева психичког насиља било је у Сремској Митровици и околини (25%).

15 Претње физичким нападом (укључујући претње убиством, пребијањем, саклањем, ломљењем удова, избијањем зуба, чупањем косе, спаљивањем, копањем очију) најчешће је упућивао садашњи или бивши супружник, односно партнер. О озбиљности претњи сведочи налаз да је у 87% случајева насилник касније заиста физички напао жртву.

16 У Зрењанину 54,9% испитаних жена претрпело је овај облик насиља, док је у Сремској Митровици и околини тај проценат најнижи (20%). Свирепост и бруталност у партнерским односима можемо илустровати и неким од одговора жена жртава насиља: „Бесомучно ме је тукао, мислим да је трајало читаву вечност. Да нису комшије звале полицију, мислим да би ме убио.“ „Догађа се то с времена на време. Зна он понекад да плане и удари. Некад је то шамар, некад песница. Тешко му је, много ради, па је нервозан, а ја сам му најближа, па се на мени истресе. Довољно је да кажем или урадим нешто што му није по вољи.“ „Доживела сам физичко насиље. Бивши муж ме је везао сајлом за стуб у дворишту. Била сам само у гаћицама, а напољу зима. Тукао ме оклагијом и задобила сам тешке телесне повреде. Тукао ме је за доручак, ручак и вечеру, а некад и чешће. Понекад помислим да сам му служила као врећа за бокс.“ Видети: Петровић, Н., *Распрострањеност насиља у породици у Војводини, Насиље у породици у Војводини, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Нови Сад 2010, стр. 40.*

17 Подаци о прогањању указују на потребу за адекватнијом институционалном заштитом жена. Наиме, 51% жена, које су привремено или трајно напустиле насилника, касније су биле прогањане од стране насилног партнера. Прогањање је најчешће било звање телефоном с различитим мотивима (претње, проверавања, уцењивања), а потом, сачекивање испред места становања или упадање у кућу, односно стан, праћење, слање претећих или увредљивих порука, сачекивање после посла или долазак учиниоца на радно место, односно факултет, или као прогањање на све наведене начине.

бивши муж односно партнер испитанице био је често или најчешће (79%) насилник у забележеним случајевима насиља у породици. Око половине (52%) их је било у алкохолисаном стању приликом извршења кривичног дела, а релативно велик број болује од алкохолизма (39%). Већина учинилаца не признаје кривично дело, не осећа се кривим за догађај и не изражава кајање за учињено дело.

У истраживању су утврђени и фактори повезани с насиљем у породици: 1) физичком насиљу су чешће изложене жене с нижим нивоом образовања; 2) лоша или нестабилна материјална ситуација повезана је с чешћом појавом свих облика насиља у породици, изузев прогањања; 3) жене које имају децу у већој мери су изложене физичком насиљу; 4) утврђена су два обрасца односа између економских улога партнера и насиља: жене су изложеније психичком насиљу и претњама физичком насиљу у ситуацијама када су економски зависне, а мушкарац економски доминантан, или – када су оне главни храниоци породице, а њихов партнер је економски зависан од њих или других чланова породице (овакав образац се у литератури назива феноменом статусне инкомпатибилности, тј. замене традиционалних мушких и женских родних улога); 5) у етнички мешовитим породицама има више психичког насиља, претњи физичким насиљем и физичког насиља; 6) лоши стамбени услови повезани су са свим облицима насиља у породици; 7) подаци говоре и о посредним ефектима ратова у бившој СФРЈ на насиље у породици: 25% учинилаца насиља су били учесници ратова, а сваки пети учинилац (међу онима који су учествовали у рату) употребио је оружје при последњем насилном чину.

С циљем да омогући репрезентативне податке о распрострањености и основним обележјима породичног насиља над женама у Централној Србији, Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије спровела је истраживање (2010), које је показало потребу деловања „у правцу подизања опште свести о важности родно равноправних односа и ненасилној комуникацији.“ За 38% жена породица је место патње и несигурности, а односи са блиским особама, уместо заштите и подстицаја, представљају извор угрожености интегритета, здравља, самопоуздања и елементарне физичке сигурности. Укупно 54% жена (свака друга) живи са неким искуствима породичног насиља. Насиљу у породици изложене су жене свих старосних категорија, региона и типова насеља, жене из свих образовних категорија, друштвених слојева и различитих поро-

дичних статуса. Као учиниоци доминирају мужеви или невенчани партнери актуелни и бивши, али ту су и очеви, мајке, други крвни сродници и сродници партнера.¹⁸

Подаци из истраживања указују и да је у Србији још увек веома изражен патрилокални образац формирања домаћинства. Наиме, приликом ступања у брак жене најчешће прелазе у домаћинство мужа, и живе у стамбеној јединици која је у његовом власништву, или власништву његове породице, што значајно утиче на основу моћи на којој се темеље породични односи. Жене које живе у патрилокалним домаћинствима су чешће злостављане од партнера и његове породице, или здружено од своје породице порекла, партнера, његове породице, као и своје деце, него што је то случај код жена које живе у домаћинствима формираним по принципу матрилокалности (супруг се доселио у њихово домаћинство) или код жена које живе у домаћинствима формираним заједно са супругом изван њихових породица порекла.¹⁹ Интересантан је податак да синови заузимају друго место (одмах после партнера) када је у питању економско насиље. Реч је претежно о синовима који имају проблем са алкохолом и дрогом, односно недостатком финансијских средстава за њихову куповину.²⁰

Жене са инвалидитетом такође су изложене разним облицима насиља и специфичном злостављању које се огледа у ускраћивању помоћи при самозбрињавању, изгладњивању, удаљавању од ортопедских помагала и средстава за комуникацију, претњама да ће остати саме на улици без ичије помоћи, да ће завршити у неком дому или психијатријској клиници, да ће живети у потпуној изолацији „уколико не буду послушне“. Временом губе самопоуздање и почињу да верују у слику о себи, наметнуту од најближих, сматрајући да као „такве“ и не заслужују бољи живот. На овај начин насилник успоставља апсолутну моћ и контролу, чак и без употребе физичке силе, а ако и дође до употребе физичке силе, настале модрице или озбиљније повреде приписују се „падовима“ који су честа појава код особа са вишим степеном инвалидитета. Насилници су у 87% мушкарци свих степена образовања, различитих занимања и социјалних сталежа.

18 Видети: М. Бабовић, К. Гинић, О. Вуковић, *Мапирање породичног насиља према женама у Централној Србији*, Пројекат „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике, Београд 2010.

19 *Ibid.*, стр. 70.

20 *Ibid.*, стр. 50.

Углавном су то чланови најуже породице од којих жене с инвалидитетом у потпуности емотивно, физички и економски зависе.²¹

Данас се сваки облик насиља сматра злочином и захтева несумњиво уплив државе у циљу његовог спречавања. У Србији скоро свака друга жена доживљава неки облик психичког насиља, свака трећа жена доживи физички напад од неког члана породице, док се свакој четвртој прети насиљем. Најчешћи насилници су муж или партнер. Жене доживљавају психичко насиље и од оца и од мајке, као и од свекра и свекрве, а истраживања су показала да је реч о најзаступљенијем облику насиља који се комбинује са свим другим облицима, а посебно са претњама, физичким насиљем, употребом оружја и сексуалним насиљем. Уколико је жена економски самостална или запослена, образованија и живи у градској средини, мања је вероватноћа да ће бити изложена насиљу. Највише претњи физичким насиљем је код незапослених жена и домаћица. У сваком трећем или четвртом браку постоји физичко насиље и оно је чешће у браковима који се завршавају разводом. Материјални статус породице је у вези са насиљем, па тамо где је положај породице неповољан, нестабилан и погоршава се, тамо је и већа присутност насиља.²²

2. Последице породичног насиља

Несумњиво да су породица и културно наслеђе значајне психолошке одреднице и референтни оквир дететовог развоја, понашања и каснијих животних избора. Темељ развоја здраве личности и превенције било којег поремећаја у понашању детета је породица која негује односе узајамне љубави, топлине, поверења, поштовања, усмерене пажње и отворене комуникације. Несклад између родитеља, размирице и конфликти доводе до конфликта и у самом детету, с обзиром да деца по правилу воле оба родитеља и идентификују се и са једним и са другим. Осећање љубави и осећање сигурности треба да доминирају у формирању будуће личности детета, у супротном, дететов

21 Видети: О. Илкић, Л. Чаревић Митановски, *Жене са инвалидитетом – невидљиве жртве насиља: студије случајева*, Из круга – организација за заштиту права и подршку женама са инвалидитетом Србије, Београд 2008.

22 Видети: В. Николић Ристановић, *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд 2002.

развој прате непожељне особине и облици понашања: љубомора, себичност, емоционална нестабилност, уплашеност, свадљивост.²³

Вербално изражавање нетрпељивости родитеља једног према другоме, као и њихово физичко разрачунавање уништавају хармонију породичног дома и неповратно руше родитељски ауторитет у очима деце. Пошто у дисфункционалним породицама родитељи не остварују погодне родитељске улоге, они прибегавају злостављању и занемаривању својих потомака, зато што „исходи њиховог сопственог детињства нису разрешени, а њихов лични развој се одвијао неподесно“.²⁴

Осим видљивих последица породичног насиља, као што су посетине, опекотине, фрактуре, па и смрт детета, као најтежа од свих, последице по здравље детета се могу испољити и у виду различитих поремећаја у психичком развоју детета: поремећаји храњења (анорексија, гојазност), поремећаји спавања, поремећаји мокрења (тзв. ноћно мокрење), поремећаји психомоторике (лупање главом, тикови и сл.), поремећаји психосексуалног развоја, поремећаји агресивности (самоповређивање, самоубилачко понашање), стања неуроза, депресије, хистерично понашање, као и разна психосоматска обољења (бронхијална астма, афективно зацењивање, кожна обољења, главобоље и сл).²⁵ Деца жртве породичног насиља, поред тога, често испољавају поремећаје у социјалном функционисању, што се испољава кроз претерану агресивност или пак кроз изузетну бојажљивост, несигурност, повученост, изолованост.²⁶

Одрастајући у насилном окружењу дете учи да у свету насиља на насиље мора одговарати насиљем. Свој акумулирани бес преусмерава најпре на вршњаке, да би у одраслом добу кроз насилно понашање поново проживљавало трауматично искуство из детињства.²⁷ Зло-

23 Видети: Н. Рот, *Психологија личности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1994, стр. 125.

24 М. Костић, *Правна заштита од насиља у породици*, у: Породица у лавиринту породичног насиља, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за социјални рад „Свети Сава“, Ниш 2013, стр. 145.

25 Видети: Н. Бањанин Ђуричић, *Ударац по души – социолошка студија злостављања деце у породици*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Југословенски центар за права детета, Београд 1998.

26 Видети: Б. Михаић, *Породично насиље над децом*, *Темида*, бр. 3/2002, стр. 55.

27 Видети: Љ. Стевковић, *Карактеристике насиља над децом у породици и његове последице на здравље*, *Темида*, бр. 3/2006, стр. 26.

стављање у примарној породици повезује се и са каснијом склоношћу ка алкохолизму и наркоманији, као и са криминалним понашањем.²⁸

Истраживачи упућују на континуираност и повезаност насиља међу родитељима у примарној породици и партнерског насиља, односно на затворен круг насиља или интергенерацијску трансмисију насиља. Чак и ако деца нису непосредно жртве, насиље којем присуствују оставља на њих трајне трауматичне последице.²⁹ Дечаци који су сведоци насиља над њиховим мајкама, чешће су насилни и према својим партнеркама у одраслом добу, док су девојчице, више него два пута у повећаном ризику да буду жртве насиља у породици. Такође, количина насиља доживљена у детињству доприноси развоју и прибегавању насиљу у међуљудским сукобима у одраслом добу живота.

У највећем броју случајева 86% породице учинилаца су породице са децом. Деца не морају бити непосредни сведоци насиља, па да оно утиче на њих. Они често насиље чују из друге собе или виде његове непосредне последице (повреде, уништене предмете). У неким истраживањима се показало да је утицај насиља на дете још неповољнији у ситуацијама када је посредно укључено у насиље, због осећања беспомоћности које у тим околностима развија и замишљања догађаја на основу звукова који до њега допиру.³⁰

Убиства и суицидни поступци представљају најопаснији вид испољавања њиховог делинквентног, односно девијантног понашања које је настало као последица физичког злостављања у детињству. У САД је 1992. спроведено истраживање на узорку од 263 малолетна делинквента о томе „да ли би желели да умру, да се убију или да убију не-

28 Значајни су подаци који се односе на социјалну патологију породица малолетних делинквената, добијени истраживањем малолетничке делинквенције у Србији током 1998. и 1999. године; беспосличење, привремено или стално напуштање породице, истеривање других чланова породице из куће, односно физичко малтретирање, нису ретке појаве у породицама испитаника. У 44,3% случајева, неко је у примарној породици био алкохоличар, а у 8,9% су конзумирали наркотице; 34,4% испитаника је указало на постојање физичког злостављања у њиховим породицама. Видети: М. Шкулић, И. Стевановић, *Малолетни делинквенти у Србији – нека питања материјалног, процесног и извршног права*, Југословенски центар за права детета, Београд 1999.

29 Видети: Т. Игњатовић, *Последице које има насиље према женама у партнерском односу на децу и одговор јавних служби на овај проблем*, Аутономни женски центар, Београд 2013.

30 Г. Петронијевић, С. Јовановић, *Искусство у примени третмана починилаца насиља у партнерском односима*, у: *Породица у лавиринту породичног насиља*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за социјални рад „Свети Сава“, Ниш 2013, стр. 170.

ког другог“. У свим случајевима када је дете претрпело озбиљне форме физичког злостављања у породици постојала је већа вероватноћа да дете вербално изрази своју жељу за деструктивним понашањем.³¹

С обзиром да жене могу бити изложене породичном насиљу од детињства до дубоке старости, последице су бројне и разорне по њихово физичко и ментално здравље. Неспособне да пруже отпор, уплашене, депресивне, најчешће економски везане немају много простора да живе сопствени живот на начин на који желе. Нарушен доживљај базичне сигурности, снижено самопоуздање и самопоштовање, стална стрепња и страх од поновног повређивања, стид и срамота, карактеристичне су прве фазе виктимизације. Удружено са тим срећу се и бројне промене у социјалном функционисању, као што су повлачење и затварање у себе, прекид контакта са пријатељима и родбином.³²

У случајевима израженијег насиља јављају се и симптоми психичке дисфункционалности, који могу бити различити, а зависе од општих карактеристика личности особе која трпи насиље и карактеристика преживљених насилних искустава. У том контексту можемо поменути развој психосоматских тегоба, депресивности, фобија, анксиозности, што у најтежем степену виктимизације поприма и размере тежих душевних обољења, као што су психотичне депресије, параноје, као и самоубиства или убиства.

Данас се појава насиља над женама и уопште породичног насиља не минимизира и не негира, али оно што посебно забрињава је повећање броја изузетно тешких облика насиља у породици које за последицу има драстично повређивање и смртни исход жртве. Жртве убиства су најчешће жене које су претходно трпеле насилничко понашање мушких сродника у породици и које нису добиле одговарајућу заштиту од полиције, центара за социјални рад и других државних органа. Жене су посебно угрожене онда када одлуче да напусте своје

31 М. Костић, *Правна заштита од насиља у породици*, у: Породица у лавиринту породичног насиља, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за социјални рад „Свети Сава“, Ниш 2013, стр. 146–147.

32 Истраживање о здрављу жена и породичном насиљу над женама спроведено у Београду (2003) указује да насилно понашање драматично утиче на ментално и физичко здравље жена, па тиме и на добробит породице у целини. Свака четврта жена у Београду изложена је насиљу у партнерским односима, а свака пета је тешко повређивана од стране партнера. Насиље, физичко и сексуално, увећава се с годинама испитанице и најчешће је у најстаријој испитиваној групи (45–49 година). Жене које су доживеле неки облик насиља размишљале су о самоубиству три до пет пута чешће, него жене које нису имале такво искуство. Видети: *Насиље у партнерским односима и здравље*, Аутономни женски центар, Београд 2005.

насилне мужеве и прекину ситуацију насиља.³³ Насилник ретко жели да оконча брачну заједницу, јер је завистан од везе са жртвом у којој он остварује моћ.

Прикупљањем и анализом новинских чланака, Мрежа „Жене против насиља“ дошла је до податка да је у периоду од 1. јануара 2010. године до 31. децембра 2012. године у породично-партнерском односу на територији Србије убијено 87 жена. Највећи број убистава (око 33,33%) од укупног броја учињен је ватреним оружјем (претпоставља се да је поседовање оружја у кући повезано са милитаризацијом у Србији током деведесетих година и питањем разоружања након завршетка сукоба). Неадекватност и неефикасност институционалних мера заштите жртви овог суровог злочина, огледа се и у томе што је више од четвртине жена (26,44%) убијено, иако је тражило заштиту и обраћало се за помоћ (полицији, центру за социјални рад и другим надлежним институцијама). Учиниоци су у свим случајевима били познати жени, а највећи проценат међу њима чине интимни партнери 75% (супруг, бивши супруг, партнер, бивши партнер). Од 122 особе које су остале без мајке, 50 су малолетна деца.

Врло често се за убиство одлучују „очајници“ који више немају шта ни да пруже нити да изгубе (остали су без посла, без изгледа за ново запослење, у дуговима су, све склонији насиљу, алкохолу, само-сажаљењу и идејама о прељуби партнерке и суициду), па никако не могу да дозволе себи да изгубе и жену, јер контрола над њом је једино преостало што им омогућава да се осећају „мушкарцима“.³⁴

Према мотивацији, учиниоци су означени као „издани мужеви“, „одбачени опсесивни љубавници“ и „тирани“. Све профиле упадљиво карактерише губљење контроле нарочито у тренутку када партнерка, због насиља које трпи, донесе одлуку да напусти партнерски однос. У жељи да контролу над објектом своје „љубави“ поново успостави и потврди своју мушкост и традиционалну супремацију у односу, фрустриран, гневан и очајан партнер посеже и за убиством. Таквој одлу-

33 Видети: А. Антовић, Р. Карадић, Л. Костић Бановић, Љ. Милосављевић, Насиље у породици – брачно насиље са смртним исходом, *Acta medica Medianae*, 2006, 2, стр. 68–72; аутори презентују три случаја брачног насиља са смртним последицама код злостављаних жена, чија су тела обдукована у Заводу за судску медицину у Нишу. Један од учинилаца је и 40-годишњи полицајац који је пресудом Окружног суда у Лесковцу осуђен на осам година казне затвора.

34 Б. Симеуновић Патић, С. Јовановић, *Жене жртве убиства у партнерском односу*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2013, стр. 148.

ци претходи прогањање партнерке, узнемиравање, застрашивање, неуспешни покушаји да је врати и дисциплинује.³⁵

Само током протекле године убијене су 43 жене, а најчешће коришћено оружје су пиштољ и нож, што указује на чињеницу да овај највидљивији облик родно заснованог насиља прати неадекватна реакција надлежних институција и неуспех да се трагична последица спречи. Често се судска казна одмерава испод законског минимума, а на страни окривљеног се као непримерене олакшавајуће околности узимају: родитељство (иако је жртва мајка деце која су директне/индиректне жртве оца насилника), коректно понашање окривљеног према суду, кајање и признавања дела, док се ранијој виктимизацији жртава не придаје посебан значај.

Трагична убиства жена у партнерским односима (породици) ретко се карактеришу као последица насиља у медијима, односно готово никада се тако не именују. Извештава се сензационалистички, окривљују се жртве и правдају убице.³⁶ У жељи да остваре профит и буду на тржишту „боље“ од конкуренције, медијске куће неретко крше етички кодекс и вређају достојанство жртве, представљајући жене као алкохоличарке или прељубнице, уз најчешћи коментар да су мештани изненађени бруталним породичним убиством, јер су до тог кобног дана њихове комшије били „баш фини људи“. Жену жртву убиства више или мање ће окривљавати и традиционални мушкарци и традиционалне жене – сви они који имају потребу да потврде и себи и другима исправност свог модела организације породичног живота и одагнају нелагоду коју осећају наслућујући негде у дубини душе да су трагичном исходу сви заједно на неки начин дали, макар и најмањи посредан допринос.³⁷

Последице приказивања насиља могу да буду потпуно нереално схватање стварности, све већа равнодушност према насиљу које трпе други, одсуство саосећања са патњом и болом који преживљавају слабији и немоћни. Медији, а нарочито телевизија, оправдање за бру-

35 Видети: Б. Симеуновић Патић, С. Јовановић, *Жене жртве убиства у партнерском односу*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2013, стр. 25–97.

36 Извештавајући о убиству познате певачице и самоубиству њеног партнера, медији су већу пажњу поклонили њиховој љубави и страсти, него убиству, остављајући простор да се на тај начин подрже и други насилници.

37 Видети: Б. Симеуновић Патић, С. Јовановић, *Жене жртве убиства у партнерском односу*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2013, стр. 174–175.

тално приказивање насиља налазе у економским разлозима и праву јавности да буде обавештена о различитим манифестацијама насиља. Међутим, морамо да признамо да се насиље понекад банализује, па чак и велича, само зато да би се привукла широка публика. Такав је, на пример, случај с неким програмским сервисима жанра „информативног спектакла“ (*ТВ-истина, reality shows, инфозабава* итд.).³⁸ Како медији несумњиво утичу на формирање система вредности, поставља се питање који ће позитиван модел понашања препознати млађе генерације уколико им се свакодневно „нуде“ недолични садржаји, слике злочина и тзв. тренуци истине.³⁹

У женском одељењу Казнено-поправног дома Пожаревац спроведено је истраживање на узорку од 20 жена које су извршиле кривично дело убиства, након што су трпеле дугогодишње насиље, злостављање, понижавање брачног/ванбрачног супруга/партнера, надајући се да ће насиље престати временом, заваране, између осталог, наизменичним смењивањем екстремно насилног и екстремно доброг понашања насилника. Карактеристично је (за све случајеве) да нису добиле одговарајућу друштвену помоћ и подршку (иако су је по правилу тражиле), као и да су дело извршиле након ескалације насиља. Поред неблаговременог реаговања институција, указано је и на неадекватне одбране коју су неке од осуђеница имале током процеса, почев од тога да им адвокат заспи током суђења, па дотле да им саветује да уопште не помињу да су трпеле насиље, како не би биле оптужене за убиство с предумишљајем. Жене су у својим исповестима често описивале да су у критичном тренутку размишљале да ли „да убију себе или њега“. Ауторка напомиње да је таква реакција израз посттрауматског стрес-

38 Видети: *Зборник правних инструмената Савета Европе у вези са медијима*, Препорука бр. Р (97) 19 Комитета министара државама чланицама о приказивању насиља у електронским медијима, стр. 137, Савет Европе, Београд 2006.

39 Једно од највећих породичних трагедија, о којој су сви медији извештавали, било је убиство супруге и ћерке које је 2012. године извршио Раде Стојев у Нишу, пресудивши на крају и себи. Он је убио супругу четири дана након венчања и 17-годишњу ћерку из првог брака. Представљао се као новинар, оперативац БИА, радник Апелационог суда, представник разних агенција. Цео његов живот обележило је насилничко и безобзирно понашање, тукао је, претио, мрзео, био је спреман све да учини. Иако се прва жена развела од њега, годинама је живела у страху, раздвојена у потпуности од ћерке, коју је мимо закона отео од ње 10 година пре убиства. Медијски наслови којима је пропраћена трагедија били су: „Загонетна смрт младе Ханчанке“, „Маштала је да буде као Ана Ивановић“, „Пиштољ за убиства нашао преко Фејсбука“, „Крвави пир после венчања“. Ћерка жртва се представља као мирна, културна, повучена, стидљива девојка, која је помало „живела у свом свету“, а отац као пажљив родитељ, који је редовно доводио ћерку на тренинге и бринуо о њој.

ног синдрома, односно акумулирања трауме, која се никада не завршава, чиме су појачана осећања страха и беспомоћности.⁴⁰

Најшире прихваћено објашњење убистава које врше жене над својим хетеросексуалним партнерима концентрише се око синдрома злостављане жене, у оквиру кога се узима да жена најчешће убија партнера у непосредној самоодбрани, након дуже или краће историје трпљења партнерског насиља, а каузални динамизам се декодира унутар психолошког концепта „насиља у кругу“ и посттрауматског стресног синдрома. Хомицидално насиље жене најчешће врше над особом од које су претходно трпеле насиље. Трпљење насиља и остатак у нефункционалном браку са насилником објашњава се културолошким концептима научене беспомоћности, традиционалне родне социјализације и „срамоте“.⁴¹

Судска пракса бројних земаља у свету (Велика Британија, САД, Канада, Нови Зеланд, Аустралија итд.) препознаје „синдром злостављане жене“, односно акцентује посебно психолошко стање особа које су биле изложене дугогодишњем физичком и психичком мучењу и злостављању. Њихова одбрана заснована је на чињеници да их је безнадежна позиција у којој су се налазиле у току дугог периода довела до екстремног чина убиства у борби за сопствени и живот њихове деце.

Српско правосуђе није довољно осетљиво на „синдром злостављане жене“, који у наведеним правосудним системима, представља олакшавајућу околност и разлог за ослобађајућу пресуду. Свакако да злостављање и малтретирање није оправдање за убиство партнера, али не може да се заобиђе чињеница да жене које су убиле, спасавајући себе и децу, данас одслужују казне затвора и бивају још једном кажњене од стране оних који их нису заштитили. Висина казне зависи од суда до суда, као и од сензибилитета судије да ли ће уважити околности које су довеле до злочина. Како је већина убистава почињена док су мужеви/партнери спавали, и то хладним оружјем, секиром или ножем, подразумева се да је олакшавајућа околност то што се дело не квалификује као посебно брутално убиство, за које је предвиђена санкција и до 40 година казне затвора.

40 В. Николић Ристановић, *Од жртве до затворенице – насиље у породици и криминалитет жена*, Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2000.

41 Б. Симеуновић Патић, Убиства хетеросексуалних партнера: криминолошке и виктимолошке карактеристике, *Темид*, бр. 1/2002, стр. 5.

Закључак

Разлоге све присутнијег насилничког понашања у нашем друштву, многи теоретичари виде у традицији, вишевековном ропству, честим ратовима... Несумњив је и утицај државног насиља и експанзија криминала од краја осамдесетих и почетка деведесетих година, као и константно погоршање економских и социјалних услова живота. Живи се несигурно и нестабилно, у константном страху од неизвесне будућности и губитка извора прихода. Очекивана последица је да грађани временом постају потпуно неосетљиви на све присутније бруталности, односно након готово деценије ратова, инфлације, кризе, немаштине, свакодневних сцена крви у медијима, препознају само екстремно насиље.

Насиље над женама у породици и у партнерским односима не сме да буде на маргинама јавности и мора да се третира као општедруштвени проблем. Бурне друштвене промене последњих година у Србији, прате и промене породичних односа и вредности које се квалитативно мењају од традиционалних ка модерним. Међутим, забрињава чињеница да жене-мајке и деца немају довољну сигурност у сопственом дому. Није ли жеља за уређеним породичним животом, нешто што не може да нестане? Да ли је породица институција у чији опстанак се више не верује? Каква је свест сваког од нас о проблему породичног насиља? Да ли ћемо и даље налазити оправдање у нашој култури, обичајима, религији, традицији, части? Можемо узалудно да тражимо одговоре на још читав низ питања, али истина је само једна: свака жена може да постане жртва насиља унутар породичног огњишта!

Често изостаје благовремена друштвена реакција, насиље постаје навика и млађе генерације стасају и формирају се у култури насиља. Неопходна је промена опхођења средине према овом проблему и промена патријархалног става да је насиље у кући породични проблем, а не проблем државних институција и друштва. Тек променом оваквог схватања може се створити друштво у којем ће се чланови породице у равноправној мери осећати безбедно и сигурно и у којем ће се основна људска права гарантовати и штитити. Суштина превентивног рада с младима је преиспитивање традиционалног схватања родних улога, промовисање равноправности полова и деловање у правцу промене ставова о односима између мушкараца и жена, односно њиховим породичним и друштвеним улогама.

Приказивање насиља у електронским медијима постало је важно друштвено питање. Дошло је до општег пораста коришћења насилних елемената у аудиовизуелним порукама, с обзиром на чињеницу да се на тај начин, без много речи и без битних варијација у погледу садржаја, моментално обезбеђују јаке емоције.

Статистике добијене од званичних институција заснивају се само на пријављеним случајевима насиља, а сасвим је јасно да се изузетно мали број жена које су изложене породичном насиљу обраћа било којој од институција. Иако није реч о родно осетљивим статистичким подацима, они указују на потребу веће осетљивости на бол, патњу и страдање жртава породичног насиља, али и на потребу државе да их благовремено и ефикасно заштити. У супротном, питање је тренутка када ће Србија одговорати пред Европским судом за људска права због непоштовања принципа дужне пажње у погледу заштите људских права жена, нарочито права на живот.

Литература

1. Антовић, А., Карацић, Р., Костић Бановић Л., Милосављевић, Љ.; *Насиље у породици – брачно насиље са смртним исходом, Acta medica Medianaе*, 2006, 2: 75–79.
2. Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О.; *Мапирање породичног насиља према женама у централној Србији*. Београд: Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике, 2010.
3. Бањанин Ђуричић, Н.; *Ударац по души, социолошка студија злостављања деце у породици*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Југословенски центар за права детета, 1998.
4. *Фемицид – убиства жена у Србији, квантитативно-наративни извештај 2010–2012. година*. Београд: Мрежа „Жене против насиља“, 2013, доступно на: www.zeneprotivnasilja.net.
5. Игњатовић, Т. (ур.); *Насиље над женама – препрека развоју, међународни документи*. Београд: Аутономни женски центар, 2005.
6. Игњатовић, Т.; *Последице које има насиље према женама у партнерском односу на децу и одговор јавних служби на овај проблем*. Београд: Аутономни женски центар, 2013.

7. Илкић, О., Чаревић Митановски, Л.; *Жене са инвалидитетом – невидљиве жртве насиља: студије случајева*, Београд: Из круга – организација за заштиту права и подршку женама са инвалидитетом Србије, 2008.
8. Костић, М.; Правна заштита од насиља у породици, У: *Породица у лавиринту породичног насиља*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за социјални рад „Свети Сава“, 2013.
9. Михић, Б.; Породично насиље над децом, *Темида*, 2002, 3: 45–51.
10. Николић Ристановић, В., Докмановић, М.; *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*. Београд: Прометеј, 2005.
11. Николић Ристановић, В.; *Од жртве до затворенице – насиље у породици и криминалитет жена*. Београд: Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2000.
12. Николић Ристановић, В.; *Породично насиље у Србији*. Београд: Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, 2002.
13. Оташевић, С. (ур.); *Насиље у партнерским односима и здравље*. Београд: Аутономни женски центар, 2005.
14. Петровић, Н.; Распрострањеност насиља у породици у Војводини, у: *Насиље у породици у Војводини*. Нови Сад: Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, 2010.
15. Петронијевић, Г., Јовановић, С.; Искуство у примени третмана починилаца насиља у партнерским односима, у: *Породица у лавиринту породичног насиља*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за социјални рад „Свети Сава“, 2013.
16. Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова; *Насиље над женама у свету и код нас*. Република Србија, Аутономна Покрајина Војводина, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, доступно на: www.hocudaznas.org/publikacije/61164-Cinjenice-i-brojke-o-nasilju-nad-zenama.pdf.
17. Рот, Н.; *Психологија личности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1994.
18. Савет Европе; *Зборник правних инструмената Савета Европе у вези са медијима*. Београд: Савет Европе, Канцеларија у Београду, 2006.

19. Симеуновић Патић, Б.; Убиства хетеросексуалних партнера: криминолошке и виктимолошке карактеристике, *Темида*, 2002, 1: 2–11.
20. Симеуновић Патић, Б., Јовановић, С.; *Жене жртве убиства у партнерском односу*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2013.
21. Спасић, Д.; *Карактеристике породичног насиља у Србији*. Београд: Задужбина Андрејевић, 2009.
22. Стевковић, Љ.; Карактеристике насиља над децом у породици и његове последице на здравље, *Темида*, 2006, 3: 23–31.
23. Шкулић, М., Стевановић, И.; *Малолетни делинквенти у Србији – нека питања материјалног, процесног и извршног права*. Београд: Југословенски центар за права детета, 1999.

Правни извори и стратешки документи

1. *Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, 2012.
2. Конвенција УН о правима детета, *Међународни уговор*, бр. 15/1990.
3. Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012. и 104/2013.
4. *Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање равноправности полова (2009–2015)*, Влада РС, Београд 2008.
5. Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља (2008–2015), *Службени гласник РС*, бр. 122/2008.
6. Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, *Службени гласник РС*, бр. 027/2011. од 20. 4. 2011.
7. *Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, Влада Републике Србије, Београд 2005.
8. *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима*, Влада Републике Србије, Београд 2011.
9. Породични закон, *Службени гласник РС*, бр. 18/05.
10. *Посебан протокол о поступању Центара за социјални рад органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у пар-*

тнерским односима, Република Србија, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, Београд 2013.

11. UN (1993) Declaration on the Elimination of Violence against Women, UN General Assembly – Resolution 48/104 of 20 December 1993.
12. УН (1989) Општа препорука број 19 Комитета УН за елиминацију свих облика дискриминације жена.
13. УН (1995) Пекиншка декларација и Платформа за акцију.
14. Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС*, бр. 22/09
15. Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 79/2005. и 54/2007.
16. Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, бр. 104/09.

DOMESTIC VIOLENCE IN SERBIA

Dragana Andjelkovic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: In this paper, through a brief overview of previous empirical findings on domestic violence, its main characteristics in terms of a victim, an offender, its structure and distribution are indicated. Within a family on the territory of Serbia, Psychological violence is the most common form of violence and almost every other woman has experienced it during longer or shorter periods. One of the peculiarities of domestic violence is confirmed by the existence of correlations between the different forms of violence. Studies have shown that psychological violence is combined with all other forms of violence, especially with threats of physical violence, use of weapons and sexual violence. The most common perpetrators are a husband or a partner. The existence of a connection between the violence between the parents in victims' primary families and violence between spouses has been confirmed., i.e. bullies often come from families where they have witnessed violence between their parents, usually a father against a mother. Violent behavior dramatically affects mental and physical health of women, and consequently the well-being of a

family as a whole. The feeling of hopelessness after many years of experienced cycle of violence, results in killing partners, usually while they are asleep, during moments when victims are weaker and do not expect an attack. In most cases 86% of the families of the perpetrators are families with children. The discrepancy between parents, quarrels and conflicts lead up to conflicts within a child, since children usually love both parents and are identified with both of them. Growing up in a violent environment, the child learns that the world of domestic violence must respond with violence. Just in the past year, 43 women were killed by their husbands / partners, and most of them used weapons, usually a gun or a knife, which indicates that the most visible form of gender-based violence follows an inadequate reaction of the competent institutions and their failure to prevent tragic consequences.

Keywords: *domestic violence, child, family, the consequences of violence.*

ПРИКАЗ ПОЈАВЕ ФИЗИЧКОГ НАСИЉА КРОЗ ПОЈЕДИНА КРИВИЧНА ДЕЛА¹

Сузана Талијан²
Марта Томић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду су приказани и анализирани статистички подаци⁴ о учесталости вршења појединих кривичних дела, која у својој диспозицији (бићу дела) садрже елементе физичког насиља, које се изражава кроз наношење телесних повреда, оштећење здравља, угрожавање живота, употребу силе при одузимању туђе ствари, вређање и злостављање, изазивање и учествовање у тучи и ремећење јавног реда и мира. Конкретно, рад, поред увода, закључка и коришћене литературе садржи: 1) поднете кривичне пријаве, укупан број извршених кривичних дела на територији Републике Србије у 2012. години, приказ полне и старосне структуре лица против којих су поднете кривичне пријаве 2) кривична дела против живота и тела, број поднетих кривичних пријава за кривична дела тешке телесне повреде, лаке телесне повреде, учествовање у тучи и угрожавање опасним оруђем при тучи и свађи, 3) кривич-

¹ Рад је настао као заједнички резултат рада на научноистраживачким пројектима Криминалистичко-полицијске академије под називом: „Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвена реакција“ и „Положај и улога полиције у демократској правној држави“.

² suzana.talijan@kpa.edu.rs

³ marta.tomic@kpa.edu.rs

⁴ За спровођење научноистраживачког пројекта под називом Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвена реакција, Криминалистичко-полицијске академије, Управа за аналитику Министарства унутрашњих послова Републике Србије, доставила је на коришћење статистичке податке за период од 2006. до 2012. године.

на дела против имовине, број поднетих кривичних пријава за кривична дела разбојничке крађе и разбојништва, 4) осуђена пунолетна лица, према кривичном делу и изреченим кривичним санкцијама.

Кључне речи: *физичко насиље, телесне повреде, насилничко понашање, кривично дело.*

Увод

Република Србија је, према члану 1 Устава Републике Србије, држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима.⁵ Заштита живота и тела је загарантована и живот и тело се штите не само од повреда, већ и од угрожавања свих врста, стварања опасности да дође до повреде или нарушавања живота и телесног интегритета. Обезбеђење адекватне заштите представља основни предуслов опстанка и развоја друштва. Сва кривична законодавства у структури кривичних дела на првом месту штите живот и телесни интегритет, јер без људи нема ни друштва.

Насиље представља негативну друштвену појаву и типичан пример друштвене девијације која неповољно утиче и на друштво. Деликте насиља карактерише дрска и безобзирна примена физичке силе, противправно угрожавање интегритета човека и других јавних добара и друштвених вредности. Карактеристике деликта насиља су склоност ка иживљавању и дрскост без рационалног повода, принуда другог да трпи такво понашање чиме се на најгрубљи начин вређа достојанство и угрожава физички интегритет жртве. Насилништво се третира као незаконита физичка или психичка принуда на другог, на понашање против његове воље⁶. При проучавању проблема насиља морају се узети у обзир: друштвено-политички, социокултурни, породични, васпитно-образовни и индивидуални фактори. Исто тако мора се сагледавати реаговање друштва, а у првом реду полиције на вршење кривичних дела, прекршаја и других преступа као и социопатолошких појава у чијој бити је физичко насиље. У овом раду приказате се кривична дела са елементима насиља чиме ће се

⁵ Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

⁶ З. М. Стевановић, *Социјалне девијације и друштвена реакција*, Београд, 201, стр. 87.

осликати стање угрожавања безбедности грађана овим деликтима, а истовремено и видети ефикасност полиције у њиховом спречавању и сузбијању. Конкретно, рад, поред увода, закључка и коришћене литературе садржи: 1) поднете кривичне пријаве, укупан број извршених кривичних дела на територији Републике Србије у 2012. години, приказ полне и старосне структуре лица против којих су поднете кривичне пријаве 2) кривична дела против живота и тела, број поднетих кривичних пријава за кривична дела тешке телесне повреде, лаке телесне повреде, учествовање у тучи и угрожавање опасним оруђем при тучи и свађи, 3) кривична дела против имовине, број поднетих кривичних пријава за кривична дела разбојничке крађе и разбојништва, 4) осуђена пунолетна лица, према кривичном делу и изреченим кривичним санкцијама.

1. Поднете кривичне пријаве

Укупан број извршених кривичних дела на територији Републике Србије у 2012. години износи 97.212, а број поднетих кривичних пријава је 50.879, што износи 52% од укупног броја.

Табела 1. Приказ полне и старосне структуре лица против којих су поднете кривичне пријаве за кривична дела евидентирана у 2012. години

Укупно: 50.879 кривичних пријава	Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве					
	Мушкарци					
	до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50
	3.695	4.514	13.500	10.075	6.663	7.369
	Жене					
	до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50
	283	362	1.255	1.272	1.015	876

Извор: Управа за аналитику МУП-а РС

У табели 1 приказан је укупан број поднетих кривичних пријава у Србији у 2012. години који износи 50.879. Против мушкараца је поднето 45.816 кривичних пријава што је (90%) од укупног броја, а против жена 5.063 кривичних пријава што је (10%) од укупног броја.

Најчешћи извршиоци кривичних дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (26,5%), што представља рано зрело доба, које карактерише завршни процес социјалног зрења личности са изразитом физичком активношћу, снагом и виталношћу, где су већ назначене и статусне одреднице појединца у друштву, и у добу од 31 до 40 године (19,8%), што представља зрело доба, које карактерише стабилан психички развој, при чему неке од физичких функција нешто слабе, али се ипак задржавају на задовољавајућем нивоу. Слабљење интелигенције се компензује повећаним систематизованим и класификованим знањем и искуством. Нешто нижи проценат се бележи у добу од 41 до 50 године (13%), што представља старије зрело доба које карактерише сазнање да се „потрошила“ боља половина живота. Прошлост има превагу над будућношћу, што се изражава у форми одсуства перспективе.⁷

2. Кривична дела против живота и тела

Из самог назива ове групе кривичних дела произилази да је објект заштите живот (или право на живот) и телесни интегритет (или право на неповредивост телесног интегритета). Ова кривична дела се могу извршити различитим начинима и средствима које обухвата свако деловање на тело човека које је подобно да доведе до последица које се састоје у повреди (нарушавању, оштећењу) или угрожавању живота и телесног интегритета.

Када је реч о тешким и лаким телесним повредама, квалификација у многоме зависи од медицинског вештачења, али свакако тешка телесна повреда је она која угрози нечији живот или му оштети здравље. Тежи облик овог кривичног дела – када је угрожен живот нападнутог, трајно и знатно оштећен важан део тела или угрожено здравље, када је повређени изгубио радну способност или је унакажен.

За лаке телесне повреде максимална казна је до једне године затвора – до три уколико су те повреде нанете средством од којег су могле настати и теже последице, на пример неким оружјем, с тим што тужилац нема обавезу да гони нападача ако је реч о лакшем облику тог кривичног дела, већ се то ради по приватној тужби жртве.

⁷ Шире у: Ж. Јашовић, *Пенолошка андрагогија*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000.

Табела 2. Број поднетих кривичних пријава за кривично дело тешке телесне повреде

Чл. 121 КЗ РС Тешка телесна повреда		Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве											
		Мушкарци						Жене					
		до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50	до 18	18–20	21–30	31–40	41–51	преко 50
		160	233	550	254	145	126	2	2	11	8	5	9
Укупно:	1.507	Полна и старосна структура оштећених											
Београд	240												
Нови Сад	147	Мушкарци						Жене					
Крагујевац	103	до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50	до 18	18–20	21–30	31–40	41–51	преко 50
Пријепоље	11												
Прокупље	4	125	136	387	211	144	208	7	9	22	19	12	257

Извор: Управа за аналитику МУП-а РС

Табела 3. Број поднетих кривичних пријава за кривично дело лаке телесне повреде

Чл. 122 КЗ РС Лака телесна повреда		Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве											
		Мушкарци						Жене					
		до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50	до 18	18–20	21–30	31–40	41–51	преко 50
		159	204	452	273	180	371	12	13	29	20	29	58
Укупно:	1.800	Полна и старосна структура оштећених											
Београд	234												
Нови Сад	159	Мушкарци						Жене					
Лесковац	108	до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50	до 18	18–20	21–30	31–40	41–51	преко 50
Чачак	30												
Прокупље	30	154	173	447	252	207	326	28	17	41	39	52	403

Извор: Управа за аналитику МУП-а РС

У табели 2 приказан је број поднетих кривичних пријава за кривично дело тешке телесне повреде који износи 2,96% од укупног броја поднетих кривичних пријава. Најчешћи извршиоци овог кривичног дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (36,5% случајева). Када посматрамо број оштећених у кривичном делу, најбројнија категорија су такође мушкарци у добу од 21 до 30 године (26% случајева) и жене у добу преко 50 година (17% случајева). Бројчано гледано Београд је

на првом месту, а процентуално гледано у односу на број становника у Крагујевцу је највише поднетих кривичних пријава (0,06%), на другом месту је Нови Сад (0,04%), на трећем Београд (0,01%) по становнику за наведено кривично дело.

У табели 3 приказан је број поднетих кривичних пријава за кривично дело лаке телесне повреде који износи 3,5% од укупног броја поднетих кривичних пријава. Најчешћи извршиоци овог кривичног дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (25%) случајева. Када је реч о оштећеним у кривичном делу најбројнији су такође мушкарци у добу од 21 до 30 године (25% случајева) и жене преко 50 година (22% случајева). Највећи број поднетих кривичних пријава у односу на број становника је у Лесковцу (0,06%), на другом месту је Нови Сад (0,05%) и Београд (0,01%) по становнику за наведено кривично дело.

Учествовање у тучи (члан 123 КЗ РС), представља кривично дело у коме је неко лишен живота или је другом нанесена тешка телесна повреда. Учествовање у тучи претпоставља и извршење неког од кривичних дела из корпуса кривичних дела против живота и тела (лишење живота, тешка телесна повреда) од стране било ког учесника у тучи. Ради се о делу нужног саизвршилаштва, јер овог кривичног дела нема без истовременог учешћа два или више лица у предузимању делатности међусобног физичког обрачунавања, при чему су интереси или циљеви учесника у тучи различити, односно супротстављени. Ако се при тучи и свађи користи оружје, опасно оруђе или друга средства подобна да нанесу тешке повреде или теже наруше здравље, онда је реч о кривичном делу угрожавања опасним оруђем при тучи и свађи (члан 124 КЗ РС).

У табели 4 приказан је број поднетих кривичних пријава за кривично дело учествовања у тучи који износи 0,9% од укупног броја поднетих кривичних пријава. Најчешћи извршиоци овог кривичног дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (44% случајева). И бројчано и процентуално гледано Нови Сад је са (0,008%) испред Београда са (0,001%) по становнику. У Прокупљу и Пироту није забележен ниједан случај.

Табела 4. Број поднетих кривичних пријава за кривично дело учествовања у тучи

Чл. 123 КЗ РС		Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве											
Укупно:	466												
Нови Сад	27	Мушкарци						Жене					
Београд	26	до 18	18-20	21-30	31-40	41-50	преко 50	до 18	18-20	21-30	31-40	41-50	преко 50
Прокупље	/												
Пирот	/	44	98	205	57	22	24	/	2	3	4	3	4

Извор : Управа за аналитику МУП-а РС

У табели 5 приказан је број поднетих кривичних пријава за кривично дело угрожавања опасним оруђем при тучи и свађи који износи 0,65% од укупног броја поднетих кривичних пријава. Најчешћи извршиоци овог кривичног дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (24% случајева). Сомбор је на првом месту по извршењу овог кривичног дела у односу на број становника (0,05%), на другом месту је Ниш (0,009%), затим Нови Сад (0,006%) и Београд (0,002%) по становнику. У Јагодини није забележен ниједан случај.

Табела 5. Број поднетих кривичних пријава за кривично дело угрожавања опасним оруђем при тучи и свађи

Чл. 124 КЗ РС		Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве											
Укупно:	334												
Београд	37	Мушкарци						Жене					
Ниш	24												
Сомбор	24	до 18	18-20	21-30	31-40	41-50	преко 50	до 18	18-20	21-30	31-40	41-50	преко 50
Нови Сад	21												
Јагодина	/	8	22	81	55	40	108	/	1	2	3	3	11

Извор : Управа за аналитику МУП-а РС

3. Кривична дела против имовине

У имовински криминалитет спадају сва дела која су уперена против имовине, а њихов извршилац настоји да делом себи или другом прибави корист или да неком проузрокује штету⁸. Кривична дела раз-

⁸ Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Београд, 1998, стр. 210.

бојничке крађе и разбојништва спадају у имовинска кривична дела са елементима насиља. Друштвена опасност ових кривичних дела суштински није у имовинској штети односно вредности одузете или отете ствари, већ у понашању извршиоца дела који користи принуду, претњу или напад на живот и тело са циљем да одузме ствар или задржи одузето. Разбојничка крађа и разбојништво, и ако по дефиницији спадају у кривична дела против имовине, правна конструкција ових дела приближава их и групи кривичних дела против живота и тела. Посебна карактеристика разбојничке крађе и разбојништва је принуда и употреба физичке или механичке силе, претња или употреба ватреног оружја приликом извршења дела.

Табела 6. Број поднетих кривичних пријава за кривично дело разбојничке крађе

Чл. 205 КЗ РС Разбојничка крађа		Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве											
		Мушкарци						Жене					
		до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50	до 18	18–20	21–30	31–40	41–51	преко 50
		15	23	44	21	4	3	/	/	/	8	/	/
Укупно:	137	Полна и старосна структура оштећених											
Београд	71												
Нови Сад	23	Мушкарци						Жене					
Чачак	/	до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50	до 18	18–20	21–30	31–40	41–51	преко 50
Пожаревац	/												
Ужице	/	4	5	16	11	8	14	/	4	15	8	16	20

Извор: Управа за аналитику МУП-а РС

У табели 6 приказан је број поднетих кривичних пријава за кривично дело разбојничке крађе, који износи 0,3% од укупног броја поднетих кривичних пријава. Најчешћи извршиоци овог кривичног дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (32% случајева). У односу на број становника Нови Сад је на првом месту (0,007%), затим Београд (0,004%) по становнику. У Чачку, Ужицу и Пожаревцу није забележен ниједан случај.

**Табела 7. Број поднетих кривичних пријава
за кривично дело разбојништва**

Чл. 206 КЗ РС Разбојништво		Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве											
Укупно:	3.672	Мушкарци						Жене					
Београд	2.004	до 18	18- 20	21- 30	31- 40	41-50	преко 50	до 18	18- 20	21- 30	31- 40	41- 51	преко 50
Нови Сад	673	289	327	555	221	56	16	9	7	28	13	5	2
Суботица	105	Полна и старосна структура оштећених											
С. Митров.	99												
Ниш	92	Мушкарци						Жене					
Крагујевац	93	до 18	18- 20	21- 30	31- 40	41- 50	преко 50	до 18	18- 20	21- 30	31- 40	41- 51	преко 50
Пријепоље	5												
Пирот	3	212	152	345	208	217	274	9	47	348	379	381	459

Извор: Управа за аналитику МУП-а РС

У табели 7 приказан је број поднетих кривичних пријава за кривично дело разбојништва, који износи 7,2% од укупног броја поднетих кривичних пријава. Најчешћи извршиоци овог кривичног дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (15% случајева). Најбројнија категорија оштећених у делу разбојништва су жене преко 50 година (12% случајева). Од укупног броја поднетих кривичних пријава за ово кривично дело 54,6% је поднето у Београду, али гледано по броју становника у Новом Саду је највећи проценат (0,2%), Сремској Митровици (0,1%), Београду (0,1%) и Нишу (0,04%) по становнику.

4. Кривична дела против јавног реда и мира

Јавни ред и мир представља посебно заштитно добро, различито од јавне безбедности⁹. Законом о јавном реду и миру Републике Србије јавни ред и мир је дефинисан као усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђивања једнаких услова за остваривање права грађана на личну и имовинску сигурност, мир и спокојство, приватни живот, слободу кретања, очу-

⁹ С. Милетић, М. Талијан, *Јавна безбедност*, Нови Сад, 2011.

вање јавног морала и људског достојанства и права малолетника на заштиту (члан 2, став 1 Закона).¹⁰

Кривично дело насилничког понашања (члан 344 КЗ РС), спада у кривична дела против јавног реда и мира и представља вређање или злостављање другог, вршење насиља према другом, изазивање туче или дрским или безобзирним понашањем значајније угрожавање спокојства грађана или теже ремећење јавног реда и мира. Тежи облик овог дела представља вршење у групи или ако је при извршењу дела неком лицу нанесена лака телесна повреда или је дошло до тешког понижавања грађана.

Табела 8. Број поднетих кривичних пријава за кривично дело насилничког понашања

Чл. 344 КЗ РС		Полна и старосна структура лица против којих су поднете кривичне пријаве											
Укупно:	2.692	Мушкарци						Жене					
Београд	665	до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50	до 18	18–20	21–30	31–40	41–50	преко 50
Н. Пазар	153												
Нови Сад	150												
Ниш	75												
Пријепоље	5	400	432	1124	395	165	124	13	5	12	11	5	6

Извор : Управа за аналитику МУП-а РС

У табели 8 приказан је број поднетих кривичних пријава за кривично дело насилничког понашања, који износи 5,3% од укупног броја поднетих кривичних пријава. Најчешћи извршиоци овог кривичног дела су мушкарци у добу од 21 до 30 године (42% случајева). У односу на број становника највећи проценат поднетих кривичних пријава за ово кривично дело је у Новом Пазару (0,1%), затим Новом Саду (0,04%), Београду (0,04%) и Нишу (0,02%) по становнику.

5. Осуђена пунолетна лица – изречене кривичне санкције

Под појмом „осуђено лице“ подразумева се пунолетно лице које је проглашено кривим и према коме су изречене кривичне санкције.

¹⁰ Закон о јавном реду и миру, *Службени гласник РС*, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 и 85/2005.

Табела 9. Број осуђених пунолетних лица према кривичном делу и изреченим кривичним санкцијама

Осуђена пунолетна лица, према кривичном делу и изреченим кривичним санкцијама								
	Укупно	Затвор	Новчана казна	Условна осуда	Рад у јавном интересу	Судска опомена	Васпитна мера	Проглашено кривим, а ослобођено од казне
Тешка телесна повреда	736	236 32%	9 1,2%	475 64%	5 0,7%	-	3	2
Лака телесна повреда	1.052	156 15%	213 20%	634 60%	26 2%	15	5	3
Учествовање у тучи	161	29 18%	45 28%	82 51%	5 3%	-	-	-
Угрожавање опасним оруђем при тучи и свађи	154	22 14%	56 36%	63 41%	10 6%	3	-	-
Разбојничка крађа	44	38 86%	-	6 14%	-	-	-	-
Разбојништво	691	649 94%	1 0,1%	29 4%	2 0,3%	-	9	1
Насилничко понашање	680	204 30%	19 2,8%	455 67%	1 0,1%	-	1	-

Извор: Републички завод за статистику

У табели 9 приказан је број осуђених пунолетних лица, према кривичном делу и изреченим кривичним санкцијама. У највећем проценту су условне осуде које чине посебну врсту кривичних санкција које се називају мерама упозорења. Сврха условне осуде је остваривање принципа да је казна, а нарочито казна лишења слободе крајње средство (*ultima ratio*) тј. да не треба примењивати строже санкције све док се општа сврха кривичних санкција може постићи блажом врстом санкција. Ова кривична санкција је специјално-превентивног карактера која је окренута ка учиниоцу кривичног дела. Сврха условне осуде је да се према учиниоцу лакшег кривичног дела не примени казна када се може очекивати да ће уз претњу казне (условна осуда) довољно утицати на учиниоца да не врши кривична дела. Код дела разбојништва и разбојничке крађе највећи проценат изречених санк-

ција је казна затвора тј. ограничење слободе преступника одлуком суда у поступку у коме је утврђено да се ради о учиниоцу кривичног дела. Новчана казна је у највећем проценту заступљена код кривичних дела лаке телесне повреде, учествовања у тучи и угрожавања опасним оруђем при тучи и свађи, а представља плаћање одређене суме новца, коју суд одлуком одреди, у корист државног буџета. У врло ниском проценту је казна рада у јавном интересу која подразумева бесплатан друштвено користан рад, који не служи стицању добити, са циљем да осуђени развије одговорнији однос према друштву и последицама својих поступака.

Закључак

Анализирана кривична дела најчешће су међусобно повезана и у међусобној директној узрочно-последичној вези, што нам говори податак да се иста старосна и полна категорија појављује као најчешћи извршилац и као оштећени у истом кривичном делу. Од укупног броја поднетих кривичних пријава за сва кривична дела евидентирана у Србији у 2012. години, чак 20,8% заузимају дела са елементима физичког насиља која су приказана у раду, што указује на чињеницу да је насиље као негативна друштвена појава веома заступљено. Поред државних органа полиције, судства, тужилаштва и тд. мора реаговати и друштво у целини. Реакција друштва на појаву физичког насиља мора бити усмерена на смањење учесталости путем превентивних мера. Мере које се предузимају односе се на контролу и смањење поседовања оружја, опојних средстава, контролу различитих места где се најчешће врши физичко насиље. Подизањем нивоа безбедносне културе кроз друштвене активности као сто су васпитање, образовање, социјализација, култура, може се значајно утицати на смањење појава насиља. Васпитање је усмерено ка изграђивању целокупне људске личности, свих њених позитивних својстава, развијање и оплемењивање интелекта, емоција воље и карактера. Образовање као саставни део васпитања представља целокупно педагошко деловање на све сфере човековог бића. Социјализација подразумева процес формирања и друштвеног сазревања личности као и процес индивидуализације под којом се подразумева способност појединца да превазилази одређену социјалну средину која нам је наметнута и да се мења у складу са сопственим потребама. Социјализацијом чо-

век учи обрасце културе, присваја друштвене вредности и формулише циљеве. Породица као прва и основна друштвена заједница има најважнији и најјачи утицај на будуће понашање појединца, начин васпитања и образовање представља основно полазиште за правилан развој личности и стицање емоционалне зрелости и стабилности. Посебну одговорност имају мас-медији који кроз емисије, сцене и поруке омладину треба да упуте на праве вредности.

Литература

1. Бановић Б.; Криминалистичко-криминолошки аспекти кривичног дела разбојништва, У: *Деликти насиља*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002.
2. Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ.; *Кривично право*, Београд, 2004.
3. Ђорђевић, Ђ.; Насиље и спорт, У: *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2007.
4. Игњатовић, Ђ.; *Криминологија*, Београд, 1998.
5. Јашовић, Ж.; *Пенолошка андрагогија*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000.
6. Лазаревић, Љ.; Деликти насиља – кривичноправни аспект, У: *Деликти насиља*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002.
7. Надрљански, С.; Имовинска кривична дела, У: *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2007.
8. Стевановић, З.; *Социјалне девијације и друштвена реакција*, Београд, 2013.
9. Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.; *Безбедносна Култура*, Београд, 2004.
10. Милетић, С., Талијан, М.; *Јавна безбедност*, Нови Сад, 2011.
11. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.
12. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005 са каснијим изменама и допунама.
13. Закон о јавном реду и миру, *Службени гласник РС*, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, и 85/2005.

REVIEW OF THE OCCURRENCE OF VIOLENCE THROUGH CERTAIN CRIMINAL

Suzana Talijan

Marta Tomic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: This work presents and analyzes statistical data frequency of certain crimes, which in its disposition contains elements of physical violence, which is expressed through bodily injury, damage to health, threat to life, the use of force to expropriate the property of another, insults and abuse, inciting and participating in a fight and disturbing the peace. In particular, the work, in addition to the introduction, conclusion and bibliography contains: /1/ criminal charges, the total number of crimes in the territory of the Republic of Serbia in 2012. Show sex and age of the person against whom criminal charges were filed, /2/ Criminal offenses against life and limb, the number of criminal charges for offenses of grievous bodily harm, actual bodily harm, beatings and threats to dangerous tools in fight and quarrel, /3/ Crimes against property, the number of criminal charges for offenses of robbery and robbery, /4/ Convicted adults, according to a criminal offense and imposed criminal sanctions.

Keywords: *physical violence, bodily harm, bullying, crime.*

СОЦИОДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА ФУДБАЛСКИХ НАВИЈАЧА У СРБИЈИ

Др Божидар Оташевић¹

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Циљ овог рада је да се утврде социодемографска обележја екстремних навијача фудбалских клубова у Србији. Истраживање је спроведено методама испитивања навијача и анализе садржаја референтне литературе и службених докумената Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Реализовано је техником анкетирања, упитником који садржи 33 питања, на узорку од 268 навијача прволигашких фудбалских клубова „Црвена звезда“, „Партизан“ и „Рад“, током одржавања фудбалских првенстава у Србији 2011. и 2012. године. Од општих података о навијачима анализирана је старосна структура, место рођења и локација где тренутно живе. Испитиван је и образовни ниво и животни стандард испитаника. Истраживањем је потврђено да су вође навијача и чланови најужег језгра навијачке групе статистички значајно чешће имали слабији успех у школи и чешће су учествовали у сукобима са професорима и другим ученицима у односу на чланове симпатизере и навијаче који нису ангажовани у навијачким групама.

Кључне речи: *насиље, спорт, навијачке групе, супкултура младих.*

¹ bozidarotasevic@yahoo.com

Увод

У раздобљу од неколико последњих деценија српско друштво је оптерећено ескалацијом насиља на свом нивоима и у различитим формама (у саобраћају, породици, на јавним местима). Агресија младих по неки пут прераста у насиље извршено у групи, према недужнима, према стварима, у спортско насиље, насиље чији мотиви често нису лако објашњиви рационалним разлозима, попримајући обележја хулиганског понашања, које је посебно карактеристично за екстремне навијачке групе.

Данас, према подацима Министарства унутрашњих послова, у свим већим градовима у Србији евидентирано је око 40 организованих навијачких група и подгрупа, са око 3.000 припадника. Само на подручју Београда евидентирано је једанаест међусобно супротстављених навијачких група.

Облик организовања ових навијачких група може бити формалан и неформалан. Формалну организацију углавном имају веће навијачке групе које су организоване и регистроване као удружења грађана („Делије север“², „Гробари 1970“³, Удружење љубитеља и навијача СД Партизан, „Београд – Јужни фронт“⁴), док се неформалне организују, окупљају и делују по својим неписаним правилима. Поред формалне организације, која подразумева одређена правила и процедуре, део чланова удружења у пракси често делује противно тим правилима и противно законима, вршећи деликте и угрожавајући безбедност.⁵

Према облицима понашања које испољавају, односно безбедносном ризику, навијачи су у Србији сврстани у три основне категорије: А – ненасилне (сви који нису у категорији Б и Ц), Б – потенцијално насилне (то су лица против којих су поднете кривичне и прекршајне

2 Уписани у Регистар удружења друштвених организација и политичких организација на регистарском листу 1998, под редним бројем 5.418, о чему је издато Решење Министарства за људска и мањинска права, бр. 2/0-93/2-2003-06, од 11. 7. 2003. године.

3 Уписани у Регистар удружења друштвених организација и политичких организација на регистарском листу 708, под редним бројем 1.550, о чему је издато Решење Савезног Министарства правде бр. 3/1-662/4-2000-07, од 24. 11. 2000. године.

4 Уписани у Регистар удружења друштвених организација и политичких организација на регистарском листу 486, под редним бројем 885, о чему је издато Решење Савезног Министарства правде бр. 3/1-312/2-1999-07, од 19. 10. 1999. године.

5 З. Мисић, *Насиље и недолично понашање навијача као фактор угрожавања безбедности* (магистарска теза). Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2010, стр. 112.

пријаве због насилних деликата који су извршени у вези са спортским приредбама), Ц – насилне (осуђивани припадници навијачких група због извршених кривичних дела и прекршаја са елементима насиља у вези са спортским приредбама). Међутим, према наведеној категоризацији, многе насилне и потенцијално насилне навијаче не би било могуће формално евидентирати у одговарајућу категорију. Примера ради, већина вођа навијача до сада није осуђивана због извршених кривичних дела и прекршаја, а против многих од њих нису ни поднете прекршајне и кривичне пријаве, што је један од основних критеријума за категоризацију. Сматрамо да су европска решења, када су и питању навијачи и њихова категоризација, прихватљивија, управо због тога што су једноставнија и слободније постављена. Тако су у *Резолуцију Савета Европе од 3 јуна 2010. године број 2010/Ц 165/01*, која представља допуњени текст *Приручника са препорукама за интернационалну полицијску сарадњу и мерама превенције у контроли насиља и нереда који су у вези са фудбалским утакмицама са интернационалном димензијом у којима је укључена бар једна држава чланица⁶, навијачи сврстани само у две категорије, ризичне и неризичне. Под појмом ризичног навијача подразумева се „познато или непознато лице, која се може сматрати ризичним због ремећења јавног реда и мира или асоцијалног понашања, било да је то испланирано или спонтано, на фудбалским мечевима или у вези са њима. Неризични навијачи су „познате или непознате особе, које се не могу сматрати ризичним за проузроковање или поспешивање насиља или нереда на фудбалским мечевима или у вези са њима“.*

Неки социолози су детаљније анализирали тип заједнице из које екстремни навијачи долазе и који погодује развоју фудбалског хулиганизма. Тако Ерик Денсинг (Eric Dancin), развијајући одређене класичне категорије Диркемове социологије, закључује о типу заједнице која се базира на „сегментној солидарности“ и постоји у урбаној социјалној форми. Елементи такве заједнице су: више или мање изражено сиромаштво, бављење повременим пословима због чега постоји стална претња незапослености, низак ниво образовања, релативно јед-

⁶ Council Resolution of 3 June 2010 concerning an updated handbook with recommendations for international police cooperation and measures to prevent and control violence and disturbances in connection with football matches with an international dimension, in which at least one Member State is involved(2010/C165/01). Преузето са: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:165:0001:0021:EN:PDF>, доступан 17. 6. 2010.

нострано и у себе затворено животно искуство – посебно у вези образовања и животног позива, слабије изражена склоност мењању места боравка, проширени сроднички односи, стварање уличних банди или специфичног миљеа младих, жестоки сукоби између генерација праће-ни насиљем, често прибегавање физичком кажњавању при васпитавању деце, интензивни доживљаји групне припадности и са тим у вези снажан доживљај непријатељства према другим групама.⁷

1. Методолошке напомене

Основни циљ истраживања је да се утврде основна социодемографска обележја навијача фудбалских клубова у Републици Србији. Секундарни циљ овог истраживања је и утврђивање полазишта за израду стратегије и тактике ширег друштвеног превентивног и репресивног деловања на пољу смањења насиља екстремних навијачких група, као и стварање научне основе за будућа научна истраживања у те сврхе. У том смислу, истраживање је експлоративног карактера и добијени резултати ће тек у наредним годинама омогућити реализовање прецизније конципираних и усмерених експликативних истраживања. Иначе, морамо поменути и то да је овај рад само део резултата који су добијени знатно ширим истраживањем етиологије, феноменологије и последица навијачког хулиганизма у Републици Србији које је спроведено у периоду од марта 2011. до децембра 2012. године. Остали резултати истраживања биће приказани у другим научним радовима.

У истраживању је примењено више научних метода за прикупљање и обраду научних података. За прикупљање података примењене су методе *испитивања* и *анализе садржаја* одређених писаних извора. У случају испитивања, примењена је техника *анкетирања*. Као инструмент је коришћен упитник сачињен од 33 питања која су структурирана у две целине: прва група од 15 питања односи се на *опште податке о испитанику*, док се други сет од 17 питања тиче *односа испитаника према клубу за који навија, односно према навијачкој групи чији је члан*. Најзад, последњим, отвореним 33. питањем, испитаницима је остављена могућност да, по жељи, истакну још нешто што сматрају важним за тему истраживања уколико то није обухваћено претходно постављеним питањима.

⁷ N. Elias, E. Dunning, *Sport im Zivilisationsprozess, Studien zur Figurationssoziologie*. Hrsg. Von Wilhelm Hopf. Lit – Verlag, Munster, 1982, p. 84.

Анкетирање је спроведено у четири етапе: 1) пролеће–лето 2011, 2) јесен–зима 2011, 3) пролеће–лето 2012. и 4) јесен–зима 2012. Ове етапе одговарају пролећним и јесењим деловима фудбалског првенства у Србији. Поред аутора овог рада, као анкетари навијача неких од навијачких група ангажовани су и припадници Министарства унутрашњих послова који добро познају навијачку сцену и извесне вође поменутих навијачких група.

Испитивање је извршено на узорку од 268 навијача. Анкетом су обухваћене навијачке групе три фудбалска клуба чија су седишта и стадиони у Београду, и то: ФК „Црвена звезда“, ФК „Партизан“ и ФК „Рад“. Навијачи су анкетирани у типичним ситуацијама спровођења навијачког ритуала, на стадионима поменутих клубова. Успостављање поверења између екстремних навијача и истраживача и безбедност анкетара имали су предност над вишим нивоима научног сазнања. То је подразумевало избегавање бројнијих, деликатнијих или веома детаљних питања у анкети. Анкетом су обухваћени они навијачи који су били доступни и који су показали спремност да буду анкетирани, при чему није било могућности да истраживачи значајније утичу на структуру узорка. Сматрали смо и да су овакав обим и структура узорка испитаника репрезентативни, јер 268 навијача чини око 10% укупног броја регистрованих насилних и потенцијално насилних навијача (у Београду је регистровано око 3.000 таквих навијача.⁸ Стога се овакав узорак може сматрати адекватним и довољним за валидно закључивање.

Навијачке групе ФК „Црвена звезда“ и ФК „Партизан“ изабране су као навијачке групе које имају највише симпатизера и највише регистрованих екстремних навијача, док је навијачка група ФК „Рад“ изабрана као најзатворенија навијачка група чији су навијачи посебно склони испољавању насиља према полицији и другим навијачким групама. Да би смо проверили услов хетерогености узорка, предмет анализе биле су и улога испитаника у навијачким групама (вођа навијача, члан језгра навијача или члан–симпатизер и навијач који није ангажован у навијачкој групи) и социодемографска обележја навијача.

Даље, извршена је *анализа садржаја извесних докумената државних органа*, и то: периодични извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије о раду за 2010, 2011, 2012. и 2013. годину и *анализа садржаја научних чланака* који су објављени у референтним научним часописима.

8 Б. Оташевић, Урбано окружење и насиље у спорту, *Безбедност*, 2010, 3, стр. 272.

За обраду података коришћени су стандардни информатички програми. У периоду од марта 2011. до децембра 2012. године вршен је унос података у матрицу припремљену за то, у класичном *Excel* формату. За аутоматску статистичку обраду овако припремљених података коришћен је стандардни *IBM SPSS Advanced Statistics 20.0. paket*. Поступак обраде података подразумевао је коришћење расположивих статистичких техника с обзиром на врсту података из упитника. Реч је о дескриптивној статистици, хи-квадрат тесту и утврђивању корелације између варијабли преко коефицијента контингенције.

2. Резултати истраживања

Од општих података о навијачима анализирана је старосна структура, место рођења и локација где тренутно живе. Испитиван је и образовни ниво и животни стандард испитаника.

Године живота су у интервалу од 12. до 61. године, односно биле су распона 49. Просечне године живота испитаника износиле су $23,38 \pm 5,306$ година, с тим што 95% навијача припада интервалу од 22,71 до 24,04 године. Расподела је позитивно асиметрична, што значи да је било више испитаника млађих од просека. Вредност медијане је 23 године. Четвртина навијача је имала до 20 година, а половина од 20 до 28.

Табела 1. Структура испитаника према месту рођења

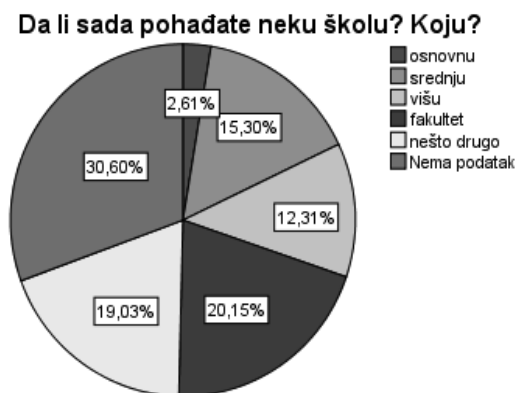
	N	%
Београд	167	62,3
Остала места у Србији	77	28,7
У некој другој држави	12	4,5
Нема података	12	4,5
Укупно	268	100

Највише испитаника, њих 167 (62,3%), рођено је у Београду. У осталим местима у Србији је рођено 77 (28,7%), а по 12 (4,5%) испитаника рођено је у некој другој држави или није дало податак (табела 1).

Образовни ниво навијача је испитан на основу анализе завршене школе, тренутног похађања школе, начина похађања тренутне или последње завршене школе и сопствене процене успешности у школи. Процент навијача у односу на завршену школу приказан је графиком 1, а у односу на тренутно похађану школу графиком 2.

Графикон 1. Структура испитаника у односу на завршену школу

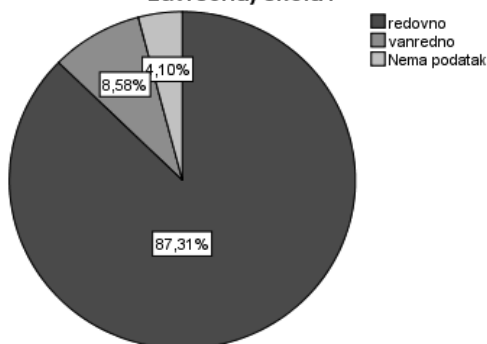

Графикон 2. Структура навијача у односу на школу коју тренутно похађа

Више од половине испитаника 59,33% завршило је средњу школу, њих 14,18% има завршену вишу, а 13,81% само основну школу, док је са завршеним факултетом било 7,84% испитаника (графикон 1). Графикон 2 приказује да 32,46% испитаника тренутно студира (20,15% и 12,31% факултет или вишу школу), ученици средње школе су заступљени са 15,3%, а број ученика основне школе веома је мали 2,61%.

Највише испитаника 87,31% се редовно школује или је завршило школу, а 8,58% је завршило или се тренутно школује ванредно (графикон 3). Разлика између броја испитаника на редовном и ванредном школовању статистички је значајна ($\chi^2 = 173,233$; $df = 1$; $p = 0,000$).

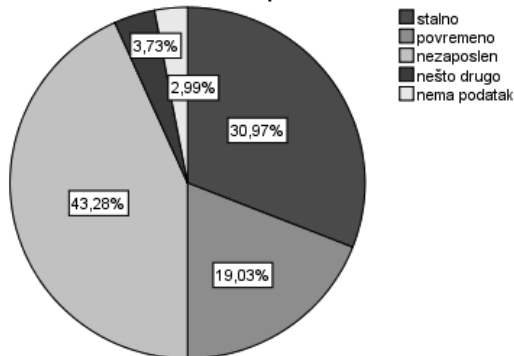
Како похађате (или сте похађали последњу завршену школу?)

Графикон 3. Структура испитаника у односу на начин похађања тренутне или последње завршене школе

У оквиру социоекономске структуре испитивана је запосленост испитаника, лични став о животном стандарду, породичне прилике у којима су одрастали и њихов брачни статус.

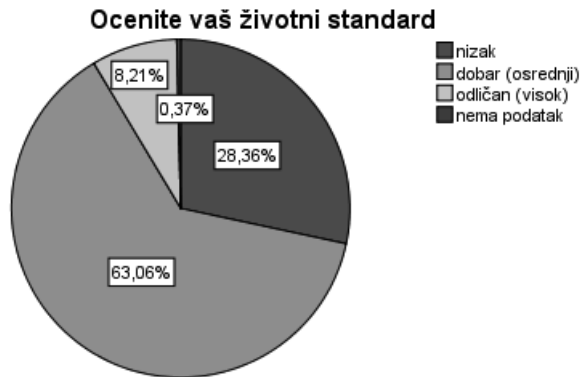
Да ли сте запослени?

Графикон 4. Структура испитаника у односу на то јесу ли запослени или не

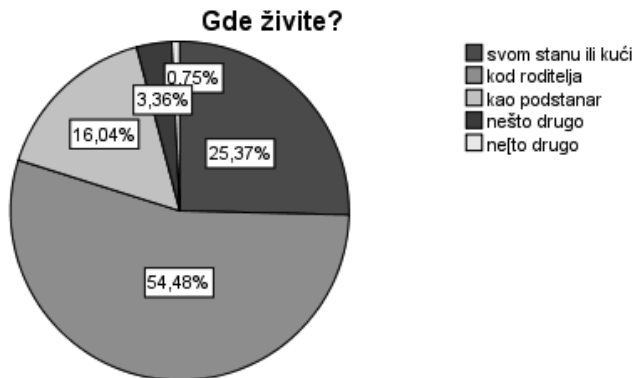
Највише испитаника је незапослено (43,28%), стални посао има 30,97%, а повремени 19,03% (графикон 4).

Из графикана 5 се види да је животни стандард за највише испитаника 63,06% добар, док је скоро 30% навијача са ниским стандардом. Само 8,21% навијача има висок животни стандард.

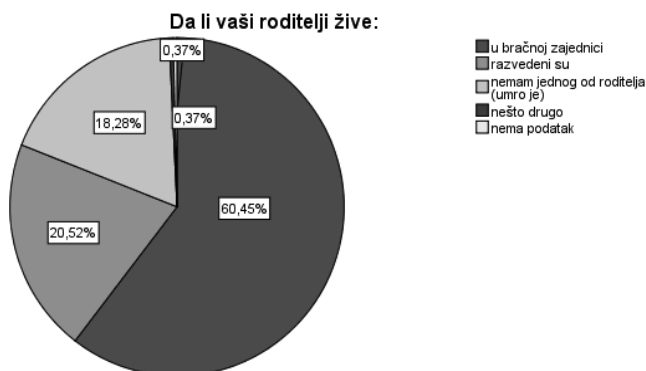

Графикон 5. Структура испитаника у односу на њихов животни стандард

Из графикона 6 се види да 54,48% испитаника живи код родитеља, 25,37% живи у свом стану или кући, 16,04% као подстанар, док се 3,6% изјаснило као нешто друго, а 0,75% испитаника није дао одговор на постављено питање.

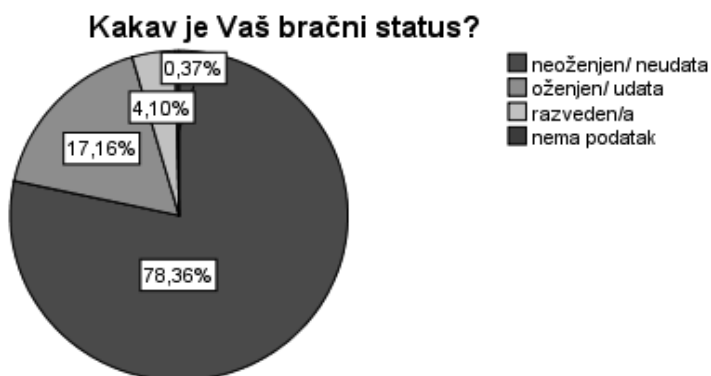

Графикон 6. Структура испитаника у односу на место где живе и начин како живе

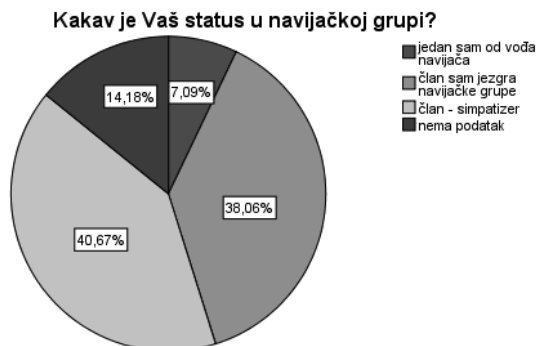
Графикон 7. Структура испитаника у односу на то да ли родитељи живе у брачној заједници

Родитељи 60,45% испитаника живе у брачној заједници, 20,52% су разведени, 18,28% испитаника нема једног од родитеља (графикон 7).

Графикон 8. Структура испитаника према брачном статусу

Када је у питању брачни статус испитаника – 78,36% је неожењено, 17,16% је у браку, док је њих 4,1% разведено, а 0,37% није дало податак о свом брачном статусу (графикон 8).

Графикон 9. Дистрибуција испитаника према статусу у навијачкој групи

У навијачкој групи највећи број испитаника (40,67%) чине симпатизери, а нешто мањи проценат (38,06%) чланови језгра навијачке групе. Само 7,09% испитаника чине вође навијача, док 14,18% није дало податак о свом статусу (графикон 9).

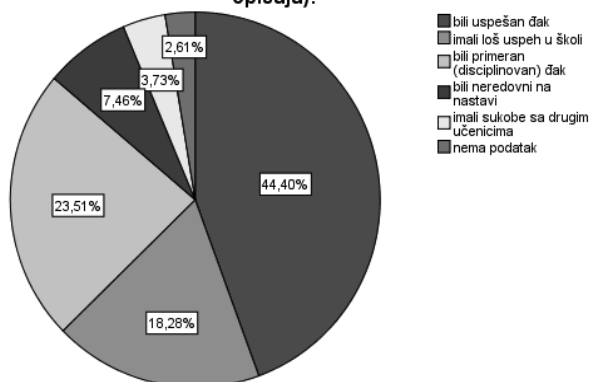
У једном другом истраживању које је обухватило ученике средњих школа са територије Републике Србије, њих 3.662 (што је 1,3% укупне популације ученика средњих школа у нашој земљи), 50,2% се изјаснило да су обични навијачи–симпатизери, што је собзиром на карактеристике узорка очекивано. С друге стране, 39,2% испитаника тврди да су чланови ужег језгра навијачке групе, док чак 10,6% тврди да су вође навијачких група.⁹ Подаци о броју вођа навијачких група и чланова ужег језгра су по нама неочекивани, односно, не чини се вероватним да у посматраном узорку буде толики број вођа и чланова ужег језгра навијачких група. Али ако се одговори анализирају када се узорак разложи по навијачким групама и подгрупама, као и градовима (Суботица, Пећинци, Кула, Нови Сад, Београд, Смедерево, Крагујевац, Јагодина, Ниш, Ужице, Ивањица и Нови Пазар), резултати постају потпуно логични. Такође, треба имати у виду да се екстремни навијачи у истраживањима овог типа труде да преувеличају свој значај у навијачкој групи, а сами тим и у друштву уопште, нарочито када говоре о насиљу у ком се труде да превазиђу своју славну „британску браћу“.

⁹ С. Милојевић et al., *Млади и хулиганизам на спортским приредбама*. Београд, 2014, стр. 288.

Резултати овог истраживања, који ће у даљем тексту бити детаљно изложени, недвосмислено су показали да навијачке групе имају јасну структуру и хијерархију. Такође, када говоримо о хетерогености навијачке популације, на основу налаза овог истраживања пре би се могло говорити о вођама и члановима језгра као једној категорији и члановима симпатизерима, као другој, него о посебности вођа навијача у односу на све остале.

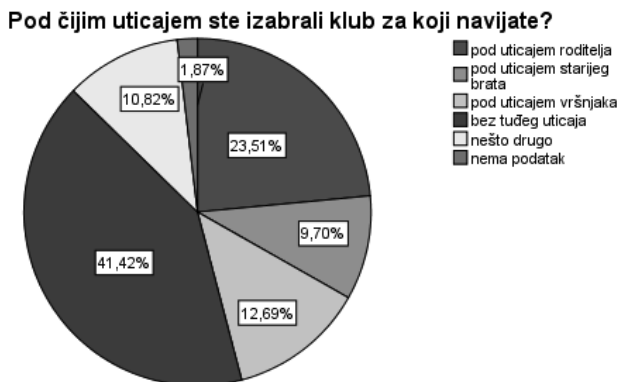
Испитаници су током школовања у највећем проценту били успешни (44,4%) и дисциплиновани (23,51%) ђаци. Лош успех у школи имало је 18,28% испитаника, нередовних на настави је било 7,46%, док је 3,73% њих имало сукобе са другим ученицима и професорима (графикон 10).

Da li ste tokom školovanja (zaokružite sve odgovore koji Vas tačno opisuju):

Графикон 10. Дистрибуција испитаника у односу на сопствену процену успешности у школи

Највише испитаника изабрало је опцију да навија за свој клуб без туђег утицаја 41,42%, а скоро четвртина 23,51% је почела да навија за свој клуб под утицајем родитеља. Више је навијача 12,69% који су почели да навијају за свој клуб под утицајем вршњака, него оних који су почели да навијају под утицајем старијег брата 9,7% (графикон 11).

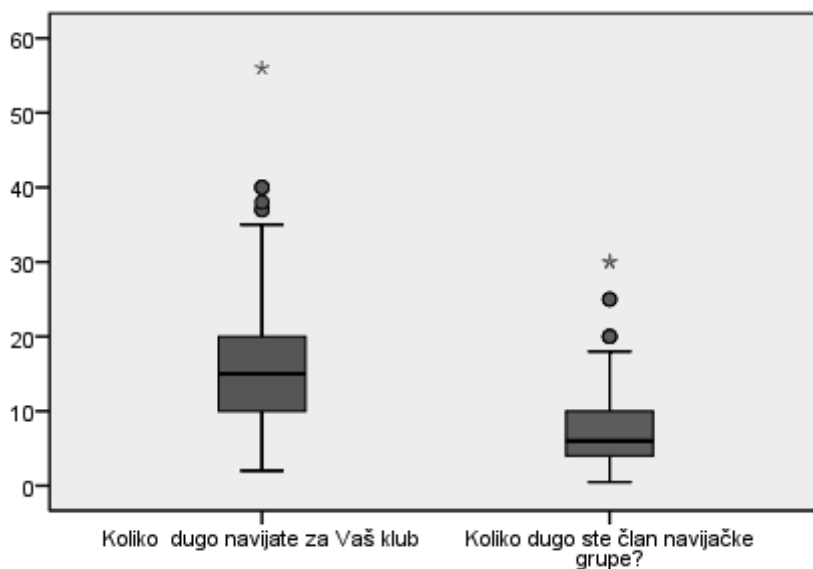
Графикон 11. Дистрибуција испитаника према томе ко је утицао на избор клуба

Занимљиво је да више од 60% испитаника има родитеље који нису навијачи. Статистички значајно ($\chi^2 = 13,636$; $df = 1$; $p = 0,000$) више испитаника има родитеље који нису навијачи од оних испитаника чији родитељи то јесу (графикон 12).

Графикон 12. Дистрибуција испитаника у односу на то да ли су им родитељи навијачи или нису

Половина испитаника за свој клуб навија између 10 и 20 година уназад, а чланови су навијачке групе између четири и десет година. Екстремно дуго за клуб навијају четири испитаника, од чега су три активни чланови навијачке групе (графикон 13).

Графикон 13. Дистрибуција испитаника према расподели година навијања за клуб и година чланства у навијачкој групи

Резултати линеарне регресивне анализе у табели 2 показали су статистички значајну повезаност између година навијања за клуб и животног стандарда ($p < 0,05$), као и између првог одласка на утакмицу с једне стране и родитеља навијача ($p < 0,001$), места рођења и животног стандарда ($p < 0,05$), с друге. То да ли родитељи живе у браку или не није имало утицаја ни на један испитивани параметар.

Табела 2. Дистрибуција испитаника према утицају неких социоекономских фактора на године навијања за клуб и први одлазак на утакмицу

	Године навијања за клуб		Први одлазак на утакмицу	
	Бета	Значајност	Бета	Значајност
Место рођења	-0,098	0,192	0,145	0,021
Родитељи живе у браку	-0,022	0,768	-0,076	0,224
Животни стандард	-0,161	0,033	-0,135	0,031
Родитељи навијачи	-0,132	0,078	-0,267	0

Први одлазак на утакмицу испитаника из Београда био је у просеку са $11,23 \pm 4,191$ година, из других места у Србији са $14,01 \pm 3,754$ година, а испитаника рођених у некој другој држави са $9,33 \pm 4,755$ година. Испитаници који су рођени у неким другим местима у Србији у просеку су статистички значајно касније отишли на прву утакмицу од испитаника који су рођени у Београду ($t = 4,859$; $p = 0,000$) или некој другој држави ($t = 3,861$; $p = 0,000$). Са повећањем животног стандарда смањују се године навијања за клуб и први одлазак на утакмицу, али ова разлика није статистички значајна.

Испитаници чији родитељи навијају за неки клуб отишли су на прву утакмицу у просеку са $10,50 \pm 4,323$ година, а испитаници чији родитељи не навијају ни за један клуб на прву утакмицу отишли су у просеку са $13,11 \pm 4,076$ година. Ова разлика је статистички значајна ($t = 4,796$; $p = 0,000$).

3. Дискусија

У дискусији наших резултата направићемо кратак осврт на статистички добијене резултате приказане табеларно и графички, упоредити их са резултатима из литературе у циљу компарације нашег са другим домаћим и страним истраживањима.

Како је већ наведено, за анкету смо се определили зато што смо мишљења да је она најпримеренија и најјефтинија за испитивање социјалног окружења, ставова и мишљења навијача. Истраживање је спроведено на територији Града Београда, с обзиром на то да је у Београду евидентирано једнаест међусобно супротстављених навијачких група, од укупно четрдесет колико их има на целој територији Републике Србије. Такође, у Београду су регистроване најорганизованије и најбројније и безбедоносно најинтересантније навијачке групе ФК „Црвена звезда“ и ФК „Партизан“ и ФК „Рад“. Уједно у Београду се одржи више од трећине укупног броја спортских манифестација које се одрже на територији Србије.

Статистички подаци указују да је у периоду од 1. 1. 1997. до 1. 1. 2012. на спортским приредбама у нашој земљи 12 особа изгубило живот, од чега 11 у Београду, док је од укупног броја повређених лица 54% задобило телесне повреде на истом подручју. Од укупног броја извршених прекршаја у вези са спортским приредбама у нашој земљи, 53,09% прекршаја извршено је на територији Града Београда.¹⁰

10 Подаци Управе за аналитику МУП-а Републике Србије.

Анализом резултата у односу на пол припадника навијачких група обухваћених истраживањем од 268 анкетираних испитаника била је само једна жена, што потврђује претпоставку да навијачку популацију чине мушкарци, док жене нису укључене у активности навијачких група, те навијачку сцену посматрају „са стране“. Присуство жена међу екстремним навијачима у складу је са нашим очекивањима и потврђује резултате ранијих истраживања. У истраживању које је спровео хрватски социолог Дражен Лалић на узорку од 108 навијача „Торциде“, навијачке групе ФК „Хајдук“, међу испитаницима су биле три жене.¹¹ Слично истраживање, али са нешто другачијим резултатима спроведено је и у Македонији на подручју градова Скопља и Битоља, на узорку од 150 навијача из две најбројније групе у Републици Македонији „Комити“ навијачка група ФК „Вардар“ и „Чкембери“ навијачка група ФК „Пелистер“. Резултати тог истраживања потврђују да је у навијачкој групи ФК „Вардар“ ангажовано 2% жена, док је у случају навијачке групе ФК „Пелистер“ тај проценат већи и износи 10%.¹²

Судећи према резултатима ове анкете, утврђене просечне године старости испитаника – 23,38 (четвртина навијача је имала до 20 година, а половина од 20 до 28 година) у нашем истраживању потврђују резултате првог југословенског истраживања навијачких група које је спровела група истраживача у Загребу,¹³ где су испитаници били старости између 22 и 24 године, а у супротности су са неким ранијим пре свега страним истраживањима која су показала да су хулигани махом малолетници који потичу из „социјално угрожених слојева друштва“.¹⁴

Образовна структура испитаника (графикон 1) показује да је више од половине – 59,33% испитаника са завршеном средњом школом, 14,18% има завршену вишу школу, а њих 13,81% само основну школу. Код неких је процес школовања у току, тако да они који тренутно студирају међу испитаницима чине 32,46% (20,15% је на факултету и 12,31% студира вишу школу), ученици средње школе су заступљени са 15,3%, а веома мали број је ученика основне школе – 2,61% (графикон 2). Добијени резултати слични су резултатима већ поменутог истраживања које се односи на навијачку групу Торцида где је било више од три четвртине испитаника са средњом школом.

11 Д. Лалић, *Торцида – поглед изнутра*. Загреб, 1993, стр. 120.

12 А. Козарев, *Насилството и фудбалскиот хулиганизам во Република Македонија*, Скопје, 2007, стр. 114.

13 Ж. Бузов, et. al. *Навијачко племе, посебан сепарат часописа Питања*, Загреб, 1989, стр. 15.

14 Е. Dunning, et al., *The roots of football hooliganism: an historical and sociological study*, London, 1988, pp. 157–183.

Из добијених резултата видимо да укупно 73,14% испитаника има завршену основну или средњу школу. Једна од битних карактеристика навијачке супкултуре је низак ниво образовања. Управо необразованост и униформно понашање екстремних навијача их чини веома погодним за манипулацију, што значи да они могу бити злоупотребљени од стране разних екстремних опција, а то могу бити разне криминалне организације или одређене политичке или парapolитичке групе задужене за стварање одређене климе у друштву.

Дистрибуција резултата у односу на животни стандард испитаника (графикон 4) показује да је највише навијача незапослено (43,28%). Стални посао има 30,97%, а њих 19,03% има повремену посао. Већина испитаника је става да им је животни стандард добар, док њих 30% оцењује свој животни стандард као низак. Само 8,21% испитаника има висок животни стандард. Упоредо, анализа резултата испитаника према месту и начину живота (графикон 5) показује нам да 54,48% испитаника живи код родитеља, 25,37% живи у свом стану или кући, док 16,04% живи као подстанар, 3,6% је у категорији нешто друго, а 0,75% испитаника није дало одговор на постављено питање. Резултати ове анкете упућују да испитаници потичу из различитих социјалних слојева, а највише их припада средњем социјалном слоју. С обзиром на економску ситуацију у којој се налази српско друштво, ове резултате треба схватити условно. У сваком случају стереотип о хулиганима као припадницима искључиво „социјално угрожених слојева,“ не потврђује се кроз резултате овог истраживања. С тим у вези, неки истраживачи указују на појаву „нове генерације малолетних делинквената“ која потиче из економски ситуираних породица, негирајући пресудну улогу сиромаштва у испољавању криминалног облика понашања.¹⁵ Сматрамо да хулигане прво треба посматрати кроз њихов систем вредности, који је делом и социјално условљен, а не искључиво у контексту њиховог статуса у друштву. Мишљења смо да насиље на спортским приредбама није искључиво последица материјалне, већ политичке кризе, а можда пре свега кризе система вредности. То су данас „обично“ млади људи који, према социјалним обележјима, припадају средњој класи и који су слични својим вршњацима, а не, како се то често у јавности истиче, доминантно делинквентима из предграђа.¹⁶

¹⁵ G. Armstrong, *Football Hooligans*. Berg, 1998, p. 56.

¹⁶ Б. Оташевић, А. Протић, „Вандали у зидинама“ – Хулиганизам у Србији, *Безбедност*, 2012, 1, стр. 76.

Уједно, резултати ове анкете показују да већина испитаника (60,45%) потиче из стабилних породица и живе или су живели са оба родитеља, 20,52% живи са једним родитељем јер су родитељи разведени, док код 18,28% један од родитеља је умро (графикон 7). Овакав резултат оповргава тврдње да навијачи углавном потичу из разбијених породица, па се може закључити да припадници навијачких група у Србији не потичу из „разбијених породица“ у значајно већој мери у односу на њихове вршњаке који нису навијачи. Када је у питању брачни статус испитаника, 78,36% је неожењено, 17,16% је у браку, док је њих 4,1% разведено, њих 0,37% није дало податак о свом брачном статусу (графикон 8). Резултати овог истраживања слични су резултатима истраживања које је спроведено у Македонији, где је 63% навијача ФК „Пелистер“ и 78% навијача ФК „Вардар“ неожењено. Висок проценат навијача који не живе у браку је очекиван с обзиром на то да су просечне године живота испитаника износиле 23,38 година.

Резултати анкете потврђују да су испитаници током школовања у највећем проценту били успешни (44,4%) и дисциплиновани (23,51%) ђаци. Лош успех у школи имало је 18,28% испитаника, нередовних на настави је било 7,46%, док је 3,73% њих имало сукобе са другим ученицима и професорима (графикон 10).

Варијабла статус испитаника¹⁷ доведена је у везу са понашањем и успехом испитаника током школовања. Све утврђене корелације статистички су значајне на нивоу 0,01% и говоре о лошем успеху у школи, вођа навијача као и чланова језгра навијачких група, њиховој већој недисциплини и нередовности на настави, чешћем сукобљавању са ученицима ($s = 0,516$, $df = 2$, $\chi^2 = 83,245$, $p = 0,000$) и професорима.

Резултати истраживања показују да је највише испитаника изабрало да навија за свој клуб без туђег утицаја 41,42%, а скоро четвртина 23,51% је почела да навија за свој клуб под утицајем родитеља. Више је навијача 12,69%, који су почели да навијају за свој клуб под утицајем вршњака, него оних који су почели да навијају под утицајем старијег брата 9,7% (графикон 11). Испитаници чији родитељи навијају за неки клуб отишли су на прву утакмицу у просеку са $10,50 \pm 4,323$ година, а испитаници чији родитељи не навијају ни за један клуб на прву утакмицу отишли су у просеку са $13,11 \pm 4,076$ година. Ова разлика је статистички значајна ($t = 4,796$; $p = 0,000$; графикон 12).

¹⁷ Варијабла садржи категорије испитаника: вође навијача, чланове језгра и чланове симпатизере.

Половина испитаника за свој клуб навија између десет и двадесет година, а чланови су навијачке групе између четири и десет година. Екстремно дуго за клуб навијају четири испитаника, од чега су три активни чланови језгра навијачке групе (графикон 13). У већ споме-нутом истраживању у Хрватској (Лалић, 1993) добијени су резултати, као и у нашем истраживању, где се готово половина 47,2% испитаника изјаснила да је члан навијачке групе, шест и више година. Ова истраживања показују да је навијачка супкултура посебан феномен младих у последње две деценије на овим просторима.

У криминолошкој литератури често се истиче да се малолетници и млађа пунолетна лица расно, етнички локално организују, и склони су удруживању у групе које се темеље на војничком схватању хијерархије, послушности и потчињености вођама. Млади су у оквиру групе агресивнији и спремнији да изазову нереде и насиље него њихови вршњаци који нису организовани. О парамилитарном и територијалном начину организовања ултранавијача, пишу и неки италијански аутори.¹⁸ Војнички устројена хијерархија и територијална организација карактеристика је и екстремних фудбалских навијачких група и подгрупа у Србији што показује и наше истраживање.

Удруживање у хулиганске групе може бити опасно посебно за младе људе, јер им пружа осећај моћи и припадности што им потпомаже у изградњи индивидуалног идентитета. Дакле, навијачке групе поседују одређену хијерархију, структуру, вођство, често и своју територију, као и своје симболе по којима ће их други препознавати. То су химна, грб, застава и навијачке песме. Са сигурношћу можемо тврдити да су идентификоване категорије фудбалских хулигана сличне са другим криминалним групама које окупљају младе, претежно мушкарце, који су оријентисани ка вршењу насилничког криминалитета. Због тога су, за разумевање насиља навијача значајна криминолошка истраживања која за предмет изучавања имају удруживање малолетника и млађих пунолетних лица у групе које су склоне криминалном, односно насилничком понашању. Теоријски посматрано, вредно је пажње мишљење неких страних аутора да истраживања фудбалског хулиганизма треба обогатити студијама о малолетничкој делинквенцији и култури понашања младих делинквената.¹⁹

18 A. Roversi, C. Balestri, Italian Ultras Today: Change or Decline? *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2000, 8 (2), p. 191.

19 R. Spaaij, Men Like Us, Boys Like Them, Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism, *Journal of Sport and Social Issues*, 2008, 32 (4), p. 389.

Резултати линеарне регресивне анализе дате у табели 2 показали су да на године навијања за клуб статистички значајно утиче животни стандард ($p < 0,05$), док су на први одлазак на утакмицу највећи утицај имали родитељи навијачи ($p < 0,001$), затим место рођења и животни стандард ($p < 0,05$). То да ли родитељи живе у браку или не није имало утицаја ни на један испитивани параметар.

Први одлазак на утакмицу испитаника из Београда је био у просеку са $11,23 \pm 4,191$ година, у другим местима у Србији са $14,01 \pm 3,754$ година, а у некој другој држави са $9,33 \pm 4,755$ година. Испитаници који су рођени ван Београда, статистички значајно касније су у просеку отишли на прву утакмицу, у односу на испитанике који су рођени у Београду ($t = 4,859$; $p = 0,000$), или некој другој држави ($t = 3,861$; $p = 0,000$).

Добијени резултати потврђују да је навијачка супкултура, а самим тим и феномен фудбалског хулиганизма, урбани феномен и проблем великих градова. У историји савременог спорта познато је да се насиље и агресија који су везани за спортске догађаје јављају једнако у развијеним и неразвијеним срединама, као и да су најчешће присутни тамо где је лако применити „закон великих бројева“, односно у већим урбаним центрима. У сиромашним срединама, каква је наша, нарочито у великим градовима у којима криминал једнако не мањка, економске могућности за његову контролу, сузбијање и превенцију знатно су мање него у развијеним срединама. Немогућност да се испуне егзистенцијални услови, незапосленост, „изазови велеграда“, друштвени амбијент који не подстиче испољавање креативности појединаца и, коначно, досада, доводе до тога да је код младих у градовима коришћење слободног времена један од могућих предуслова за насилничко понашање.

Закључак

Из свега наведеног можемо закључити да су основна социодемографска обележја екстремних навијача у нашој земљи низак ниво образовања и незапосленост (73,14% испитаника има завршену основну или средњу школу, незапослено је њих 43,28%), док повремено посао има њих 19,03%. Просечне године старости наших испитаника су 23,38 година, док су просечне године старости вођа навијача 28,96 година. Испитивани навијачи су за свој клуб почели навијати између десете и дванаесте године живота, а чланови навијачке групе су између четири и

десет година. Сматрамо да је фудбалски хулиганизам феномен који има више страна и треба да буде истраживан у његовим различитим социјалним и историјским контекстима. Независно од тога могу се уочити неке упадљиве сличности у конструкцији идентитета навијача у различитим националним и локалним контекстима. По нашем мишљењу шест карактеристика одређује идентитет фудбалских хулигана: јаке емоције, потенцирање мушкости и снаге, територијална идентификација, индивидуално и колективно потенцирање репутације, осећај солидарности и припадности, потенцирање суверенитета и аутономије. Наше истраживање несумњиво потврђује ове наводе.

Литература

1. Armstrong, G.; *Football Hooligans, Knowing the Score*. Berg, 1998.
2. Бузов, Ж., Магдаленић, И., Перасовић, В., Радин, Ф.; Навијачко племе, *Питања* (сепарат), Загреб, 1989.
3. Dunning, E., Murphy, P., & Williams, J.; *The roots of football hooliganism: an historical and sociological study*. London: Routledge, 1998.
4. Elias, N., Dunning, E.; *Sport in Zivilisationsprozess, Studien zur Figurationssoziologie*. Hrsg. Von Wilhelm Hopf. Lit – Verlag, Munster, 1982, pp. 84–104.
5. Козарев, А.; *Насилството и фудбалскиот хулиганизам во Република Македонија*. Скопје: Издавачки центар ТРИ, 2007.
6. Мисић, З.; *Насилје и недолично понашање навијача као фактор угрожавања безбедности* (магистарска теза). Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2010.
7. Лалић, Д.; *Торцида – поглед изнутра*. АГМ, Загреб, 1993.
8. Милојевић, С., Симоновић, Б., Јанковић, Б., Оташевић, Б., Турањанин, В.; *Млади и хулиганизам на спортским приредбама*. Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији, 2014.
9. Оташевић, Б.; *Урбано окружење и насилје у спорту, Безбедност*, 2010, LII, 3: 267–281.
10. Оташевић, Б., Протић, А.; „Вандали у зидинама“: Хулиганизам у Србији, *Безбедност*, 2012, LIV, 1.
11. Roversi, A., Balestri, C.; *Italian Ultras Today: Change or Decline? European Journal on Criminal Policy and Research*, 2000, 8 (2): 183–199.

12. Spaaij, R.; Men Like Us, Boys Like Them, Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism, *Journal of Sport and Social Issues*, 2008, 32 (4): 369–392.

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF FANS OF FOOTBALL CLUBS IN SERBIA

Bozidar Otasevic, PhD

Ministry of the Interior of the Republic of Serbia

Abstract: The aim of this study was to determine the socio-demographic characteristics of extreme fans of football clubs in Serbia. The study was conducted through testing methods and content analysis of reference literature and official documents of the Ministry of Interior Affairs of the Republic of Serbia. The research was conducted by interviewing techniques, questionnaire containing 33 questions on a sample of 268 fans, in first league football club “Red Star”, “Partizan” and “Rad” during maintenance football championships in Serbia 2011th and 2012. From general data about the fans, was analyzed the age structure, place of birth and the location where they currently live. We studied the educational level and the standard of living of the subjects. The research confirmed that the leaders of fans and members of the the narrowest cores fan group significantly more often had a lower grades in school and they are more often involved in conflicts with professors and the other students than the members – sympathizers and the fans who were not engaged in the fan groups.

Keywords: *violence, sport, football fan groups, youth subcultures.*

НАПАД НА ПОЛИЦИЈСКЕ СЛУЖБЕНИКЕ И ПРИМЕНА СИЛЕ СА СТАНОВИШТА СПЕЦИЈАЛНОГ ФИЗИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА

Др Ђурица Амановић¹
Проф. др Жељко Никач²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду је анализиран ниво отпора осумњиченог и средства напада на полицијске службенике. Праћени статистички подаци током седмогодишњег периода (2006–2012) показују да је извршен укупно 4.921 напад на полицијске службенике.³ Упоредивање праћених података показује пораст броја кривичних дела по члану 323 (просечно годишње 234 кривична дела) и пораст и пад броја кривичних дела по члану 322 КЗ РС (просечно годишње 469 кривичних дела).

Из анализираних ситуација⁴ на подручју ПУ за град Београд у периоду 2013. године, у односу на врсту отпора, у највећем броју случајева радило се о вербалној непослушности (61%), активном отпору (49%) и ненаоружаном нападу (38%), а у мањем броју случајева о пасивном отпору (12%) и наоружаном нападу (7%) на полицијске службенике. У односу на средство напада, доминирају хватање

1 djurica.amanovic@kpa.edu.rs

2 znikac@kpa.edu.rs

3 Поступање по чл. 322 КЗ РС (спречавање службеног лица у вршењу службене радње) и чл. 323 КЗ РС (напад на службено лице у вршењу службене дужности).

4 Анализиране су ситуације на територији ПУ за град Београд у периоду 2013. год. у којим је дошло до напада на полицијске службенике по чл. 323 КЗ РС и чл. 23 ЗЈРМ РС. Обухваћено је 227 ситуација у којима је употреба физичке снаге била оправдана.

и гурање (46%), напад руком (24%), насртање и претња (23%), напад ногом (5%), напад главом (2%) и наоружани напад (7%). Највећи број напада на полицијске службенике догађа се приликом одржавања ЈРМ-а (више од 60%), током контроле и регулисања саобраћаја (21%) и провере идентитета (15%).

Кључне речи: *полиција, осумњичени, отпор, напад, примена силе, специјално физичко образовање.*

Увод

Један од начина непосредног извршења полицијских послова је сте примена силе или средстава принуде. С обзиром да се применом силе директно угрожавају права и слободе грађана, нарушава њихов телесни интегритет, полицијски службеници при примени датих овлашћења морају поштовати законске прописе и подзаконске акте који регулишу ово питање.

Према Кривичном законнику Републике Србије (у даљем тексту: КЗ РС)⁵, за напад на службено лице у вршењу службене дужности (члан 323) запређена је казна од три месеца до осам година затвора, односно од две до десет година затвора за најтежи облик кривичног дела, што је према мишљењу надлежних сразмерно. Такође, за кривично дело спречавања службеног лица у вршењу службене радње (члан 322) прописана је казна затвора од три месеца до три године, односно за тежи облик од једне до осам година, или од две до десет година затвора ако учинилац службеном лицу нанесе тешку телесну повреду. Свакако да овде (члан 322) претња може бити и примена силе⁶.

Даље, Закон о јавном реду и миру⁷ инкриминише недозвољене противправне делатности и то ометање (члан 23) службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира. Ко увреди, злостави, прети да ће напасти, покуша да нападне или нападне или на други начин омета овлашћено службено лице у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира – казниће се затвором од шест месеци до три године. Ако приликом извршења дела

⁵ *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012. и 104/2013.

⁶ З. Стојановић, О појму претње у кривичном праву, *НБП*, бр. 2/2013, Београд, стр. 13.

⁷ *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.

учинилац овлашћеном службеном лицу прети употребом оружја, или се маши за оружје, или му нанесе лаку телесну повреду – казниће се затвором од једне до пет година.

Законом о полицији⁸ предвиђено је да се сила може употребити само када је апсолутно неопходна за постизање легитимног циља у функцији безбедности, спровођења правила и прописа.⁹ Према томе, употреба силе мора да буде законита, неопходна и сразмерна претњи. Начела и упутства којима се регулише употреба средстава принуде (примена силе) дефинисане су Законом о полицији Републике Србије, Правилником о условима и начину употребе средстава принуде¹⁰, Правилником о начину обављања полицијских послова¹¹, Упутством

⁸ *Службени гласник РС*, бр. 101/2005.

⁹ Овлашћено службено лице средства принуде употребиће само ако се на други начин не може извршити задатак и то суздржано и сразмерно опасности која прети законом заштићеном добру и вредности, односно тежини дела које се спречава или сузбија. Овлашћено службено лице ће увек употребити најблаже средство принуде које јамчи успех, сразмерно разлогу употребе и на начин којим се службени задатак извршава без непотребних штетних последица. Овлашћено службено лице ће пре употребе средства принуде на то упозорити лице према коме средство намерава да употреби, ако је то у датој ситуацији могуће и неће довести у питање извршење службене радње. Овлашћена службена лица приликом употребе средстава принуде дужна су да чувају људске животе, проузрокују што мање повреда и материјалне штете, као и да осигурају да се помоћ повређеном или угроженом лицу што пре пружи и да његови најближи о томе што пре буду обавештени. (чл. 84).

¹⁰ *Службени гласник РС*, бр. 133/2004, чл. 2 – Приликом употребе средстава принуде овлашћено службено лице ће настојати да, када је то год могуће, заштити живот лица и да службени задатак обави са најмање штетних последица по лице или лица против којих средство принуде употребљава и само за време док постоје разлози из члана 1 став 1 овог правилника. У извршавању службених задатака овлашћено службено лице ће употребљавати само оно средство принуде под условима и на начин како је то предвиђено законом и овим правилником. Приликом употребе средстава принуде овлашћено службено лице ће за сваку појединачну ситуацију процењивати да ли постоји реална и практична потреба за употребом средстава принуде, а у случају да она постоји, употребиће сразмерну силу, односно оно средство принуде и на начин који одговара врсти и интензитету супротстављања лица мерама и радњама које налаже овлашћено службено лице у извршавању службених задатака. У извршавању службених задатака, зависно од ситуације, овлашћено службено лице ће увек настојати да средства принуде употребљава поступно, односно од најлакшег према тежим средствима принуде, настојећи да то у сваком случају буде минимум неопходне силе. Приликом употребе средстава принуде овлашћена службена лица ће у свакој ситуацији, без обзира колико она опасна и ризикантна била, поштовати људско достојанство лица према коме употребљава средства принуде. Поштујући све напред наведене принципе употребе средстава принуде, овлашћено службено лице ће употребљавати средства принуде на безбедан и ефикасан начин, односно са што мање опасности и последица по себе и друга овлашћена службена лица у тиму, прецизно, брзо и са што мање утрошка времена у ситуацијама када је то сврсисходно.

¹¹ *Службени гласник РС*, бр. 27/2007.

о полицијској етици и начину обављања послова полиције¹² и другим међународним и националним стандардима.

У Правилнику о условима и начину употребе средстава принуде, дефинисани су услови и начин употребе средстава принуде (примена силе) и посебно принципи неопходности и пропорционалности, време трајања, ограничења као и обавезе након употребе принуде. Под средствима принуде подразумевају се физичка снага, службена палица, средства за везивање, специјална возила, посебно дресирани пси, коњица, средства за запречавање, хемијска средства и ватрено оружје (члан 1, став 2). Исто тако, регулисано је да овлашћено службено лице (у даљем тексту: ОСЛ) употребљава силу тако да службени задатак обави са најмање штетних последица по лице против кога силу употреби и само за време док постоје законом оправдани разлози због којих је средство принуде (сила) употребљено (члан 2). Даље, о свакој примени средстава принуде (употреби силе) ОСЛ у писменом облику подноси извештај непосредном старешини, најкасније 24 часа од употребе средстава принуде (члан 31). Међутим, полицијска пракса показује веома широк и несистематичан приступ код самог извештавања о употреби средстава принуде (силе) од стране полиције.

Могу се издвојити три ситуације у којима ОСЛ може оправдано да примени технике физичке контроле: ради спречавања бекства, савладавања отпора и одбијања напада.¹³ Контрола је сила коју ОСЛ примењује да би управљао незаконитим радњама. Избор технике и интензитет силе зависи од количине отпора и опасности која може из њега да настане. Физичка контрола обухвата низ техника СФО-а, као што су благо вођење лица, притисци и стезања на виталне тачке, технике полуге, све до техника које се користе за деструкцију осумњиченог, као што су ударци, бацања, технике полуга које се изводе до краја (са луксацијом или рептуром третираног зглоба). Техника физичке контроле подељена је у две категорије: савладавање пасивног и дефанзивног отпора (лака контрола) и савладавање активне и теш-

12 *Службени гласник РС*, бр. 41/2003.

13 Овлашћено службено лице (ОСЛ) Министарства унутрашњих послова има право да употреби законом утврђена средства принуде према лицу које је затечено у вршењу кривичног дела, савладавања отпора лица које нарушава јавни ред и мир или које треба привести, задржати или лишити слободе у законом утврђеним случајевима, ради одбијања напада од себе, другог лица или објекта који обезбеђује, ради спречавања бекства лица лишеног слободе, лица које примењује силу или прети да ће непосредно применити силу. (чл. 1 ст. 1 Правилника о условима и начину употребе средстава принуде).

ке агресије (тешка контрола). Наравно, примењена техника физичке контроле сваког ОСЛ зависи од његове претходне обуке, искуства и знања из области специјалног физичког образовања, криминалистичке тактике, методике, оперативе, психологије и других области.

Структура послова из домена униформисане и криминалистичке полиције и начин њиховог реализовања, посебно када су у питању разне анализе, закључивање по њима и прављење планова непосредног деловања, од полицајца који су реализатори те врсте послова, поред осталог тражи солидно теоретско знање о адаптивним карактеристикама свих људи који учествују у реализацији планова, затим и лица са којима се они срећу и над којим треба да интервенишу, о информационам и енергетским процесима који се одвијају у организацијама и полицајца и криминалаца приликом интервенција и њиховом лимитирајућем утицају на ефикасност реализације планова, о основама на којима се планирају стратегија и тактика примене практичних знања из специјалног физичког образовања, како би те анализе и планови били квалитетнији¹⁴.

Према подацима из Извештаја о раду МУП Србије, током 2010. године извршено је 1.879 кривичних дела над полицијским службеницима, што је највише у протеклих девет година. Највећи број ових кривичних дела почињен је на територији Београда, затим Новог Сада и Ниша. У 2011. години извршена су 1.704 кривична дела над полицијским службеницима, што је за око 9% мање у односу на 2010. годину, али са тежим последицама (Према званичном извештају МУП РС).¹⁵ Наиме, у протеклих десет година приликом обављања службене дужности живот је изгубило осам полицијских службеника, од којих тројица само током 2011. године (приликом претресања стана вишеструког извршиоца кривичних дела у Зрењанину; приликом интервенције због разбојништва у експозитури „Комерцијалне банке“ у Београду и приликом поступања због насиља у породици у Новом Саду). Поред тога, 22 полицијска службеника су задобила тешке, а 370 лаке телесне повреде.

У 2012. години је извршено 1.667 кривичних дела над полицијским службеницима што је за око 3% мање у односу на 2011. годину. Смањен је број повређених полицијских службеника приликом вр-

¹⁴ М. Milošević, М. Milošević, *Specijalno fizičko obrazovanje: Naučne osnove*, Beograd, 2013b, str. 18.

¹⁵ <http://www.gov.mup.rs/izvestaji>

шења службене дужности, али је један полицијски службеник приликом обављања службене дужности изгубио живот. Највише кривичних дела над полицијским службеницима извршено је приликом одржавања јавног реда (505 или 64%), регулисања и контроле саобраћаја (168 или 21%) и провере идентитета (117 или 15%). Трећина кривичних дела над полицијским службеницима извршена је на подручју ПУ за град Београд, где је дошло до њиховог повећања за преко 20%, упркос тенденцији смањења на територији Србије. Број напада на полицијске службенике приликом вршења службене дужности на подручју Новог Сада за трећину је мањи. Подаци говоре да нису само хапшења опасних криминалаца и улични протести високо ризични по службенике МУП-а.

Да је ситуација врло слична и у окружењу, видљиво је из анализе статистичких података МУП-овог Одјела за аналитику о нападима на полицијске службенике у Републици Хрватској током шестогодишњег периода (2005–2011). У том периоду извршено је укупно 1.603 напада на полицијске службенике. Просечан број напада годишње износи 267. Последице напада најчешће су лакше телесне повреде и то у 94% случајева, док су тешке у 5%. У проматраном шестогодишњем периоду, код шест полицијских службеника наступила је смрт као последица напада. Такође, највећи број напада на полицијске службенике, у чак 35% случајева догађа се приликом одржавања ЈРМ-а, 12% приликом контроле саобраћаја, 9% без повода, односно у ситуацијама када полицијски службеник није обављао нити једну службену радњу, 8,5% код привођења, 1,5% током обезбеђења, те у осталим случајевима 35%¹⁶.

Значај нашег истраживања је управо у све чешћем нападу на полицијске службенике, као и недовољној кривичноправној и прекршајноправној заштити припаднике полиције.

1. Методе

Циљ овог рада је да се утврди ниво отпора, тј. врста и ниво напада на полицијске службенике и посредно практична примена техника СФО-а као средства физичке контроле лица и заштите телесног интегритета полицајаца. Добијени подаци посредно ће допринети ефи-

16 М. Žužul, Profesionalni rizici u policiji, *Glasilо MUP RH*, br. 53/2013, Zagreb, str. 6.

каснијој едукацији, тренингу полицијских службеника и успешнијем обављању професионалних задатака.

Отпором се сматра свако супротстављање лица (пасивно или активно) припадницима полиције, напад на припадника полиције или избегавање мера и активности које припадник полиције налаже и предузима у складу са законом. Тактичко решење (облик и обим силе) за које се припадник полиције опредељује треба да буде засновано на облику и обиму отпора који пружа осумњичени, као и на осталим условима и околностима специфичне ситуације. Отпор који осумњичени пружа је најчешће физички отпор, међутим врста и ниво отпора са којим се припадник полиције сусреће одређен је нивоом намере преступника. Дефинисали смо пет нивоа отпора: *вербална непослушност* (лице одбија законита наређења или команде издате од стране припадника полиције); *пасиван отпор* – лице се опире пасивним физичким активностима. Ово обично подразумева потпуну пасивност, да би на тај начин навео припадника полиције да га подиже, вуче или придржава да би успоставио контролу. На овом нивоу, лице никад не покушава да се супростави физичком контакту припадника полиције; *активан отпор* – на овом нивоу отпора лице покушава да одгурне, или да се отргне и на тај начин не дозвољава припаднику полиције да успостави контролу. Међутим, лице не покушава да нападне припадника полиције или физички није у стању да то учини; *не-наоружани напад* – у овом случају лице напада припадника полиције да би спречило покушај успостављања контроле или да припадника полиције омете у извршењу службене радње.

Под нападом се сматрају различите кретне структуре које предузима лице у циљу повреде припадника полиције или других лица; *наоружани напад* – на овом нивоу лице примењује било који степен физичке силе, који захтева и оправдава да припадници полиције примене смртоносну силу против силе којој су изложени. У овом случају, припадник полиције ће наићи не само на отпор према хапшењу, него и отвореном физичком нападу оружјем, техником или предметом који могу довести до смрти или тешких телесних повреда припадника полиције или другог лица, насилни улазак у објект који се обезбеђује или простор око објекта у који је улазак забрањен.

За реализацију постављеног циља истраживања било је неопходно: прикупити податке о употреби средстава принуде – силе; утврдити ниво отпора лица у анализираним ситуацијама; и средство напада на

полицијске службенике. Такође, урађена је анализа броја кривичних дела по члану 322 КЗ РС и члану 323 КЗ РС у периоду 2006–2012. године на територији Републике Србије, као и анализа актуелних кривичних дела у протеклих пет година (2009–2013) на подручју ПУ Београд, поступање по члану 323 КЗ РС и члану 23 Закона о јавном реду и миру РС¹⁷. Из анализираних ситуација издвојене су варијабле које су презентовале ниво отпора, и посебно варијабле које су представљале средство напада које су квантификоване дескриптивном статистиком (апсолутне и релативне фреквенције), што је приказано табеларно и графички.

2. Резултати и дискусија

У периоду од 2006–2012. године на територији РС по члану 322 КЗ РС извршено је укупно 1.640 кривичних дела спречавања службеног лица у вршењу службене радње. Проматрајући наведено раздобље нема већих осцилација у броју извршених напада. Просечни број напада годишње износи 234, иако је током 2011. године извршено 38% више напада на полицијске службенике од просека у посматраном раздобљу, док је 2012. године број напада смањен за 17% од просека у посматраном раздобљу (табела 1).

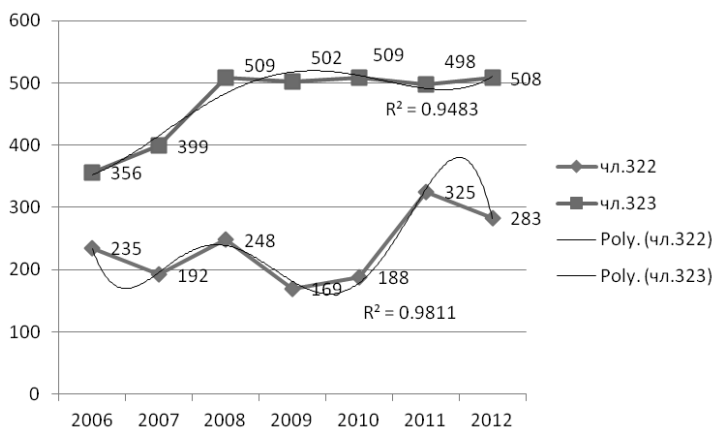
У истом периоду (2006–2012) на територији РС по члану 323 КЗ РС извршено је укупно 3.281 напада на полицијске службенике. Посматрајући наведено раздобље нема већих осцилација у броју извршених напада. Просечни број напада годишње износи 469, иако је током 2006. године извршено 24% мање напада на полицијске службенике од просека у проматраном раздобљу, док је од 2008. године број напада повећан за 0,7% од просека у проматраном раздобљу (табела 1).

Табела 1. Број КД по чл. 322 и 323 КЗ РС у периоду 2006–2012. на територији РС¹⁸

Година	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
чл. 322	235	192	248	169	188	325	283
чл. 323	356	399	509	502	509	498	508

17 Службени гласник РС, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94.

18 Према службеним подацима МУП-а РС.

Графикон 1. *Тренд кривичних дела против државних органа, спречавање службеног лица у вршењу службене радње и напад на службено лице у вршењу службене дужности за период од 2006–2012. на територији РС*

Коефицијент детерминације за праћене појаве ($R^2 = 94,8$ где је „x“ време у годинама а „y“ број дела по члану 322 и $R^2 = 98,1$ где је „x“ време у годинама а „y“ број дела по члану 323) доста је висок, из чега се може закључити да је објашњени варијабилитет висок и дати модел изузетно добро осликава емпиријске податке и пружа могућност за поуздану предикцију резултата (графикон 1).

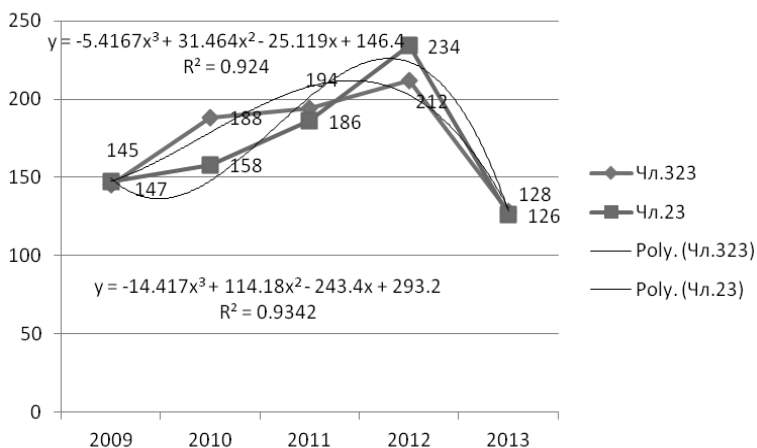
Пет година поређења (период 2009–2013) показује пораст броја кривичних дела против државних органа, односно напад на службено лице у вршењу службене дужности и кривично дело ометања овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира на подручју ПУ за град Београд. Ово се односи на дела прописана у члану 323 Кривичног законика РС, као и дела прописана у члану 23 Закона о јавном реду и миру РС.

Упоредивањем праћених појава могуће је утврдити да је линија тренда у том периоду бележила успон и пад (табела 2 и графикон 2). Успон бележи до 2012. године број извршених кривичних дела напада на службено лице у вршењу службене дужности као и кривичних дела ометања ОСЛ у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира, а пад од 2012. године по оба кривична дела. Коефицијент детерминације за праћене појаве ($R^2 = 98$ где је x – време у годинама а y – број дела по члану 323 КЗ РС и $R^2 = 95,9$ где је x – време

у годинама а у – број дела по члану 23 ЗЈРМ РС) доста је висок и дати модел изузетно добро осликава емпиријске податке и пружа могућност за поуздану предикцију резултата.

Табела 2. *Кривична дела против државних органа и ометања ОСЛ у обављању послова безбедности за период од 2009–2013. на територији ПУ за град Београд*

Година	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
чл. 323	145	188	194	212	128
чл. 23	147	158	186	234	126

Графикон 2. *Тренд кривичних дела против државних органа и ометања ОСЛ у обављању послова безбедности за период 2009–2013. године*

Даље, за потребе овога рада анализирано је 227 ситуација у којим је дошло до употребе средства принуде (физичке снаге), евидентираних у периоду 2013. године на територији ПУ за град Београд. Анализиране су ситуације у којим је дошло до напада на полицијске службенике по члану 323 КЗ РС и члану 23 ЗЈРМ РС.

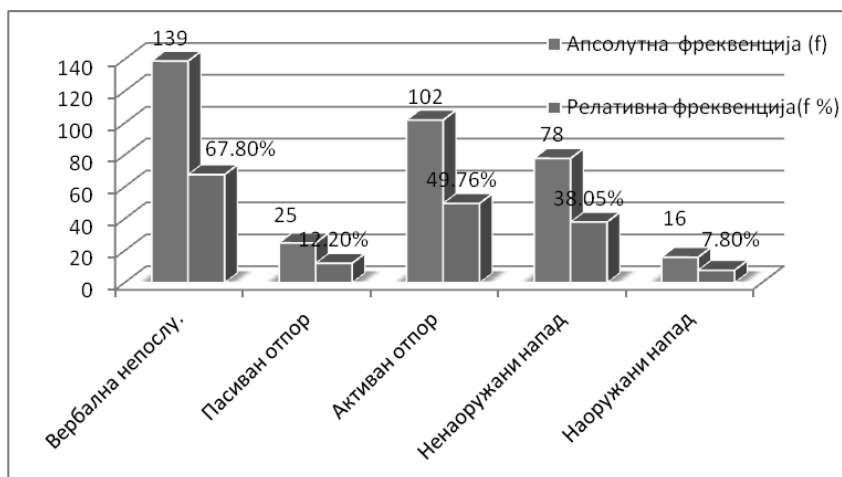
Из опсервираних ситуација, издвојени су актуелни нивои отпора кроз четири диференциране групе: вербална непослушност, пасиван отпор, активан отпор, ненаоружани напад и наоружани напад, који

су квантификовани дескриптивном статистиком (апсолутне и релативне фреквенције), што је и табеларно приказано.

Актуелни отпор у анализираним ситуацијама испољен је кроз неке од наведених нивоа отпора приказаних у табели 3 и графикау 3.

Табела 3. *Ниво отпора осумњиченог наведен у анализираним ситуацијама*

Ниво отпора	Апсолутна фреквенција (f)	Релативна фреквенција (f%)
Вербална непослушност	139	61,23
Пасиван отпор	25	12,2
Активан отпор	102	49,76
Ненаоружани напад	78	38,05
Наоружани напад	16	7,8

Графикон 3. *Приказ нивоа отпора осумњиченог у анализираним ситуацијама*

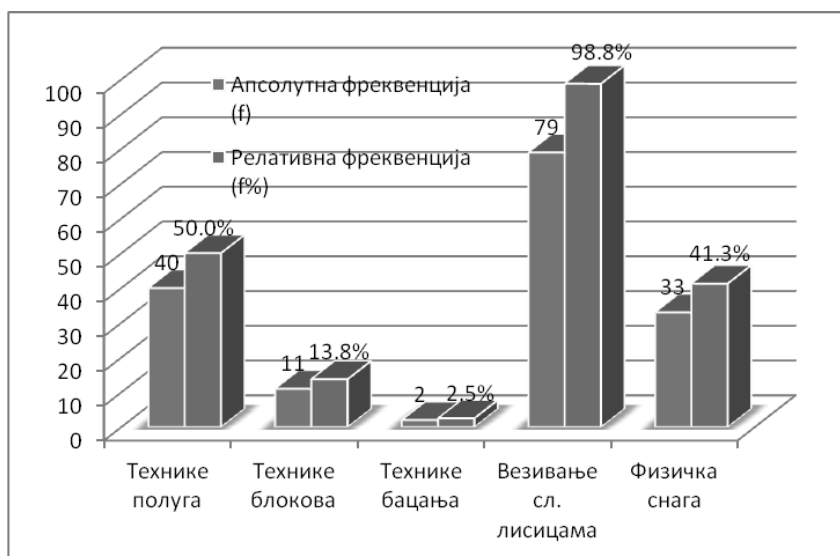
На основу добијених резултата може се закључити да је од укупног броја ситуација (227) највише било вербалне непослушности 139 или 61,23%. Висок проценат овог нивоа отпора свакако да заслужује пажњу. Наиме, овде није случај само одбијања законитих наређења или команди издатих од стране припадника полиције, већ у

највећем броју случајева долази до грубог вређања и омаловажавања полицијских службеника. Активног отпора је било 49,76% а пасивног 12,2%. Активне агресије или ненаоружаног напада на полицијске службенике је било у 102 ситуације или 49,76% од укупних ситуација. У 16 случајева или 7,8% радило се о тешкој агресији или наоружаном нападу на полицијске службенике. Важно је истаћи да се од тог броја у три ситуације радило о нападу ножем, у пет ситуација о нападу флашом, у две о нападу столицом, у две о нападу секиром. У једној ситуацији осумњичени је покушао да одузме службени пиштољ од полицијског службеника.

Неке ситуације су решаване успешном комуникацијом, вербалним обраћањем (давањем упозорења и команди) и везивањем. Међутим, када то није било довољно, полиција је примењивала физичку силу односно технике СФО-а, као најблаже средство принуде (лака и тешка контрола). Анализом актуелних Извештаја о употреби средстава принуде као средства контроле осумњиченог издвојене су појединачне технике СФО које су чиниле технике полуга, затим технике блокова, технике удараца, бацања, и везивање службеним лисицама. Примењене технике приказане су у табели 4 и графикау 4.

Табела 4. *Технике СФО које су припадници полиције користили да би контролисали отпор лица у анализираним ситуацијама*

Коришћена техника СФО-а	Апсолутна фреквенција (f)	Релативна фреквенција (f%)
Технике полуга	40	50
Технике блокова	11	13,8
Технике бацања	2	2,5
Везивање сл. лисицама	79	98,8
Физичка снага ²	33	41,3

Графикон 4. Приказ коришћених технике контроле у анализираним ситуацијама

Из анализираних извештаја о употреби средстава принуде (силе) наводи се 227 ситуација напада на полицијске службенике ПУ за град Београд по члану 323 КЗ РС и члану 23 ЗЈРМ РС. За потребе овога рада анализирано је 80 ситуација у којима је дошло до примене техника СФО-а, од којих су 40 (50%) решене техникама полуга. Такође, на основу добијених резултата може се закључити да је од примењених техника полуга, чак 33 или 82,5% решено полугом увртањем рамена, тј. кључем на лакту. Код 79 ситуација или 98,8% урађено је везивање осумњиченог уз употребу службених лисица. Важно је истаћи да је у највећем броју ситуација након реализоване полуге и контроле осумњиченог урађено и везивање осумњиченог, док је у мањем броју ситуација техника полуге коришћена у сврху довођења осумњиченог до службеног возила или током претреса. Слични резултати су добијени и у нашим ранијим истраживањима, као и истраживањима других аутора. Тако, за време интервенције чак 71% ситуација се решава држањем и полугом, а у 79% ситуација су коришћене службене лисице.¹⁹

¹⁹ G. Anderson et al., Police officer physical ability testing, Re-validating a selection criterion, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 24 No. 1/2001, pp. 8–31.

Закључак

Када је у питању непосредно извршење послова, посебно у услови-ма примене силе и контроле отпора осумњиченог, полицајци морају да буду способни да реализују велики број базичних и ситуационих моторичких програма, с циљем контроле осумњиченог, његовог вези-вања, пресретања, разних врста напада, одбрана и контранапада. За успешну реализацију тих врста моторних програма полицајци тре-ба да имају потребан ниво теоријских знања о њима и начину њихо-ве реализације, као и да имају потребна знања о начину понашања осумњиченог. Поред тога морају да имају потребан ниво способно-сти, почев од моторичких, функционалних, психолошких, до способ-ности за високу толеранцију на стрес и високу брзину опоравка од стреса.

Број напада према врсти службе су различити. На основу доса-дашњих истраживања највећи број напада се дешава приликом одр-жавања јавног реда и мира, регулисању и контроли саобраћаја, леги-тимисању лица, а најмањи број напада при асистенцијама.

Најчешћи повод за примену средстава принуде је био напад на полицију у смислу спречавања службеног лица у вршењу службене дужности, затим ометање овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или успостављању јавног реда и мира, одбијања напада од полицајаца и других лица, довођење лица, лишавања сло-боде и контроли саобраћаја.

Током седмогодишњег периода (2006–2012), по члану 322 КЗ РС и члану 323 КЗ РС извршено је укупно 4.921 напада на полицијске службенике у Републици Србији. Проматрајући наведено раздобље нема већих осцилација у броју извршених напада. Просечни број на-пада годишње износи 352, иако је током 2011. године извршено 38% више напада на полицијске службенике од просека у проматраном раздобљу, док је 2012. године број напада смањен за 17% од просека у проматраном раздобљу по члану 322. Током 2006. године, по члану 323 КЗ РС, извршено је 24% мање напада на полицијске службенике од просека у проматраном раздобљу, док је од 2008. године број напа-да повећан за 0,7% од просека у проматраном раздобљу. Највећи број напада на полицијске службенике у проматраном периоду догађа се приликом одржавања ЈРМ-а (више од 60%), а затим регулисања и контроле саобраћаја (21%) и провере идентитета (15%).

У односу на врсту отпора на подручју ПУ за град Београд за период 2013. године у највећем броју случајева радило се о вербалној непослушности (61%), затим активном отпору (49%) и ненаоружаном нападу (38%), а у мањем броју случајева радило се о пасивном отпору (12%) и наоружаном нападу (7%) на полицијске службенике. У односу на средство напада, доминирају хватање и гурање (46%), напад руком (24%), насртање и претња (23%), напад ногом (5%), напад главом (2%) и наоружани напад (7%).

Приказани подаци пружају чврсте доказе у корист све чешћих напада на полицијске службенике. Документовање и објашњење овог феномена може бити од значаја за разумевање основне функције полиције у заједници, као и за адекватну едукацију, обуку и усавршавање полицијских снага различитог радног профила. Стога је даље истраживање неопходно, како за проширивање ове линије истраживања, тако и за решавање неких важних организационих ограничења и побољшања метода обуке.

Литература

1. Амановић, Ђ.; *Специјално физичко образовање – технике полуга*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2012.
2. Амановић, Ђ., Љубисављевић, М., Никач, Ж., Талијан, С., Корпановски, Н.; *Технике специјалног физичког образовања у функцији заштите полицајца. 9. Међународна конференција Менаџмент у спорту, 20–21. мај 2013*, Београд, 2013.
3. Anderson, G., Plecas, D., Segger, T.; *Police officer physical ability testing, Re-validating a selection criterion, Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 2001, 24 (1): 8–31.
4. Вановић, В., Амановић, Ђ., Вучковић, Г.; *Технике специјалног физичког образовања у функцији контролисања отпора осумњиченог и заштите припадника полиције, Ревизија за криминологију и кривично право*, 2012, 50 (1–2): 235–244.
5. De Rover, C.; *Služiti i štititi – o ljudskim pravima i humanitarnom pravu za policiju i snage bezbednosti*. Ženeva: Međunarodni komitet crvenog krsta, 1998.
6. Дујковић, П., Суботички, С., Клисарић, М.; *Примена овлашћења полиције*. Београд: Министарство унутрашњих послова, 2009.

7. Игњатовић, И.; Криминалитет којим се угрожава безбедност припадника полиције, *НБП – Журнал за криминалистику и право*, 2006, 2, 153–168.
8. Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 104/2013.
9. Кодекс полицијске етике, *Службени гласник РС*, бр. 92/2006.
10. Милошевић, М.; Општа питања угрожавања и заштите припадника полиције, *Безбедност*, 1998, 2: 161–182.
11. Milošević, M., Milošević, M.; *Specijal Physical Education: Textbook on the management of the construction of the physical integrity and capacity of police officers*, Belgrade: CEDIP, 2013a.
12. Милошевић, М., Милошевић, М.; *Специјално физичко образовање: Научне основе*. Београд: CEDIP, 2013b.
13. Мисија ОЕБС-а при СРЈ, *Модерна полиција*. Београд, 2002.
14. Правилник о начину обављања полицијских послова, *Службени гласник РС*, бр. 27/2007.
15. Правилнику о условима и начину употребе средстава принуде, *Службени гласник РС*, бр. 133/2004.
16. Симић, Б., Никач, Ж.; Развој полицијске организације од традиционалне ка савременој у функцији сузбијања криминалитета. *НБП – Журнал за криминалистику и право*, 2009, 3: 117–131.
17. Стојановић, З.; О појму претње у кривичном праву, *НБП – Журнал за криминалистику и право*, 2013, 2: 1–16.
18. Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције, *Службени гласник РС*, бр. 41/2003.
19. Закон о јавном реду и миру, *Службени гласник РС*, бр. 51/92, 53/93, 67/94 и 101/2005.
20. Закон о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 101/2005.
21. Žužul, M.; *Profesionalni rizici u policiji*. *Glasilo MUP RH*, 2013, 53.

ASSAULTS UPON POLICE OFFICERS AND USE OF COERCION FROM THE ASPECT OF SPECIAL PHYSICAL EDUCATION

Djurica Amanovic, PhD

Zeljko Nikac, LLD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: The paper analyses the levels of resistance offered by suspected offenders and the means they use in assaults upon police officers. Statistical data were studied in the course of a seven-year period (2006–2012) and showed the occurrence of a total of 4921 assaults upon police officers.²⁰ The comparative analysis indicated an increase in the number of criminal offences under Article 323 (averaging annually at 234 offences) and a rise and fall in the number of criminal offences under 322 of the Penal Code of the Republic of Serbia (with the annual average of 469 criminal offences).

An analysis of situations²¹ occurring in the territory of the City of Belgrade Police Directorate in 2013, with respect to the modality of resistance has shown prevalence of verbal insubordination/disobedience (61%), active resistance (49%) and unarmed assault (38%), whereas a smaller number of cases involved offering passive resistance (12%) and armed resistance (7%) against police officers. As regards the means of assault, grabbing and pushing occurred most frequently (46%), and were followed by an open-hand attack (24%), assault and threat (23%), attacks using legs (5%), head (2%) and armed attack (7%). The assaults upon police officers most frequently occurred in the course of maintaining public peace and order (more than 60%), during traffic control and regulation (21%) and during identity checks (15%).

Keywords: *police, suspect, resistance, use of force, special physical education.*

²⁰ Article 322 CCRS (Preventing and Official in Discharge of Duty) and Article 323 CCRS (Attack on an Official in Performance of Duty).

²¹ The analysis has been focused on situations in the territory of the PD of the City of Belgrade in 2013 in which attacks against police officers under Art. 323 CCRS and Art. 23 of the RS Public Peace and Order Act. It comprises 227 situations in which the use of force was justified.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.624(497.11)(082)

343.343.3(497.11)(082)

343.6(497.11)(082)

НАСИЉЕ у Србији : облици, чиниоци, контрола : тематски зборник радова. Део 1 / [уредник Биљана Симеуновић Патић]. - Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2015 (Београд : Гласник). - X, 203 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 200. - Стр. VII-XI: Предговор / Биљана Симеуновић Патић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз све радове. - Abstracts.

ISBN 978-86-7020-313-6

а) Насиље - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 214393100

